

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՏԳԱՐԱՆ «ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ»

Գործիչների փողոց № 39

1920

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

91(075)

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

Ա-13

ԵՐԿՐՈՐԳ ԳԻՐԳ

Ա.ՍԻԱ, Ա.ՖՐԻԿԱ, Ա.ՄԵՐԻԿԱ, ԵՒ Ա.ԻՍՏՐԱ.ԼԻԱ.

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ՏԱՐԻԱՅ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

Բազմաթիւ նկարներով

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ ա զ մ ե ց

Ա Ր Տ Ա Շ Է Ս Ա Ր Ե Ղ Ե Ա Ն

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Ա Ս Ի Ա

ԸՆԳՆԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՍԻԱՅԻ ԴԻՐՔԸ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ:—Ասիան շատ մօտ է գտնւում միացած աշխարհամասերին: Նա կապած է Եւրոպային, որն և կարծէք Ասիայի թերակղզին լինի: Այդ երկու աշխարհամասերի սահմաններն են համարւում՝ Ուրալեան լեռները, Ուրալ գետը և Կովկասեան լեռնաշղթան:

Աֆրիկայի հետ Ասիան միացած է Սուէզի պարանոցով, որի միջով փորած է Սուէզի ջրանցքը: Աւստրալիայի հետ միացած է Մալայեան արշիպելագով: Հիւսիսային Ամերիկայից Ասիան բաժանւած է Բերինգեան նեղուցով, որի լայնութիւնն է հազիւ 100 վերստ: Չմեռը, երբ այդ նեղուցը ծածկւում է սառոյցով, Ասիան Ամերիկայի հետ ևս միանում է կարծէք սառցէ կամուրջով:

Ասիան ամենամեծ աշխարհամասն է: Նա 4¹/₂ անգամ մեծ է Եւրոպայից: Ասիան բռնում է մօտաւորապէս 40 միլիոն քառակուսի վերստ տարածութիւն:

Ասիայի ամենահեռաւոր ծայրերն են. հիւսիսում— Չելիւսկին հրաւնդանը՝ 780 հիւսիսային լայնութեան տակ, հարաւում— Բուրու հրաւնդանը՝ 1° հիւսիսային լայնութեան տակ, արեւմտեան կողմում— Բաբա հրաւնդանը՝ 25° արեւելեան երկայնութեան տակ (Գլինիէի միջօրէականից), իսկ արեւելքում— Պեժմեւ հրաւնդանը՝ 190° արեւելեակայնութեան տակ: Ասիայի արեւմ. ծայրից մինչև արեւելեան ծայրը մօտ 11 հազար վերստ է, իսկ հիւսիսային ծայրից մինչև հար. ծայրը՝ 8 ու կէս հազ. վ.:

Այն միջոցին, երբ Պեժմեւ հրաւնդ. վրայ կէսօր է, Բաբա հր. վրայ դեռ արեւը ծագած չէ լինում (ի ն չ ու): Չելիւսկին և Բուրու հրաւնդանների վրայ կէսօրը համարեա միաժամանակ է լինում (ի ն չ ու): Բայց այն ինչ՝ երբ Բուրու հրաւնդանի վրայ արեւը բարձր է կանգնած

Ա. Արեղեան, Աշխ. Դաս. Բ. գ. 5-րդ տպ.

լինում հորիզոնի վրայ, նոյն այդ միջոցին Չելիւսկինի վրայ արեւը
ցածր է լինում (ինչն է) :

ԱՓԵՐԻ ԳՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.—Ասիայի ափերը շատ են կը-
տրտուած ծովերով և ծոցերով: Այդ կողմից նա յետ է միայն
Եւրոպայից:

Արևելեան կողմից Ասիայի ափերը ողողում է Մեծ կամ
Թաղաղ ովկիանոսը, գոյացնելով մի շարք ծովեր. ինչպէս
են՝ Բերինգեան, Օխոտի, Եապոնական, Դեղին, Արևել-
եան-Չինական և Հարաւային-Չինական ծովերը: Այդ
ծովերն ովկիանոսից բաժանւում են կղզիների շղթաներով:

Հարաւում Ասիայի ափերը ողողում է Հնդկական ովկի-
անոսը, դարձեալ գոյացնելով ծովեր և մեծ ծոցեր: Նշանա-
ւոր են՝ Բենգալեան, Արաբական և Պարսից ծոցերը ու
Կարմիր ծովը:

Արևմտեան կողմից Ասիայի ափերը ողողում են Ատլան-
տեան ովկիանոսի մասերը կազմող Սև և Միջերկրական
ծովերը:

Ասիայից հիւսիս տարածւում է Հիւսիսային Սառուցեալ
ովկիանոսը, որը գոյացնում է միայն մի ծով՝ Կարայի
ծովը:

Ասիայի ափերը շատ կտրտւելուց է, որ գոյացել են բազ-
մաթիւ կղզիներ. դրանք միասին կազմում են Ասիայի մակեր-
ևոյթի քառորդ մասը: Ամենամեծ թերակղզիները գտնւում են
հարաւում, որոնք են՝ Արաբիա, Հնդկաստան, Հնդկաչին:
Դրանցից շատ աւելի փոքր են՝ Փոքր Ասիա, Տայմիր,
Կամչատկա և Կորէա թերակղզիները:

Ասիայի կղզիները մեծ մասով ցամաքային ծագում ու-
նեն և գտնւում են գլխաւորապէս հարաւ-արևելեան կողմում,
մայր ցամաքից ոչ հեռու: Նշանաւոր են՝ Մալայեան արշի-
պելագը (Սումատրա, Եաւա, Բորնէօ, Ցելեբէս), Սա-
խալին, Եապոնական և Յէյլոն կղզիները: Ասիայի կղզիներ-
ը, բոլորը միասին վերցրած, ունեն մօտաւորապէս այնչափ
տարածութիւն, որչափ միայն Արաբիա թերակղզին:

ԱՍԻԱՅԻ ՀՆՏԱԶՕՏՈՒՄԸ.—Եւրոպային Ասիան աւելի մօտ է
գտնւում, քան մի ուրիշ աշխարհամաս: Փոքր Ասիան և Միջերկրական

ծովի մօտերքը տարածուող ասիական երկիրներն ամենահին ժամանակներին ծանօթ էին եւրոպացիներին: Հնուց ծանօթ էին նրանց նաև Արարիան և Հնդկաստանը, որոնց հետ տուտրական յարաբերութիւն ունէին: Սակայն Ասիայի մնացած տարածութեան մասին եւրոպացիները ոչ մի գաղափար չունէին նոյնիսկ 12-րդ դարում Քրիստոսից յետոյ:

13-րդ դարի վերջում Մարկո Պոլօ անունով իտալացի (Վենետիկ քաղաքից) յայտնի վաճառական-ճանապարհորդն իր հօր և հօրեղբօր հետ կատարեց մի ուղևորութիւն Միջին Ասիայով դէպի Չինաստան: Այդ տեղ ապրեց նա 17 տարի և յետոյ ծովով վերադարձաւ Եւրոպա՝ Հնդկաստանի ամերի մօտով: Բուն ճանապարհորդութիւնը, գնալ-գալու ամանակամիջոցը, տեեց 7 տարի:

Մարկո Պոլօն իր ճանապարհորդութիւնը նկարագրեց այնպէս կենդանի և հետաքրքիր լեզուով, որ շատ եւրոպացիների մ.ջ ցանկութիւն առաջ եկաւ աւելի մօտիկից և լաւ ճանաչելու այդ հարուստ, փարթեամ երկիրները, որ տեսել էր Մարկո Պոլօն: Սակայն ամենքին էլ վախեցնում էին թէ ցամաքային և թէ թէ ծովային ճանապարհներէ դժարութիւնները *) Գտնել ծովային ճանապարհ դէպի Հնդկաստան, — ահա այն հարցը, որ սկսեց զբաղեցնել եւրոպացի ծովագնացներին:

15-րդ դարի վերջում Կոլումբոսը (դարձեալ իտալացի), համոզւած լինելով որ երկիրը գունդի ձև ունի, ճանարհ ընկաւ Եւրոպայից Հնդկաստան՝ Ատլանտեան ովկիանոսով միշտ դէպի արևմուտք դիմելով: Իր ճանապարհին Կոլումբոսը գտաւ Ամերիկան, բայց Հնդկաստան չհասաւ:

Համարեա Կոլումբոսի հետ միաժամանակ Վասկօ-դէ-գամա անունով պորտուգալացի ծովագնացը ճանապարհ ընկաւ դէպի Հնդկաստան՝ Աֆրիկայի շուրջը պտտելով: Այդ ճանապարհորդութիւնն անցաւ յաջող, — գտնւեց ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան:

Շուտով իսպանացի Մագելլանը գտաւ մի երրորդ ճանապարհ ևս դէպի Հնդկաստան: Աշխարհի շուրջը կատարելիք իր ճանապարհորդութեան միջոցին Մագելլանն անցաւ Ամերիկայի հարաւով և գտաւ դէպի Ասիա տանող ճանապարհը՝ արևելքից: Այդ ճանապարհորդութեան միջոցին գտնւեցին Ֆիլիպպինեան կղզիները: Դրանից յետոյ արդէն եւրոպացիներն սկսեցին աւելի շուտ-շուտ ծովով ճանապարհորդել դէպի Հարաւային և Արևելեան Ասիայի ամերը: Պորտուգալացիները և իսպանացիները բազմաթիւ գաղութներ սկսեցին հիմնել Հնդկաստանում և Հնդկական արշիպելագի կղզիներում: 17-րդ դարում աւելի զօրացան:

*) Սուէզի ջրանցքն այն ժամանակ դեռ չէր փորւած, իսկ Աֆրիկայի շուրջն էլ դեռ ոչ ոք ծովով չէր անցել:

գերիշխող դարձան անգլիացիները և հոլլանդացիները, որոնք իսպանացիների և պորտուգալացիների ձեռքից շատ գաղթավայրեր խլեցին: Քանի աւելի էին շատանում եւրոպացիների կալւածներն Ասիայում, քանի աւելի էր զարգանում առևտուրը, այնչափ էլ աւելի ու աւելի էին ծանօթանում եւրոպացիներն Ասիայի զանազան, գլխաւորապէս ծովափնեայ մասերի հետ:

16-րդ դարում ուռւ կողակներն անցան Ուրալեան լեռները և գտան Սիբիրը, որի մասին մինչև այն ժամանակ եւրոպացիները բան չգիտէին: Տիրելով սկզբում արևմտեան Սիբիրին՝ կողակներն աւելի ու աւելի շարժեցին դէպի արևելք և հասան Մեծ Ովկիանոսի ափերին: 1648 թւականին կողակ Սամեոն Դեմևեր գտաւ Ասիայի ամենարևելեան հրաւնդանը, որն այժմ նրա անունով է կոչւում:

Սակայն Դեմևեի գիւտը երկար ժամանակ անծանօթ էր մնում եւրոպային: Ռուսաց Պետրոս Մեծ կայսրը դեռ չգիտէր՝ Ասիան միացած է Ամերիկայի հետ, թէ՛ բաժանւում է նրանից նեղուցով: Ահա այդ հարցի լուծումը Պետրոս Մեծը յանձնարարեց ուռւական նաւատորմի նաւապետ Բերինգին: Հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնելով Պետրոգրադում, Ռեյնգը ցամաքային ճանապարհով դէպի արևելք դիմեց: Մի քանի տարուց յետոյ նա նասաւ կամչատկաւ, այնտեղ նա մի նաւ շինեց, որով և ծով դուրս եկաւ. ուսումնասիրեց այն ծովն ու նեղուցը, որոնք և այժմ նրա անունով (Բերինգեան) են կոչւում:

Այդ ժամանակներում նաև յաջողեց՝ Չեկուսկին անունով մի ուռւ ճանապարհորդի՝ ցամաքային ճանապարհով հասնել մինչև Ասիայի ամենաեւրոպային հրաւնդանը, որն և այժմ նրա անունով է կոչւում:

Այսպէս ուրեմն՝ եւրոպացիներին ամենից առաջ յայտնի դարձաւ Արևմտեան Ասիան, ապա՝ Հարաւային, Արևելեան և Հիւսիսային Ասիան: Դեռ անծանօթ էր մնում Կենտրոնական Ասիան: Մարկո Պոլո-ից յետոյ երկար ժամանակ եւրոպացիներից ոչ ոք չէր ճանապարհորդել այն կողմերը: Միայն 19-րդ դարի կէսերին ուռւ ճանապարհորդները հիւսիսից, իսկ անգլիացի ճանապարհորդները հարաւից սկսեցին մուտք գործել Կենտրոնական Ասիա և ուսումնասիրել այն: Մեծ ծառայութիւններ է մատուցել այդ բանում ուռւ ճանապարհորդ Պեժևալսկին, որ չորս անգամ ճանապարհորդել է Կենտրոնական Ասիա (1870—1888 թ.): Նա ձեռնարկեց նաև 5-դ ճանապարհորդութեան, սակայն ոյժերը սպառւել էին արդէն. նա մեռաւ Տեան-Շան սարի ստորոտում:

Ներկայումս էլ կան Ասիայում այնպիսի վայրեր, որտեղ դեռ ևս չեն եղել եւրոպացի ճանապարհորդներ, — Արարիայի և Իրանի բարձրաւանդակների խորքերը, Տիրեաի, Հնդկաչինի մի քանի մասերը, նաև մեծ կղզիների խորքերը:

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅՅԻ ՊԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:—Ասիան մակերևոյթի կազմութեամբ ամենաբարձրն է հինգ աշխարհամասերի մէջ: Ասիայում են գտնուում երկրագնդի ամենաբարձր լեռները և բարձրաւանդակները: Այնտեղ են գտնուում նաև ամենաընդարձակ դաշտավայրերը: Դաշտավայրերը կաղմում են Ասիայի մակերևոյթի ընդամենը մէկ քառորդ մասը, իսկ բարձրութիւնները՝ երեք քառորդ մասը: Բարձրութիւնները տարածուում են մայր ցամաքի միջին մասում և ներկայացնում են մի շարք բարձրաւանդակներ, որոնք ծայրերում եղերում են լեռնաշղթաներով: Լեռնաշղթաների մէջ նկատելի է որոշ կանոնաւորութիւն. ամեն մի շղթայ աղեղի նմանութիւն ունի, որի դուրս ցցւած մասը նայում է կամ դէպի մեծ, կամ դէպի Հնդկական օվկիանոսը: Դեպի Մեծ օվկիանոսն են նայում՝ Բայկալեան, Եարլոնովեան, Ստանովեան, Խինգան, Չինական լեռնաշղթա-րերը և այլն:

Դուրս ցցւած մասով դէպի հարաւ (Հնդկական օվկիանոս) են նայում՝ Սայանեան, Ալտայեան, Տեան-Շան, Կուէն Լուն, Կարակորում, Հիմալայեան, Հինդուկուշ, Հարաւային-Իրանական (Պարսկական) լեռնաշղթաները, և այլն: Ասիայի ու Եւրոպայի միջև է ընկնում Կովկասեան լեռնաշղթան:

Ամենից բարձր են (որ միայն Ասիայում, այլ և ամբողջ երկրագնդի վրայ) Հիմալայեան և Կարակորում լեռնաշղթաները: Հիմալայեան լեռնաշղթայի ամենաբարձր գագաթն է Էլերեստ, որ օվկիանոսի մակերևոյթից համարեա 8 ու կէս վերստ բարձրութիւն ունի. Կարակորումի գագաթը՝ Գոդուին-Օստէր՝ 8 վերստից բարձր է:

Հիմալայեան և Կարակորում լեռները ծածկւած են յաւերժական ձիւնով և սառցադաշտերով*): Այնտեղ ձեան սահմանը գտնուում է 4 ու կէս վերստ բարձրութեան վրայ: Եռաբարձր են նմանապէս Կուէն-Լուն, Հինդուկուշ, Տեան-Շան լեռնաշղթաները. վերջինի ամենաբարձր գագաթը՝ Խան Տենգրի

*) Իրանից է առաջ եկել «Հիմալայ» անունը, որ նշանակում է «ձեան հայրենիք»:

ունի 7 վերստ բարձրութիւն: Ալտայեան և Սայանեան լեռները համեմատաբար ցածր են. սակայն նրանց գագաթներն ևս յաւերեական ձիւնով են ծածկւած:

Այնտեղ, ուր Ասիայի լեռնաշղթաները շատ են մօտենում իրար, ներկայացնում են մի շարք բարձրաւանդակներ—լեռնաշխարհներ: Իբրև օրինակ կարող է ծառայել Պամիր լեռնաշխարհն (3—4 վ.) Ասիայի համարեա կենտրոնում, ուր իրար են կաշում Կարակորում, Կուէն-Լուն, Տեան-Շան և Հինդուկուշ լեռները: Այդ հոյակապ լեռնաշղթաներն այնպէս են իրար մօտենում Պամիրում, որ նրանց հիմքերը միաձուլելով կազմում են մի հսկայական լեռնային զանգւած:

Ասիայի մի ուրիշ՝ աւելի ընդարձակ լեռնաշխարհն է Տիբետ բարձրաւանդակը: Նա հարաւից եղբւրւում է Հիմալայեան լեռնաշղթայով, իսկ հիւսիսից՝ Կուէն-Լուն լեռնաշղթայով: Միջին մասում էլ Տիբետը կտրուած է բազմաթիւ լեռնաշղթաներով, որոնք ձգւում են Հիմալայեան լեռնաշղթային զուգահեռ: Տիբետն ամենաբարձր սարահարթն է երկրագնդի վրայ. նրա միջին բարձրութիւնը 4 վերստից աւելի է:

Տիբետը կազմում է Կենտրոնական Ասիական լեռնաշխարհի մի մասը, որ տարածւում է Հիմալայեան լեռներից մինչև Սայանեան լեռները և Պամիրից մինչև Խինգան: Կուէն-Լունից հիւսիս այդ լեռնաշխարհը շատ աւելի ցածր է, քան Տիբետում, և լեռնաշղթաներն էլ այնտեղ այնչափ ճեն մօտենում իրար:

Արևմտեան Ասիայում նշանաւոր են՝ Իրանի, Հայաստանի և Փոքր Ասիայի բարձրաւանդակները: Իրանք իրենց կազմութեամբ նման են միւս լեռնաշխարհներին, միայն թէ աւելի ցածր են: Հայկական լեռնաշխարհից ևս, ինչպէս Պամիրից, ձգւում են լեռնաշղթաներ. դէպի արևելք—Էլբուրս, հարաւ արևելք—Պարսկական, հար. արևմ.—Տաւրոս, հիւս. արևմ.—Պոնտական լեռնաշղթաները. իսկ հիւսիսում Հայկական բարձրաւանդակին շատ մօտ է Կովկասեան լեռնաշղթան:

Ասիայի բարձրաւանդակների թւում նշանաւոր են նաև Դեկանը (Հնդկաստանում) և Արաբիայի սարահարթը. դրանք

իրենց կազմութեամբ բոլորովին տարբերուած են վերոյիշեալ սարահարթերից և նման են Աֆրիկայի սարահարթերին:

Ասիայի դաշտավայրերը տարածուած են մայր ցամաքի ծայրերում: Ամենամեծ դաշտավայրը գտնուած է հիւսիս-արևմուտքում: Նրա հիւսիսային մասը կոչուած է Սիբիրի դաշտավայր և թեքւած է դէպի Հիւս. Սառուցեալ ովկիանոսը: Հարաւային մասը կոչուած է Արալօ-Կասպիական կամ Թուրանի դաշտավայր և թեքւած է դէպի Կասպից ծովը: Այդ դաշտավայրը ծովի մօտերքը տեղ-տեղ ովկիանոսի մակերևոյթից էլ ցածր է:

Արալօ-Կասպիական դաշտավայրի տեղն առաջ ծով է եղել, տարածւած Ասիայի ու Եւրոպայի միջև: Այդ ծովի մնացորդներն են՝ Կասպից և Արալեան լճերը: Կասպից լիճը կամ ծովը ժամանակի ընթացքում չափազանց նստել է. այնպէս որ նա այժմ ովկիանոսի մակերևոյթից նոյն իսկ 10 սաժէն ցածր է:

Ասիայի մնացած դաշտավայրերը մեծ չեն: Նրանց տեղն առաջ ծովածոցեր են եղած: Մեծ գետերը շրջակայ սարերից դարերի ընթացքում հող, տւազ, տիղմ են քշել-բերել և լցրել ծովածոցերն ու նրանցից այդպիսով դաշտավայրեր գոյացրել: Այդպէս են օրինակ՝ Միջագետքի դաշտավայրը, որ գոյացրեւ են Տիգրիս և Եփրատ գետերը. Հնդկաստանի դաշտավայրը գոյացրել են Ինդոս, Գանգէս և Բրահմապուտրա գետերը, և Չինական դաշտավայրը, որ գոյացրել է Գեղին գետը:

Կամչատկա թերակղզու վրայ, ինչպէս նաև Մեծ ովկիանոսը ցամաքամերձ ծովերից բաժանող կղզիների վրայ կան բազմաթիւ հրաբխային լեռներ—գործող և հանգած: Նրանք ձգուած են Կամչատկայից մինչև Նոր Գլխէս:

ԿԼԻՄԱՆԷ—Ասիան, չհաշւած նրա ամենահարաւային կղզիները, ամբողջապէս գտնուած է հիւսիսային կիսագնդում:

Նա շատ մեծ է, մակերևոյթի կազմութիւնն էլ բազմազան. այդ պատճառով Ասիայի կլիման ևս բազմազան է, տարբեր մասեր միանգամայն տարբեր կլիմայ ունեն:

Նայելով կլիմային և բնութեանը՝ Ասիան բաժանուած է

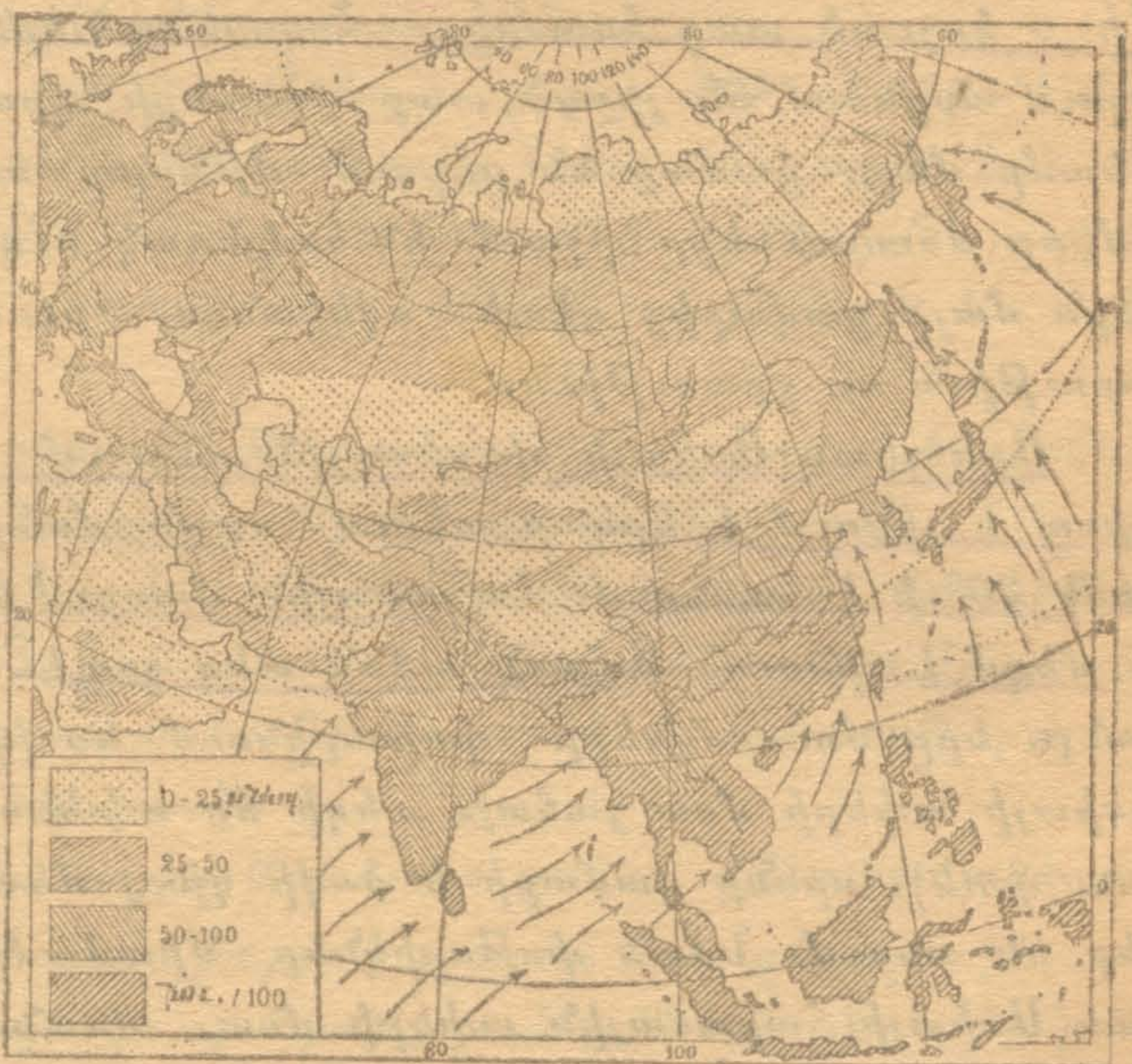
5 շրջանի. 1) Հիւսիսային Ասիա, 2) Կենտրոնական Ասիա, 3) Հարավային Ասիա, 4) Արևելեան Ասիա և 5) Արևմտեան Ասիա:

Հիւսիսային Ասիան բնութւմ է ամբողջ Սիբիրը: Այդ շրջանի կլիման ցուրտ է: Արեգակը շատ թոյլ է տաքացնում այդ շրջանը: Բևեռային շրջանակից հիւսիս՝ ձմեռ ժամանակ լինում է բևեռային գիշեր կամ խաւար, որի միջոցին արեգակը երկար ժամանակ չէ երևում, և երկիրը լուսաւորւում է միայն լուսնով, աստղերով և հիւսիսափայլով: Չելիւսկին հրաւնդանի վրայ բևեռային գիշերը տևում է ամբողջ 4 ամիս շարունակ: Այդ պատճառով էլ ձմեռը Հիւս, Ասիայում սոսկալի ցրտեր են լինում, սառնամանիքները յաճախ հասնում են 40 - 50, իսկ Հենայի գետաբերանի մօտ՝ նոյն իսկ 70°: Հողը սառչում է այնչափ խորը, որ ամառը միայն երեսից է հալչում: Այսպէս է ոչ միայն հեռաւոր հիւսիսում (տունդրաներում), այլ մինչև իսկ Բայկալ լճի մօտ, որտեղ արդէն անտառներ կան: Թէպէտ ամառը Հիւսիսային Ասիայում տաք է լինում, բայց տարւայ ջերմութեան միջին աստիճանն այնուամենայնիւ շատ ցածր է, — Սիբիրի մեծագոյն մասում 0₀-ից էլ ցածր: Հիւսիսային Ասիայի ափերը ողողում է Սառուցեալ ովկիանոսը, որտեղից շատ քիչ խոնաւութիւն է բերւում: Մեծ և Հնդկական ովկիանոսներից Հիւսիսային Ասիան անջատւած է լեռնաշղթաներով: Արևմուտքում Ատլանտեան ովկիանոսից նա բաժանւած է Ուրալեան լեռնաշղթայով ու Եւրոսիայի մայրցամաքով. դրա համար էլ այդ ովկիանոսից քամիների բերած մթնոլորտային տեղումները մինչև տեղ հասնելը զգալի չուփով նւազում են: Այդ է պատճառը, որ Հիւսիսային Ասիայի կլիման ցուրտ լինելով՝ նաև չոր է:

Կենտրոնական Ասիան (այսինքն Կենտրոնական-Ասիական լեռնաշխարհը) բարձր մակերևոյթ ունի: Նա հեռու է գտնւում ովկիանոսներից և ամեն կողմից շրջապատւած է բարձր լեռնաշղթաներով. դրանք չեն թողնում, որ ծովային քամիները խոնաւութիւն բերեն դէպի երկրի ներսերը: Այդ պատճառով էլ Կենտրոնական Ասիայի կլիման շատ չոր է, և

ևելի շոր, քան Հիւս. Ասիայի կլիման: Շատ սակաւ է պատահում, որ երկնակամարի վրայ ամպեր երևան: Այդ պատճառով և ամառ ժամանակ սարահարթերն անարգել կերպով տաքանում են շարձր երկնակամարում գտնւող արեգակով, ուստի ցերեկները յաճախ անտանելի շոգ է լինում, իսկ գիշերները՝ սառնամանիք: Չմեռն էլ, երբ արեգակը ցածր է թեքւած լինում, դաժան ցրտեր են անում: Այդպիսով՝ կենտրոնական Ասիայի կլիման խիստ ցամաքային է, — ձմեռները սաստիկ սառնամանիքներ են լինում, իսկ ամառները՝ սաստիկ շոգեր:

Հարաւային Ասիան (այսինքն՝ Հնդկաստանը, Հնդկաչինը և Մալայեան արշիպելագը), որ գտնւում է մերձարևադարձային շրջանում, ունի տար կլիմա: Ամառ ժամանակ արեգակը լինում է մարդու ուղիղ գլխավերև և շատ սաստիկ այրում է: Նոյնիսկ ձմեռւայ ամիսներին արեգակը բուական բարձրանում է երկնակամարի վրայ: Այնպիսի ձմեռներ, ինչպէս մեր երկրում են, այնտեղ ամենևին չեն լինում. երկիրը երբէք չէ ծածկւում ձիւնով: Չմեռւայ և ամառւայ ամիսների մէջ համարեա տարբե-

Նկ. 2. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումն Ասիայում: Սլաքները ցոյց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենաշատ մթնոլորտային տեղումներ են բերում:

տեղ ամենևին չեն լինում. երկիրը երբէք չէ ծածկւում ձիւնով: Չմեռւայ և ամառւայ ամիսների մէջ համարեա տարբե-

բերութիւն չկայ*) , տարւայ տաքութեան միջին աստիճանն ամեն տեղ 20-ից բարձր է :

Հարաւային Ասիայի ափերը ողողում են Հնդկական տաք ովկիանոսով, որից շատ գոլորշի է բարձրանում : Այդ պատճառով Ասիայի այդ մասի կլիման խոնավ է : Մթնոլորտային տեղումներ են բերում գլխաւորապէս հարաւ-արեւմտեան մուսոնները, որոնք ամառային ամիսներին, երբ մայր ցամաքն աւելի շատ է տաքացած լինում քան ովկիանոսը, փրչում են ովկիանոսից դէպի մայր ցամաք : Չմեռը մուսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ -մայր ցամաքից դէպի ովկիանոս :

Արևելեան Ասիան լավ է ոռոգում, պատճառը Մեծ Ովկիանոսի մօտ լինելն է, մանաւանդ՝ այդ ովկիանոսի Կուրօ-Սիւօ կոչւած տաք հոսանքը : Հարաւ-արեւելեան մուսոնները փչում անցնում են յիշած տաք հոսանքի վրայով և առատութեամբ մայր ցամաք են բերում մթնոլորտային տեղումներ : Չմեռը մուսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ, այսինքն մայր ցամաքից դէպի ովկիանոս, սւստի և բերում են չորութիւն ու ցրտութիւն :

Արևելեան Ասիայի հիւսիսային մասում ձմեռը բաւական թիստ է լինում և երկար տևում, սառնամանիքն այնտեղ երբեմն 20⁰-ի է հասնում : Հարաւային մասում ձմեռը շատ աւելի մեղմ է լինում : Ամառն ամեն տեղ շոգ է : Գարնանը և աշնանը, երբ մուսոնները փոխարինում են իրար, Արևելեան Ասիայի ափերի մօտ յաճախ տեղի են ունենում փոթորիկներ (տայֆուն), որոնք ցամաքի և ծովի վրայ մեծամեծ աւերումներ են անում : Նման փոթորիկներ միաժամանակ լինում են նաև Ասիայի հարաւային ափերի մօտ, առանձնապէս Բենգալեան ծոցում :

Արևմտեան Ասիայի և Արևելեան Ասիայի կլիմաների մէջ ևս տարբերութիւն կայ, բայց այդ տարբերութիւնն

*) Այսպէս՝ Սոււատրայի հարաւային մասում ամենաշոգ ամսւայ տաքութեան միջին աստիճանն է 27, իսկ ամենացուրտ ամսւանը՝ 26 :

այնչափ աչքի ընկնող չէ, ինչպէս Հիւսիսի և Հարաւի մէջ՝ Արեգակը թէ արևելքում և թէ արևմուտքում հաւասարապէս է բարձրանում հորիզոնի վրայ. միայն թէ՛ Արևելքը ողողում է հսկայական ովկիանոսով, մինչդեռ Արևմուտքը՝ միայն Արարական, Կարմիր և Միջերկրական ծովերով: Այն ևս կայ, որ Արևտեան Ասիան հարևան է Աֆրիկայի չոր մասին: Բացի այդ, Արևմ. Ասիայի բարձրաւանդակները եզերւում են լեռնաշղթաներով, որոնք և յետ են պահում մթնոլորտային տեղումները: Ահա այս պատճառներով էլ Արեւմտեան Ասիայի (այսինքն Իրանի, Արաբիայի և Փոքր Ասիայի) կլիման չոր է: Ամառն այդտեղ սաստիկ շոգեր և երաշտներ են լինում, յաճախ 50 աստիճ. տաք է անում: Զմեռը յաճախ անձրևներ են գալիս, և սարերի լանջերը ծածկւում են ձիւնով:

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ.—Ասիայի բոլոր մեծ գետերն իրենց սկիզբն առնում են ովկիանոսներից հեռու, Կենտրոնական Ասիայի բարձրութիւններից, և հոսում են զանազան ուղղութեամբ: Ասիայի գետերը մեծ մասով շատ երկայն են և ջրառատ:

Ասիայի հիւսիսային թեքւածքով դէպի Սառուցեալ ովկիանոս են հոսում հետևեալ նշանաւոր գետերը:—Օբ (Իրտիշ վտակով), Ենիսէյ և Լենա: Օբ գետն Իրտիշ վտակի հետ միասին ամենաերկայն գետն է Ասիայում*). նրա ջրաբաշխն էլ (այսինքն այն տարածութիւնը, որ ջուր է մատակարարում գետին) ամենաընդարձակն է:

Թէպէտ Հիւսիսային Ասիայում սակաւ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում, բայց և այնպէս նրա գետերը ջրառատ են. պատճառն այն է, որ նրանց աւազաններն ընդարձակ են, գետերի ջուրն էլ սակաւ է գոլորշիանում ցուրտ կլիմայի շնորհիւ: Այդ գետերն իրենց ընթացքի մեծ մասում հոսում են հանդարտ (ինչ ո՞ւր) և յարմար են նաւարկութեան համար:

*) Եթէ Իրտիշը համարենք Օբի գլխաւոր վտակը, այդ դէպքում նրա երկայնութիւնը կանի 5,000 վերստից աւելի: Աւելի երկայն են երկրագնդի վրայ միայն հետևեալ գետերը:—Միսսիսիպի՝ Միսսուրիի հետ (Հիւս. Ամերիկայում), Նեղոս (Աֆրիկայում) և Ամազոն (Հար. Ամերիկայում):

Միայն թէ Սառուցեալ ովկիանոսը, ուր թափւում են այդ գետերը, միշտ լիքն է լինում սառցակոշտերով: Հենց իրենք գետերն էլ տարւայ մէջ երկար ժամանակ սառած են լինում, իսկ զարնանը դուրս են գալիս ամառից, — երբ ձմեռայ ընթացքում կուտակւած ձիւնը հալչում է:

Մեծ են նմանապէս այն գետերը, որոնք հոսում են դէպի Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս: Դրանք են՝ Ամուր, Բեդին (կամ Հօանգ հօ), Կապոյտ (կամ Սան-ցէ-կիանգ) գետերը:

Ամենից աւելի ջրառատ են լինում այդ գետերն ամառ ժամանակ, երբ անձրևները շատ են գալիս: Գարնանը գետերը ջրառատ չեն լինում, որովհետև նրանց ջրաբաշխւելու քիչ է ձիւն գալիս: Այդ գետերից նաև արկաւ թեան համար ամենայարմարն է Կապոյտ գետը. նրա հոսանքով նոյնիսկ ովկիանոսի նաւեր կարող են բարձրանալ գետաբերանից մինչև 1,000 վերստ վեր: Բեդին գետը, ընդհակառակը, շատ էլ նաւարկելի չէ: Նրա պղտոր ջուրը շարունակ անազին քանակութեամբ դեղին տիղմ է բերում նստեցնում հունի վրայ, որից գետի ստորին հոսանքում շարունակ նորանոր ծանծաղուտներ են գոյանում: Ժամանակ առ ժամանակ այդ գետը նոյնիսկ բոլորովին փոխում է իր հունը. մեզնից 50 տարի առաջ Բեդին գետը չէր թափւում Պեչիլի (Տեան-Տղինի) ծոցը, ինչպէս այժմ է, այլ Բեդին ծովը, Կապոյտ գետի գետաբերանից ոչ հեռւ*):

Հնգկական ովկիանոս թափւող գետերից ամենանշանաւորներն են՝ Բրահմապուտրա, Գանգէս, Ինդոս, Տիգրիս և Սփրատ: Դրանք բոլորը լեռներից անազին քանակութեամբ աւազ ու տիղմ են բերում, որոնք և գետերի ստորին հոսանքում նստում են ու գոյացում ծանծաղուտներ: Այդ պատճառով էլ յիշած գետերը համարեա նաև արկելի չեն: Ծովի մօտերքը նրանք գոյացնում են դելտաներ, բաժանւելով մանր բազուկների, որոնք և մատչելի չեն ծովային

*) Հունը փոխելով Բեդին գետը հեղեղում է գաշտեր, գիւղեր և նոյնիսկ ամբողջ քաղաքներ: Այդ միջոցին ոչնչւում են հազարաւոր մարդիկ:

նաւերի համար: Յատկապէս շատ բազումներ ունի Գանգէսի
և Բրահմապուտրայի գելտանս Սյդ գելտանս բունում է այնչափ
տարածութիւն, որչափ՝ Թիֆլիսի: Երևանի և Կարսի նահանգ-
ները միասին:

Կենտրոնական Սսիայում, նմանապէս Թաւրանի դաշտա-
վայրում, Իրանում և Արաբիայում, մթնոլորտային տեղումներ
քիչ են թափւում, իսկ ջուրն էլ այնչափ շատ է գոլորշիա-
նում: որ այնտեղ հնումը եղած ծովերն այժմ ցամաքել են և
գոյացել աղի լճեր: Յիշած տեղերում քիչ գետեր կան. եղած-
ներն էլ մեծ մասով անասլատային են, այսինքն չեն հասնում
ովկիանոս, այլ կորչում են աւազուտներում և կամ թափւում
են չհոսող լճեր: Սյդ գետերից ամենանշանաւորներն են՝ Սիր-
Դարիա և Ամու-Դարիա, որոնք թափւում են Արալ
լիճը:

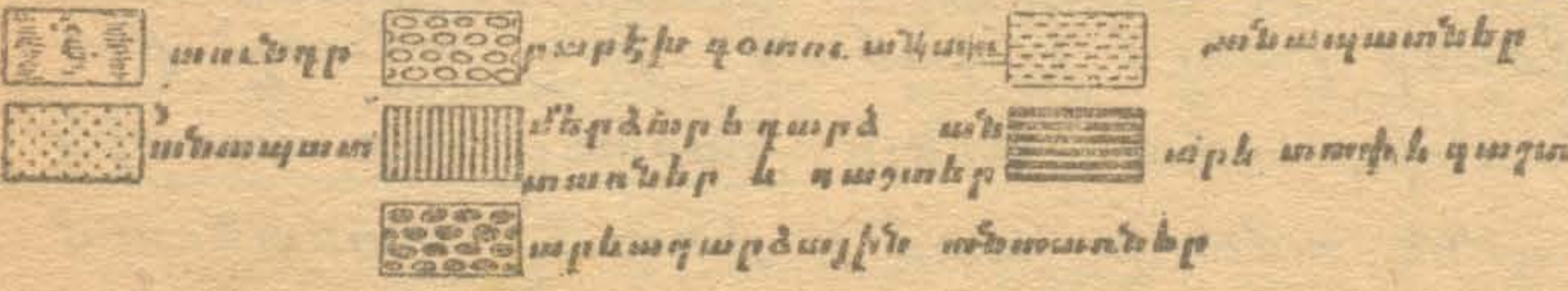
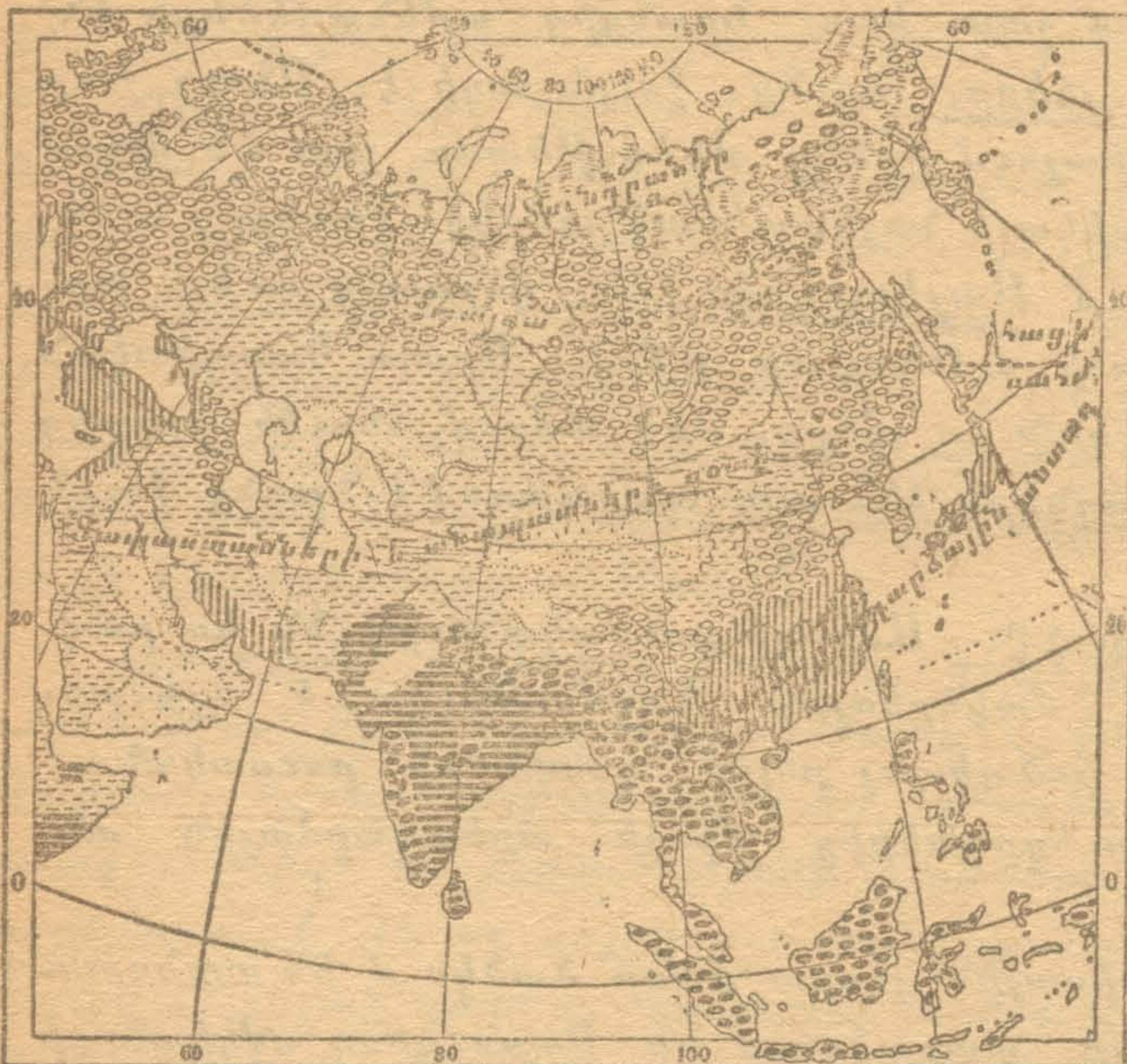
Լճեր Սսիայում շատ կան: Նրանցից ամենամեծերն են՝
Կասպից և Արալ լճերը, որոնց ջուրն աղի է: Անուշ ջուր
ունեցող լճերն Սսիայում իրենց մեծութեամբ յետ են մնում
Ամերիկայի և Աֆրիկայի նոյնանունակ լճերից: Իրանցից ամե-
նամեծն է Սսիայում Բայկալ լիճը ($1\frac{1}{2}$ վերստից աւելի խո-
րութեամբ, աշխարհի ամենախոր լիճը): Արալօ-Կասպիական
հարթութեան վրայ գտնւող լճերը, մեծ մասով, հնումն այդտեղ
եղած ծովի մնացորդներն են, այդ պատճառով էլ նրանց ջուրն
աղի է:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:— Սսիայի բուսականութիւնն ևս բազ-
մազան է, ինչպէս՝ մակերևոյթի կազմութիւնը և կլիման:
Սյդտեղ կարելի է հանդիպել բոլոր գօտիների բուսականու-
թեան, — սկսած տունդրաներից մինչև արևադարձային ան-
տառները:

Սսիայի հիւսիսային ցուրտ մասը ծածկում են տունդրա-
ները: Տունդրաները տարածւում են Սառուցեալ ովկիանոսի
ափերին, որտեղ ձմեռը լինում է դաժան, իսկ ամառը՝ բա-
ւական զով ու մառախլապատ: Աւելի հարաւ, ուր սաստիկ
ձմեռանից յետոյ գոնէ ամառը տաք է լինում, տարածւում
են Սիրիբի անտառները, որոնք տայգա են կոչւում: Սյդ

տայգաներն ընդարձակ տարածութիւն են բռնում — սկսած Ուրալեան լեռնաշղթայից մինչև Մեծ ովկիանոսի ափերը: Մարդկային ձեռքը դեռ քիչ է կպել այդ անտառներին, մի փոքր կտրուած են նրանք միայն Սիբիրի երկաթուղու երկայնութեան վրայ:

Կենտրոնական Ասիան, Թուրանի դաշտավայրը և Արևմտեան Ասիան չոր կլիմայ ունեն, ուստի և ծածկւած են միապատու անապատներով ու տափաստաններով: Անապատներից նշանաւոր են՝ արևելքում Գոբի (Շամօ), իսկ արևմուտքում — Արաբական անապատը: Ասիական տափաստանների ու անապատների ընդարձակ գօտին տարածում է Խինգանի ստորոտից մինչև Կարմիր ծովի ափերը և շարունակում է աւելի հեռու՝ Աֆրիկայում: Այդ գօտում անտառներ կան միայն լեռնալանջերին, նաև դետափերին գտնւող ովաղիսներում:

Նկ. 3. Բուսականութեան տարածումն Ասիայում:

Հարավային Ասիայում, որտեղ կլիման տաք է և ոռոգումը լաւ, աճում են արեւադարձային անտառներ: Իրանք ծածկում են Հնդկաստանի և Հնդկաչինի ամենախոնավ տեղերը և Մալայեան ամբողջ արշիպելագը:

Հարավային Ասիայի աւելի չոր մասերում

տարածւում են արևադարձային տափաստաններ, որոնք սա-
ւանն են կոչւում:

Արեւելեան Ասիայում, այսինքն Չինական դաշ-
տավայրի և Եասպոնական կղզիների վրայ, տարածւում են
կանաչ և արգաւանդ գաշտեր ու փարթամ այգիներ. իսկ չի-
նական և եասպոնական լեռների լանջերին աճում են մերձա-
րեւադարձային անտառներ՝ մշտադալար ծառերով (օր. կամե-
լիա և դափնի):

Օգտակար բոյսերով Ասիան աւելի հարուստ է, քան միւս
աշխարհամասերը: Ասիայում են առաջին անգամ մարդու ձեռ-
քով գտնւել, վայրի դրութեան մէջ, բազմաթիւ կարևոր բոյ-
սեր, որոնք այժմ մշակւում են մեծ քանակութեամբ: Այս-
պէս օրինակ՝ Արևմտեան Ասիայից են ծագում ցորենը, վուշը,
սոխը: Հարաւային Ասիան բրնձի, շաքարեղէգնի, բանանի, վա-
րունգի հայրենիքն է. Արևելեան Ասիան թէյի հայրենիքն է:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ: — Ասիայի կենդանական աշխարհը
շատ հարուստ է: Կենդանիների բազմատեսակութեամբ Ասիան
առաջին տեղն է բռնում բոլոր աշխարհամասերի մէջ: Այս-
տեղ պատահում են Եւրոպական, Ասիական, Հնդկական, Աֆ-
րիկական և նոյնիսկ Աւստրալիական շրջանների կենդանիներ:

Տ ու ն դ բ ա ն ե բ ու մ իսկ ամառ ժամանակ հաւաքւում
են շատ տեսակ կենդանիներ, յատկապէս թռչուններ, որոնք ա-
հագին երամներով Հարաւային Ասիայից չւում են դէպի Սա-
ռուցեալ Ովկիանոսի տփերը: Այդտեղ նրանք գտնում են ա-
ռատ սնունդ՝ ամեն տեսակ ձկներ ու հատապտուղներ: Կատա-
րեալ ազատութեան մէջ և անվտանգ նրանք բազմանում են
այդտեղ և աշնանը կրկին չւում են դէպի տաք երկիրներ:
Ձմեռը տունդրաներում սակաւաթիւ կենդանիներ են մնում—
սպիտակ կաքաւներ, բևեռային աղւէսներ, հիւսիսային եղջե-
րուներ: Իրանք էլ մեծ մասով ձմեռը դէպի տայգա են քաշ-
ւում, որտեղ ծառերը նրանց պաշտպանում են ցուրտ քամի-
ներից:

Տ ա յ գ ա ն հարուստ է անլամազ գազաններով: Այնտեղ
կան բազմաթիւ սկիւռներ, աղւէսներ, գայլեր, աքջեր և այլն:

Ա. Արեղեան Աշխ. Գոս. Բ. 4. 5-րդ տպ.

7408-89

Արևելեան Սիրիոսում են լինում աղւամաղ գազաններից ամենաթանգագիւնները—սամոյրներ և սպիտակ կզաքիսներ: Տայգայում շատ են լինում նաև անտառային թռչուններ—մայրիկաւեր, փայտմորիկներ և այլն:

Տափաստաններում ապրում են բազմաթիւ կրծող և սմբակաւոր կենդանիներ, որոնք սնւում են խոտով: Չմեռ ժամանակ կրծողները թագնւում են որջերում ու քուն մըսնում, իսկ սմբակաւորները խոտ են ճարում ձեան տակից, որ միայն բարակ շերտով է ծածկում ասիական տափաստանները: Առանձնապէս հարուստ է Տիբեաի կենդանական աշխարհը:

Նկ. 4 Տապիր:

Արևմտեան Ասիայի տափաստաններում ապրում են թէ սմբակաւոր և թէ կրծող կենդանիներ, միայն թէ աւելի քիչ քանակութեամբ. պատճառն այն է, որ այնտեղ աւելի շատ մարդ է ապրում և բաւականաչափ զիշատիչ գազաններ ևս կան: Իրանցից մի քանի-

սրն աֆրիկական ծագում ունեն, օրինակ՝ բորենին, շնագայլը. Արարիայում և տեղ-տեղ Իրանում պատահում է նոյն իսկ առիւծ:

Հարաւային Ասիայի արևադարձային տնտառները և սաւանները հարուստ են բազմաթիւ և բազմազան կենդանիներով: Այդ կենդանիներից շատերը խոտակեր են, իսկ շատերըն էլ՝ զիշատիչ: Կան այնպիսիները, որ ապրել կարող են միայն արևադարձային դօտում և անկարող են զիմանալ բա-

քեխառն երկիրների ցրտին: Այդպէս են, օրինակ, մարդանման
կապիկները (օրանգուտանգ), հնդկական փիղը, ոնգեղջիւրը և
տապիրը (հաստակաշիներ) *):

Նկ. 5. Օրանգուտանգ:

տափաստաններից են ծագում ձին և ուղար: Կենտրոնական
Ասիայի տափաստաններում նրանք մինչև օրս էլ թափառում
են վայրի վիճակի մէջ:

Ասիայից են ծագում նաև եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիները,
ոչխարը, այծը եւ խոզը: Տիրեալում և մօտակայ երկիրներում
մարդուն ծառայում է նաև ընտանի կենդանիներից ամենա-
ուժեղը—հնդկական փիղը:

Արևելեան Ասիա-
յում մարդկային բնակու-
թիւնն այնչափ խիտ է,
և երկիրն այնչափ շատ է
մշակւած, որ վայրերի կեն-
դանիներն այդտեղ համա-
րեա թէ բնաջինջ են ար-
ւած:

Համարեա բոլոր ընտա-
նի կենդանիներն Ասիայից
են ծագում, որոք և ներ-
կայումս ծառայում են
մարդկանց՝ բոլոր աշխար-
համասերում: Մարդիկ նը-
րանց առաջին անգամ Ա-
սիայում գտան վայրի վի-
ճակի մէջ և ընտանեցրին
յօզուտ ամբողջ մարդկու-
թեան: Այսպէս՝ ասիական

*) Հար. Ասիայի գիշակեր կենդանիներից ամենաուժեղն է բնագալեան վագ-
րը: Կան բազմաթիւ թունաւոր օձեր, կոկորդիլոսներ և այլն: Չնայած կենդանի
ների բազմազանութեան՝ Հարաւային Ասիայում ամենէին չկան՝ գայլ, աղւես, գաջը
ալ:

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.—Ասիայի բնակիչների թիւն է մօտ 840 միլիոն, այսինքն ամբողջ մարդկութեան կէսից աւելին: Եւ որովհետեւ Ասիայի տարածութիւնը մօտաւորապէս 40 միլիոն քառակուսի վերստ է, կնշանակէ՝ 1 քառ. վերստի վրայ Ասիայում ապրում են միջին հաշուով 20 հոգի:

Ամենից աւելի սակաւարնակ են տունդրաները, որտեղ մարդ շատ դժւարութեամբ է կարողանում ապրուստի միջոցներ գտնել: Երկրագործութեամբ պարապել այնտեղ անհնար է: Ըստանի կենդանիներից ծառայում են մարդուն միայն հիւսիսային եղջերուները և լծկան շները: Սակաւարնակ է նաեւ Սիբիրի տայգան: Այդ անտառների խորքերում տեղ-տեղ կարելի է տեսնել թափառաշրջիկ որսորդներ (օրինակ տունգուսներ): Միայն մեծ գետերի հոսանքի վրայ և Սիբիրի երկաթուղու երկայնութեամբ ձգւած են ռուս դաղթականների գիւղեր: Մեծ աշխատանք թափելով նրանք հազիւ կտրտում են խիտ անտառները, մաքրում հողը ծառերի արմատներից և վարում այն: Սիբիրի հիւսիսային կէտում միանգամայն անկարելի բան է երկրագործութեամբ պարապելը:

Ասիայի տափաստանները շատ չոր են. երկրագործութեան համար նրանք անյարմար են մեծ մասով: Այդ պատճառով էլ այնտեղ ապրում են գլխաւորապէս վաշկատուն խաշնարածներ, օրինակ՝ մոնղոլներ, կիրգիզներ, — օրոնք արօտատեղեր փնտրելով՝ անդադար մի վայրից ուրիշ վայր են թափառում: Իրենց հօտերն արածացնելու համար նրանց անհրաժեշտ են ընդարձակ տարածութիւններ. ուստի և յիշած տափաստանները շատ սակաւամարդ բնակութիւն ունեն:

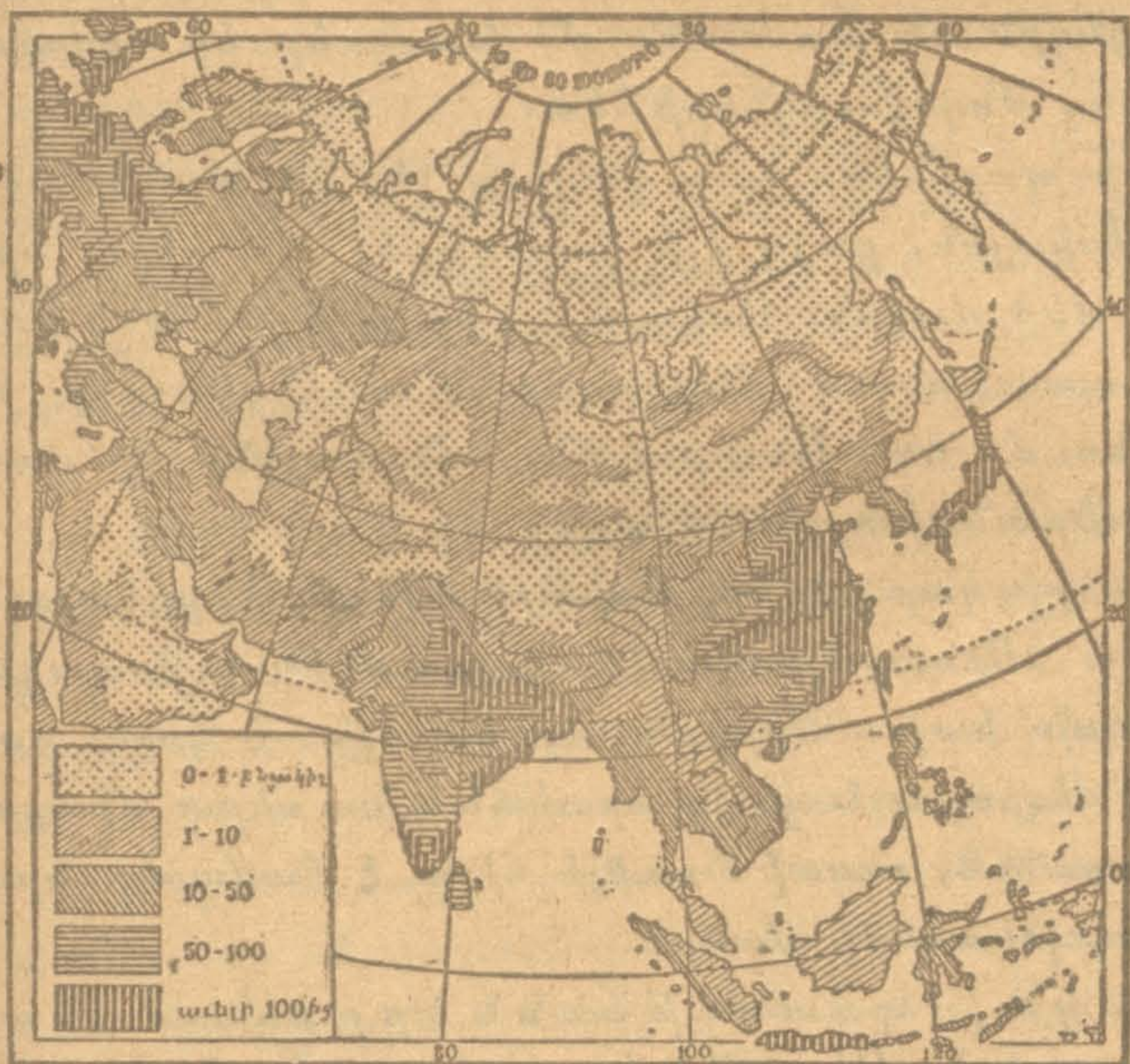
Տափաստաններից էլ աւելի պակաս բնակութիւն կայ հաստատւած անապատներում: Այդտեղ մարդ ապրել կարող է միմիայն օ վ ա զ ի ս ն եր ու մ:

Բոլորովին այլ բան ենք տեսնում մենք Ասիայի հարաւային եւ արեւելեան մասերում, որտեղ Ասիայի ազգաբնակչութեան $\frac{5}{6}$ -ը եւ ամբողջ մարդկութեան կէսն է ապրում, և որտեղ ազգաբնակչութիւնը վերին աստիճանի խիտ է: Հնդկաստանի և Չինաստանի դաշտավայրերում ազգաբնակչութեան

խտութիւնը հասնում է մինչև 200 (և նոյնիսկ աւելի) մարդու՝ 1 քառ. վերստի վրայ: Այդպիսի խիտ ազգաբնակչութեան պատճառը երկրի տաք, խոնավ և արգաւանդ լինելն է, որ առատօրէն վարձատրում է մարդու աշխատանքը: Անյիշատակ ժամանակներից սկսած այդտեղ ապրում են հաստատաբեր նաև երկրագործ ժողովուրդները — հնդիկներ, չինացիներ և այլն:

Ասիայի ժողովուրդների մեծ մասը (500 միլ.) պատկանում է դեղին ցեղին: Այդ ժողովուրդները կազմում են Ասիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան կէսից աւելին և գրաւում են նրա տարածութեան $\frac{3}{4}$ ը: Դեղին ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդներն են — չինացիները, մոնղոլները և եսպոնացիները:

Նկ. 7. Ազգաբնակչութեան խտութիւնն Ասիայում: Բնակիչների թիւը 1 քառ. վերստի վրայ,

Սպիտակ ցեղը (300 միլ) բնակւում է Հրնդկաստանում, Արեւմտեան և մասամբ Հիւսիսասիան Ասիայում: Այդ ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդներն են — հնդիկները, պարսիկները, արաբները,

ըն եւ ուրանները:

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդներն իրենց լեզւին նայե-

լով բաժանու... ն երկու խմբի—արիացիներ եւ սեմիտներ: Արիացիների թւին են պատկանում հնդիկները, պարսիկները, հայերը, առաները և մնացած համարեա բոլոր եւրոպական ժողովուրդները: Սեմիտների թւին են պատկանում արաբները հրեաները (և մի քանի աֆրիկական ժողովուրդներ):

Սեւ ցեղն Ասիայում (40 միլ.) շատ փոքր տարածութիւն է միայն դրաւում—Հնդկաստանի հարաւում և Յէյլոն կղզում, որտեղ ապրում են ղրաւիդները:

(Վերյիշել այստեղ դեղին, սպիտակ եւ սեւ ցեղերի առանձնաչափութիւնները):

Չանազան ցեղերի պատկանող մի քանի ազգութիւններ Ասիայի որոշ մասերում սաստիկ խառնուել են իրար հետ: Այսպէս՝ Դեկանում և Յէյլոնում ղրաւիդները խառնուել են հնդիկների հետ: Փոքր Ասիայում թիւրքերը կամ տաճիկները (որոնք դեղին ցեղին են պատկանում) խառնուել են սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդների հետ:

Թէպէտ եւրոպացիները շատ վաղուց չէ, որ ծանօթացել են ամբողջ Ասիային, բայց էլի կարողացել են տիրել նրա տարածութեան մեծ մասին: Ասիայի $\frac{1}{3}$ ից աւելին հենց Ռուսաստանին է պատկանում: Հնդկաստանն ու Հնդկաչինի մի մասը պատկանում են Անգլիային: Հնդկաչինի մի մասը պատկանում է Ֆրանսիային, և այլն:

Եւրոպացիների կալւածները Ասիայում (նաև Աֆրիկայում, Ամերիկայում և Աւստրալիայում) կոչւում են եւրոպական գաղութներ (կոլոնիա): Սիրիւն էլ կարելի է կոչել ռուսական գաղութ Ասիայում. բայց որովհետև նա սերտ միացած է բուն Ռուսաստանին, ուստի աւելի ճիշտ է համարել նրան ռուսական պետութեան մի մասը:

Ասիայի տն կախ պետութիւնները բռնում են այդ մայր ցամաքի տարածութեան կէսից առկասը: Նրանցից ամենամեծերն են՝ Չինաստանը, Աւստրալիան, Պարսկաստանը Թիւրքիան կամ Տաճկաստանը:

Ա Ր Ե Ի Մ Տ Ե Ա Ն Ա Ս Ի Ա

Սյն բոլոր երկիրները, որոնք ընկած են Ասիայի արևմուտքում,

շատ ընդհանուր կողմեր ունեն իրար հետ: Համարեա այդ բոլոր երկիրներն էլ բարձրաւանդակներ են, լեռնաշղթաներով եզերւած. ունենք տաք և շոր կլիմայ: Բարձրաւանդակների խորքերը մեծ մասով ներկայացնում են անապատներ՝ շորս կողմը տափաստաններով: Ընդհակառակը, ծովափնեայ երկիրներում և սարերի լանջերին ձմեռ ժամանակ խոնաւութիւն շատ է լինում, ուստի և այդ շրջաններն արգասաւանդ են: Պտղաբեր են նաև այն երկիրները, ուր հասում են գետեր, և որոնց շնորհիւ կարելի է լինում երկիրն արևատական կերպով ոռոգել: Այս բանը պահանջում է ի հարկէ շատ աշխատանք և հողատարութիւն. դրա համար պէտք էր շինել մեծ ջրանցքներ: Հասկանալի է, որ երկրի մասին այսպէս հողալ կարելի է, միայն խաղաղ ժամանակ: Աւերիչ պատերազմները, որոնք յաճախ են մղւել հին ժամանակներից սկսած Արևմտեան Ասիայում, կործանել ոչնչացրել են յիշած ջրանցքները և նման ձեռնարկները: Ներկայումս էլ, շնորհիւ մշտական քայքայիչ պայմանների, այդ երկիրներն աւերւած և ամայի են: Այդ է պատճառը, որ Արևմտեան Ասիայում մենք հանդիպում ենք այնպիսի երկիրների, որոնք հնում եղել են ծաղկած, կերակրել են միլիոնաւոր մարդկանց,—այն ինչ ներկայումս կարողանում են սնունդ տալ միայն սահմանափակ թւով թափառաշրջիկ ցեղերի: Այսպէս է դրութիւնը մանաւանդ Միջագետքում, իսկ աւելի պակաս չափով՝ նաև ամբողջ Արևմտեան Ասիայում — Փոքր Ասիայում, Հայաստանում և Ասորիքում (Սիրիա), Պաղեստինում և Պարսկաստանում:

ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: — Փոքր Ասիա թերակղզին յիշեցնում է ամբողջ Ասիա մայր ցամաքը՝ փոքրացրած չափով: Այդ երկիրը բարձրաւանդակ է, շրջապատւած լեռնաշղթաներով: Հիւսիսային սահմանում ընկնում են Պոնտոսի լեռները, իսկ հարաւում՝ Տաւրոսի լեռները:

Փոքր Ասիայի արևելեան կողմում է տարածւում Հայաստանը, որ ներկայացնում է մի լեռնաշխարհ, և որտեղ հանգած հրաբխային լեռներ շատ կան: Այդ լեռներից ամենաբարձրն է Արարատը կամ Մասիսը — ծովի մակերևոյթից 5 վերստ բարձրութեամբ: Մասիսի գագաթը ծածկւած է յաւերժական ձիւնով:

Հայաստանի նշանաւոր գետերն են՝ Տիգրիս, Եփրատ և Երասխ: Լճերից նշանաւոր են Վանայ և Սևանայ լճերը:

Փոքր Ասիայի և Հայաստանի կլիման համեմատաբար

չոր չէ: Այդ երկիրներում բաւական շատ մթնոլորտային ան-
 դուններ են թափւում, որովհետեւ այնտեղ հասնում են Աւ-
 լանտեան ովկիանոսից փշող քամիները: Միայն Փոքր Ասիա-
 յի ներսերում է կլիման չոր, բայց էլի յարմար է խաշնարա-
 ծութեան համար: Հայաստանի կլիման աւելի խիստ է:

Գարնանը, ձիւնը հալչելուց յետոյ, Փոքր Ասիայի և Հա-
 յաստանի հողը շատ խոնավութիւն է ծծում. այդ պատճառով
 էլ սարերի ստորոտներից բազմաթիւ աղբիւրներ են բղխում,
 հովիտներով գետափնէր հոսում: Սարերի լանջերը գարնանը
 ծածկւում են կանաչ խոտով, որ սակայն ամառույ սկզբում
 արդէն չորանում է. Անտառներ քիչ կան. միայն Պոնտոս
 լեռների հիւսիսային լանջերը ծածկւած են կաղնու և աճարի
 սոււքախիտ անտառներով: Աւելի հեռուն՝ հարաւում տարած-
 ւում են տափաստաններ և աղուտ անապատներ: Տաւրոսի
 լանջերին և թերակղզու արեւմտեան ծայրերում պատահում
 են մշտադալար մրտենիներ և դափնիների ցածրիկ թփուտներ:

Հնումը Փոքր Ասիան և Հայաստանն աւելի մեծ ազգա-
 բնակութիւն են ունեցել, քան այժմ: Մինչև այժմ էլ այդ
 երկիրներում պահւել են հնութեան շատ յիշատակարաններ — տա-
 ճարների, ջրանցքների, թագաւորական գերեզմանների մնա-
 ցորդներ և հին ամրոցների ու ամբողջ քաղաքների աւերակներ:

Փոքր Ասիայի ազգաբնակչութեան տիրող տարր կազմում
 են թիւրքերը կամ տաճիկները, որոնց թիւը մօտ 8 միլիոնի է
 հասնում:

Տաճիկները նւաճեցին Փոքր Ասիան դեռ 11-րդ դարում Ք. յ.
 իսկ 15-րդ դարում նրանք իրենց իշխանութիւնը տարածեցին նաև Ա-
 րեւմտեան Ասիայի հարեան երկիրների, հիւսիս-արևելեան Աֆրիկայի և
 հարաւ-արևելեան Եւրոպայի վրայ: Ժամանակի ընթացքում թիւրքիան
 կորցրել է իր տիրապետած երկիրների մեծ մասը: (Ի՞նչ երկրամասերի
 վրայ է ներկայումս տարածւում տաճկաստանի իշխանութիւնը: Սահ-
 մանները):

Տաճիկները հետևում են մահմեդական կրօնի սիւննի դա-
 ւանութեան: Նրանք թէև մոնղոլական ծագում ունեն, բայց
 դարերի ընթացքում այնչափ խառնւել են սպիտակ ցեղին
 պատկանող զանազան ժողովուրդների հետ, որ ներկայումս

մոնղոլական գծեր շատ քիչ կան նրանց մէջ: Տաճիկները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ: Արտերում ցանում են ամենից շատ՝ ցորեն և գարի. բացի հացարոյսերից նրանք մշակում են նաև ծխախոտ և խաշխաշ: Այգեգործութեան մէջ յատկապէս խաղողի մշակութիւնը կարևոր տեղ է բռնում: Արևմտեան մասում զարգացած է նաև թթենիների մշակութիւնը, որի հետ և կապւած է որոշ չափով տարածւած մետաքսագործութիւնը: Թերակղզուներսերում թիւրքերը զբաղւում են նաև անասնաբուծութեամբ: Յայտնի են մանաւանդ Անգորայի այծը *), որոնք տալիս են թանգարժէք մետաքսանման բուրդ:

Փոքր Ասիայի ծովափնեայ վայրերում և Եգէեան ծովի կղզիների վրայ ապրում են յոյներ: Յոյները շատ ընդունակ են առևտրական գործերում, նրանց ձեռքին է գտնւում Փոքր Ասիայի առևտրի մեծ մասը: Յոյները պարապում են նաև այգեգործութեամբ և սպունգ որսալով Եգէեան ծովում:

Արդիւնագործթիւնը չէ զարգացած երկրում: Ապրանքների տեղափոխութիւնը կատարւում է մեծ մասամբ կարաւաններով: Արտահանում են գլխաւորապէս ցորեն, միրգ, ծրխախոտ և բուրդ, իսկ ներմուծում են եւրոպական գործարանային ապրանքներ:

Փոքր Ասիայի նաւահանգիստներից ամենանշանաւորն է Չմիւռնիան, գտնւում է Միջերկրական ծովի ափին, բնակիչները մեծ մասով յոյներ են, կան նաև շատ հայեր: Փոքր Ասիայի ներքին շրջանների հետ կապւած է երկաթուղու գծերով. Տրապիզոն — գտնւում է Սև ծովի ափին: Սկուտարի — Բոսֆորի ափին, Կոստանդնուպոլի դիմացը՝ փոքրասիական հողի վրայ:

(Այդ քաղաքներից ներկայումս ո՛րը ինչ պետութեան է պատկանում):

Հայաստանի՝ ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը կազմում են հայերը: Մեծ մասը հայ լուսաւորչական դաւանու-

*) Այդ այծերն ամենից շատ պահւում են Անգորա քաղաքի շրջակայքում, ուր ախ և կոչւում են «Անգորայի այծեր»:

թեան է հետեւում. կոն նաև կաթոլիկ ու բողոքական հայեր: Հայերի մեծ մասը պարապում է երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ. շատերն էլ պարապում են արհեստներով և առևտրով: Հայաստանի ազգաբնակչութեան միւս տարրերն են՝ թուրքերը (թաթարները) տաճիկներն ու քրդերը: Քրդերը մեծ մասով թափառաշրջիկ կեանք են վարում ու պարապում են անասնապահութեամբ. շատերը հնուց զբաղմունք են դարձած եղել իրենց համար աւագակութիւնը: Օսմանեան նախկին կառավարութիւնն էլ մշտապէս հովանաւորել է դրանց:

Հայաստանի քաղաքներից նշանաւոր են՝ Կարինն կամ Էրզրում, Վան, Բաղէշ, Երևան, Կարս և Ալէքսանդրոպոլ (մայրաքաղաքը):

*) ՄԻՋԱԳԵՏՔ. — Տիգրիս և Եփրատ գետերը դուրս գալով Հայկական Բարձրաւանդակից՝ հոսում են դէպի հարաւ մի դաշտավայրի միջով, որը գոյացել է յիշած գետերի բերած հողից և ափամից՝ նրանց լիցքից: Այդ գետերի միջև ընկած դաշտավայրը, ուր նրանք աելի ու աւելի են մօտենում և վերջը միանում իրար հետ, կոչւում է Միջագետք:

Հնումը Միջագետքը, մանաւանդ նրա հարաւային մասը, խիտ ազգաբնակչութիւն է ունեցել: Քրիստոսից համարեա 2000 տարի առաջ այդտեղ գտնւում էին աշխարհի ամենագօրեղ պետութիւններից երկուսը—Ասորեստանը (Assyria) և Բաբելոնիան: Վերջինիս մայրաքաղաքը, Բաբելոնը, մօտ մէկ միլիոն բնակիչ է ունեցել:

Միջագետքը ծաղկած ժամանակ կտրուած է եղել ջրազմաթիւ ջրանցքներով. որոնցով արևատական կերպով ջրել են դաշտերը. շնորհիւ դրա՝ արգաւանդ, բարեբեր հողը կերակրել է մեծաթիւ ազգաբնակչութիւն:

Սակայն հնումը ծաղկած և բարեբեր այդ երկիրն այժմ անապատ է ներկայացնում: Այտեղ առաջ ջրանցքներով սողալող հողի վրայ մշակւում էին փարթամ այգիներ ու արտեր, այժմ ոչնչացած են ջրանցքները. հողն աւազոտ է ու ճահճոտ, վատառողջ և անյարմար՝ բնակչութեան համար: Առաջւայ մեծ և ծաղկած քաղաքներից այժմ

*) (Համառօտ տեղեկութիւն ուղ սահմանների և պետական կազմի մասին):

աւերակներ են միայն մնացել: Ճանապարհորդներին և գիտնականներին գրաւում են մանաւանդ Բարեկոնի աւերակները:

Միջագետքն այժմ շատ սակաւ բնակութիւն ունի: Բնակիչները նստակեաց արարներ են, որոնք ապրում են գետերի ափերին և ովազիսներում: Նրանք պարապում են փիւնիկեան արմաւենիների մշակութեամբ, նաև անասնապահութեամբ: Կան բնդուհիներ ևս, որոնք աւազակութեամբ են պարտապում:

Միջագետքը ցամաքային ամենակարճ ճանապարհն է Հրեղհաստանից և հարաւային Պարսկաստանից դէպի Եւրոպա. այդ պատճառով էլ մեծ է Միջագետքի առևտրական նշանակութիւնը, որ աւելի ևս կմեծանայ, երբ պատրաստ էլինի արդէն կառուցուող երկաթոգին դէպի երկրի գլխաւոր քաղաքը՝ Բաղդադ: Նշանաւոր է Միջագետքում նաև Մոսուլ քաղաքը: Երկուսն էլ գտնւում են Տիգրիսի վրայ:

(Ո՛ւմ է պատկանում միջագետքը):

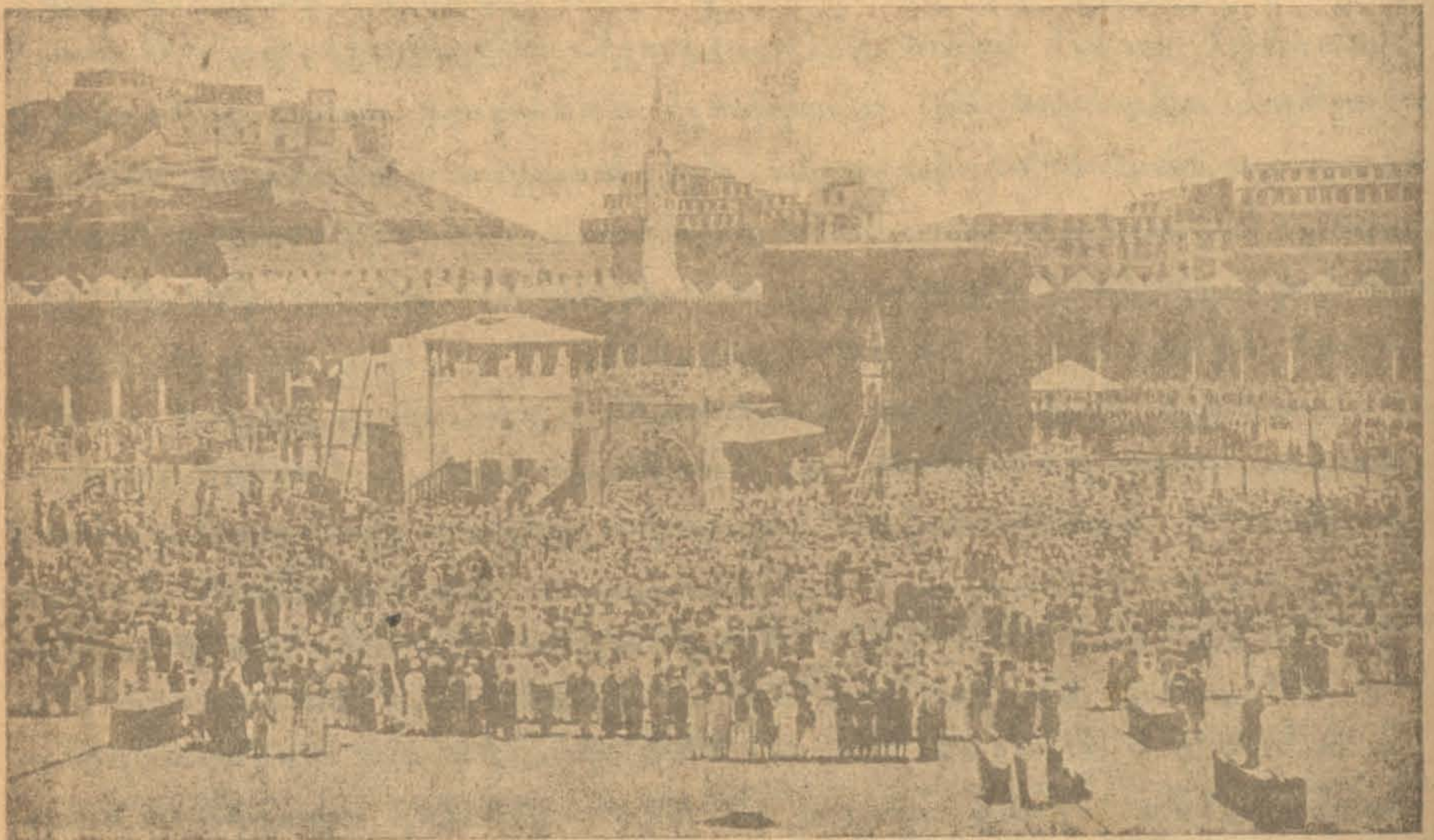
ԱՐԱՐԻԱ:—Արարիան երկրագնդի ամենամեծ թերակղզին է (միայն 2 անգամ է փոքր Եւրոպական Ռուսաստանից): Նա ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրաւանդակ, բաղկացած քարակոշտերից: Իր բնութեամբ և մակերևոյթի կազմութեամբ Արարիան աւելի նման է Հիւսիսային Աֆրիկայի, քան Ասիայի բարձրաւանդակներին: Արարիայի մեծագոյն մասը գտնւում է տաք գօտում և ներկայացնում է աւազոտ անապատ, մանաւանդ հարաւային մասը: Գետեր համարեա թէ չկան այնտեղ: Անձրև գալիս է սակաւ, այն էլ միայն բարձր վայրերում: Եղած ովազիսներն ևս շատ քիչ են:

Միայն ծովափնեայ մասերումն է բաւարար շափով անձրև գալիս. այդ տեղերում էլ միայն կարելի է մշակել հողը,— ի հարկէ արևատական կերպով ջրելուց յետոյ: Այսպիսով Արարիայի ամենալաւ երկրամասերն են կազմում Հեջաս և Եմեն (կամ Երջանիկ Արարիա),— Կարմիր ծովի ափին:

Այդտեղ, սարերի լանջերին, տարածւում են լաւ արօտատեղեր. մշակւում են նաև փիւնիկեան արմաւենիներ, սկաղիաներ (որոնք տալիս են խէժ — գումմի արարիկ) և սուրճի թփեր: Սարերից հոսող գետակների հովիտներում մշակում են նաև այգիներ ու արտեր:

Արաբիայի բնակիչների՝ արաբների (մօտ $3\frac{1}{2}$ միլ) մի մասը նստակեաց է իսկ միւս մասը՝ վաչկատուն: Վերջինները կոչւում են քեղուիներ, որոնք պարպում են անասնապահութեամբ: Նրանք պահում են ձիերի, ուղտերի և ոչխարների ամենարնախր տեսակները: Յայտնի է ամեն տեղ արաբական ձիւն: Բեդուիները յաճախ յարձակւում են անասնատու անցնող կարաւանների վրայ և ասպատակում նստակեաց արաբների գիւղերը նստակեաց արաբներն ապրում են գետակների ափերին կամ ովազիսներում: Նրանք պարպում են փիւնիկեան արմաւենիներ և սուրճի թուփ մշակելով. մշակում են նաև բրինձ և ուրիշ հացաբոյսեր, — ի հարկէ արւեստական կերպով հող, ջրելով: Արաբիայում այնչափ շատ սուրճ է արտադրւում, որ արտահանւում է նոյն իսկ Եւրոպա:

Արաբները պատերազմասէր և քաջ ժողովուրդ են: 7-րդ դարում Ք. յ. նրանց մէջ գուրս եկաւ Մահմեդ մարգարէն և հիմք դրեց մահն մեդական կրօնին: Այդ կրօնն արաբները զէնքի ոյժով տարածեցին Արևմտեան Ասիայում և Հիւս. Աֆրիկայում: Մակայն արաբների զօրութիւնը տեսական չեղաւ. նրանք ընկան թիւրքերի իշխանութեան տակ, որոնք տիրեցին նոյնիսկ Արաբիայի ամենալաւ մասերին՝ Հեջասին և Եմէնին: (Ընչ տիրապետութեան տակ է գտնւում Միջագետքը այժմ:)

Նկ. 10. Մեկկա: Քառանկիւնի սե շէնքն է՝ Քաարա (նրա արտաքին անկիւններից մէկում գտնւում է մահմեդականութեան սրբութիւնը — Էսկ քարը):

Մահմեդականութեան սրբազան քաղաքները են Արաբիյում— Մեկկա, Մահմեդի ծննդավայրը, և Մեդինա, որանոյ գտնուում է նրա գերեզմանը:

Արաբներն ընդունակ ժողովուրդ են: Նրանք միջին դարերում հիմնեցին խոշոր պետութիւններ Արևմ. Ասիայում և Հիւս. Աֆրիկայում ու ամենաուսուշադէմ ժողովուրդներից մէկն էին. ունէին հարուստ գրականութիւն, ընտիր բանաստեղծութիւն և նշանաւոր հաստատութիւններ:

Մահմեդական կրօնը, որ Արաբիայից դուրս եկաւ, ներկայումս մօտ 200 միլիոն հետևողներ ունի: Նա բաժանուում է երկու դաւանութեան— սիւննի և ժիա: Առաջին դաւանութեան հետևողները բացի դուրանից ընդունում են նաև զանազան կանոններ ու ավանդութիւններ, որոնք հաւաքել և պահել են Մահմեդի մահւանից յետոյ: Երկրորդ դաւանութեան հետևողներն ընդունում են միմիայն Հուրանը: Արևմտեան Ասիայի մահմեդականներից շիային են հետևում պարսիկները և Ատրապատականի թուրքերի (թաթարների) մեծ մասը: Մնացած մահմեդականները սիւննի են:

Աշխարհի բոլոր կողմերում ապրող մահմեդականներն ամեն օր աղօթելիս իրենց երեսը դարձնում են դէպի Մեկկա, Մահմեդի ծննդավայրը: Տարեկան 100 հազար հոգուց աւելի մարդիկ ուխտ են գնում Մեկկա, աղօթում Քաարա սրբավայրում և ծունր դնելով «ս և քարին»՝ հաջի դառնում: Սև քարը մահմեդականների զխաւոր սրբութիւնն է համարւում, որ, նրանց հաւատով, երկնքից է բերւած Գաբրիէլ հրեշտակապետի ձեռքով: Իրիստոնեաներ ն արգելւում է, մահւան երկիւղով, Մեկկա մտնել: Մինչև այժմ այնտեղ եղել են միայն սակաւթիւ եւրոպացի ճանապարհորդներ: Մեկկայի նաւահանգիստն է Ջիդդա՝

Արաբիայի խորքերը շատ քիչ են ուսումնասիրւած: Նրա հարաւ արևմտեան անկիւնը վաղուց են գրաւել անգլիացիները և այդ մասում շինել ու լաւ ամրացրել Ադէնը, որ նշանաւոր նաւահանգիստ է Եւրոպայի և Հնդկաստանի միջև երթեւեկող նաւերի համար:

Արաբիայի հարաւ-արևելեան ծայրում ընկնում է մի արաբական փոքր պետութիւն, որ Օման է կոչւում. նրա նաւահանգիստն է Մասկատ. գտնուում է անգլիական հովանաւորութեան տակ:

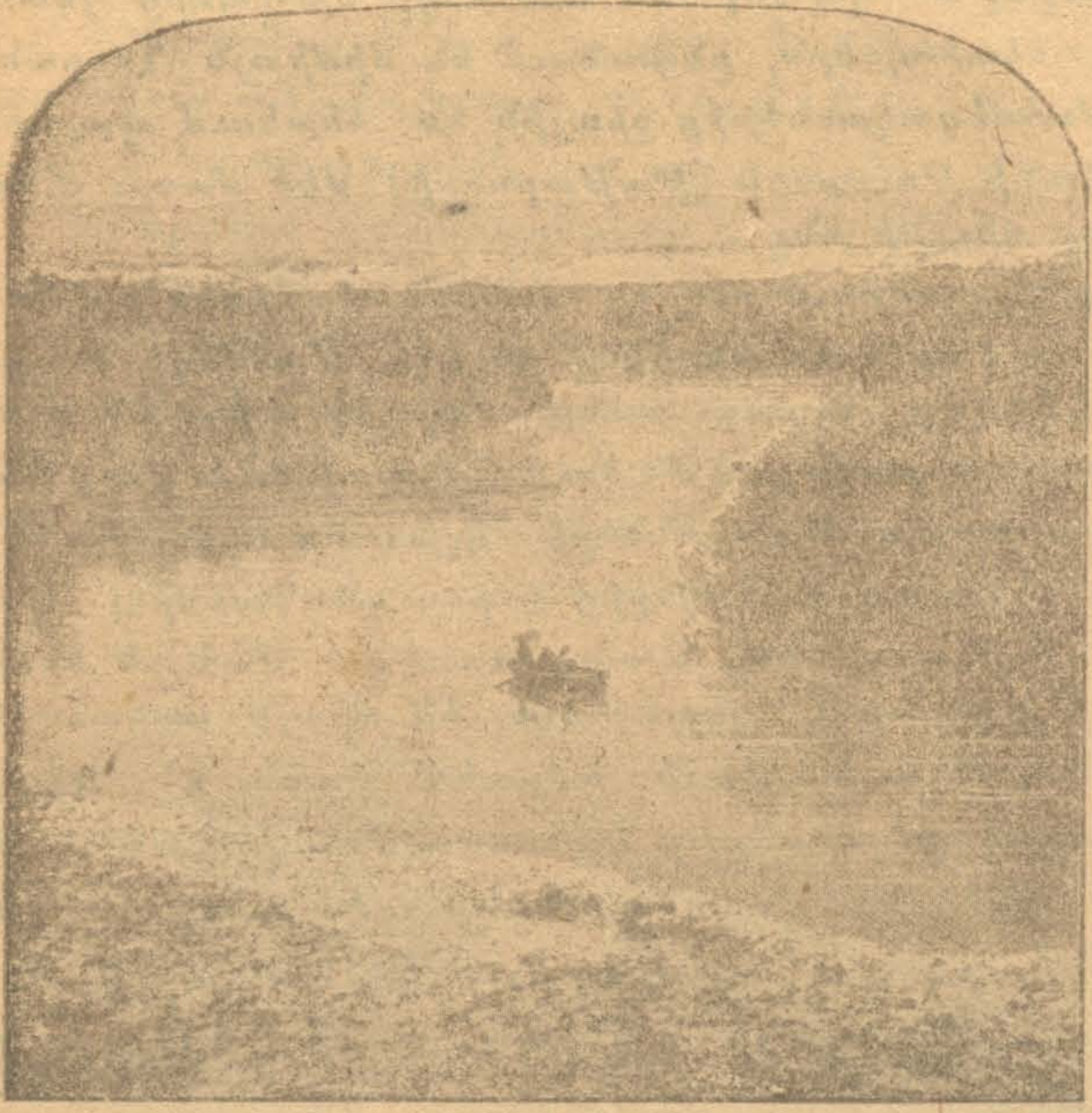
Արաբիայի մնացած մասերում ապրում են արաբական մանր ցեղեր, որոնք կառավարւում են իրենց շէյխերի ձեռքով: Այդ ցեղերը յաճախ կռիւներ են մղում իրար դէմ:

ԱՍՈՐԻՔ ԵՒ ՊԱՂԵՍՏԻՆ:— Ասորիքը*) և Պաղեստինը բռնում

*) Ասորիքը (Сирія) չպէտք է շփոթել Ասորեստանի հետ (Ассирія), որ հին աշխարհի ամենազօրեղ պետութիւններից մէկն էր (Միջագետքում):

են Միջերկրական ծովի արևելեան ափը և ներկայացնում են մի տեսակ շարունակութիւն Արարիայի բարձրաւանդակի, բաղկացած են քարակոշտերից, Միջերկրական ծովի ափով սակայն, հիւսիսից դէպի հարաւ, ընկած է Լիբանան լեռնաշղթան (3 վերս.), որ մի ընդարձակ և երկայնաձիգ հովտով բաժանւած է արևելեան կողմի ընկած Անտիլիբանան լեռնաշղթայից:

Լիբանանի և Անտիլիբանանի միջև ընկած ընդարձակ հովտով է հոսում Յորդանան գետը ու թափւում Մեռեալ ծովը*) (որ 1:0 սաժէն ցածր է ովկիանոսի մակերևոյթից):

Նկ. 11. Յորդանան (ամառ):

Ասորիքի և Պաղեստինի բնակիչները մեծ մասով արարական և ցեղերից ասորիներ են: Հրեաներն իրենց հայրենիք Պաղեստինից ցրւել են աշխարհի բոլոր կողմերը. այժմ բնակեցան երևանք եւս ուրում իրենց բուն հայրենիքում: Արարների և ասորիների գլխաւոր զբաղմունքը այգեգործութիւնն է:

Այգիներում շատ լաւ աճում են՝ խաղողի որթ, արմաւենի, ձիթենի, նարնջենի: Ասորիքում, Անտիլիբանանի փեշերի վրայ, ծաղկում է և մետաքսագործութիւնը: Արարները պարսպում են նաև երկրագործութեամբ: Բայց որովհետև ամառն Ասոր

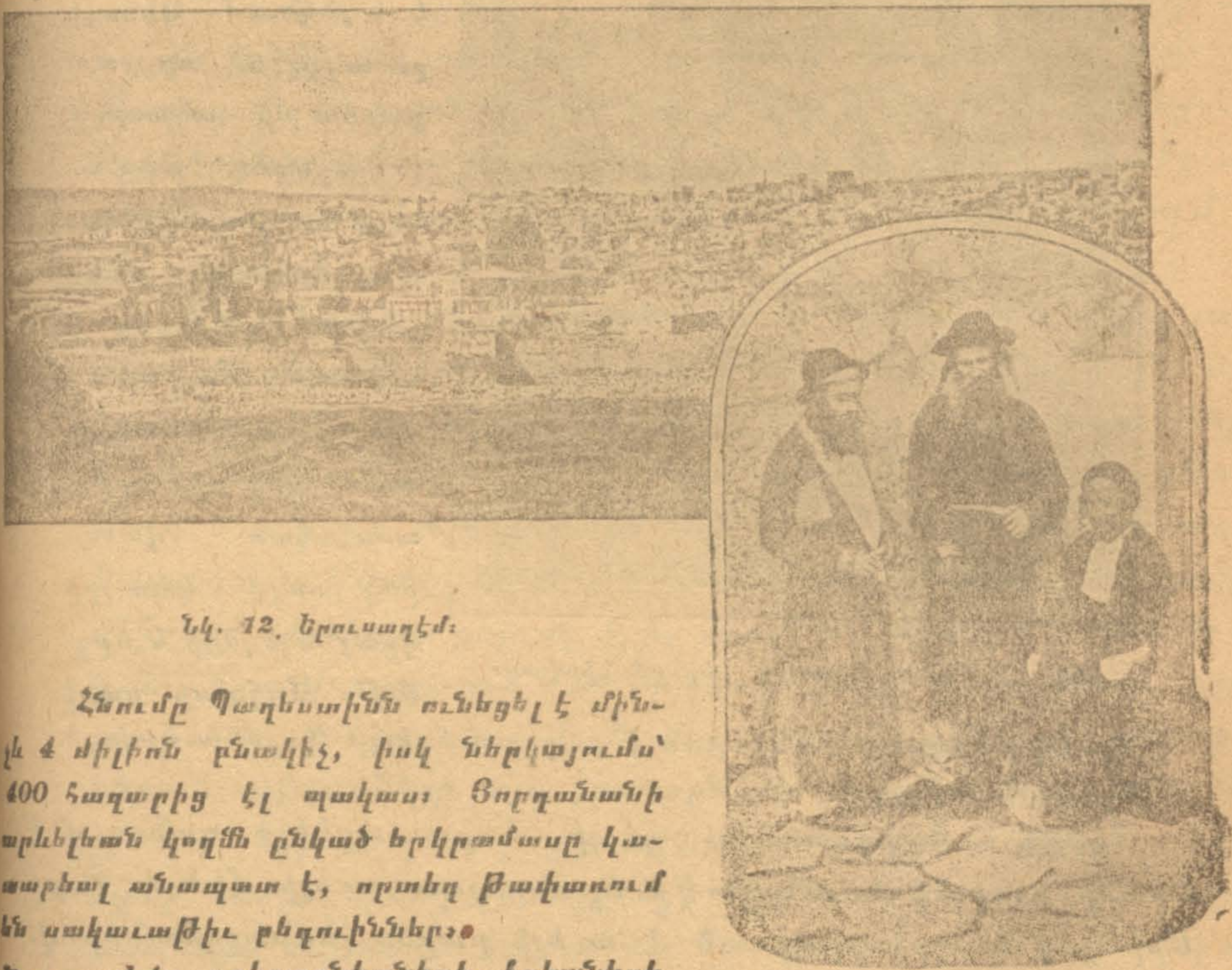
*) Մեռեալ ծովը մի լիւ է, որի ջուրը շատ աւելի հարուստ է աղով, քան սովորական ծովային ջուրը. այնպէս որ այդ ջրում չեն կարող ապրել ոչ կենդանիներ, ոչ էլ բոյսեր. գրա համար էլ կոչւում է Մեռեալ ծով:

բիքում և Պաղեստինում անձրևներ չեն գալիս, ուստի և ցանք-
 արն անում են աշնանը, որ արտերը շրւեն աշնանային և ձմե-
 ւային անձրևներով: Հուլիսը լինում է գարնան սկզբին:

Արհեստները և առևտուրը կենտրոնացած են քաղաք-
 ներում: Ասորիքի ամենանշանաւոր քաղաքն է Իամասկոս,
 որ երկաթուղով միացած է Բէյրութ նաւահանգստի հետ:

Պաղեստինի գլխաւոր քաղաքն է Երուսաղէմ (մօտ 50
 հազար բնակիչ.), որ երկաթուղով միացած է Եաֆֆա (Յոպ-
 պէ) նաւահանգստի հետ:

(Ի՞նչ պետական-քաղաքական վիճակ ունեն ներկայումս Ասորի-
 քը և Պաղեստինը):

Նկ. 12. Երուսաղէմ:

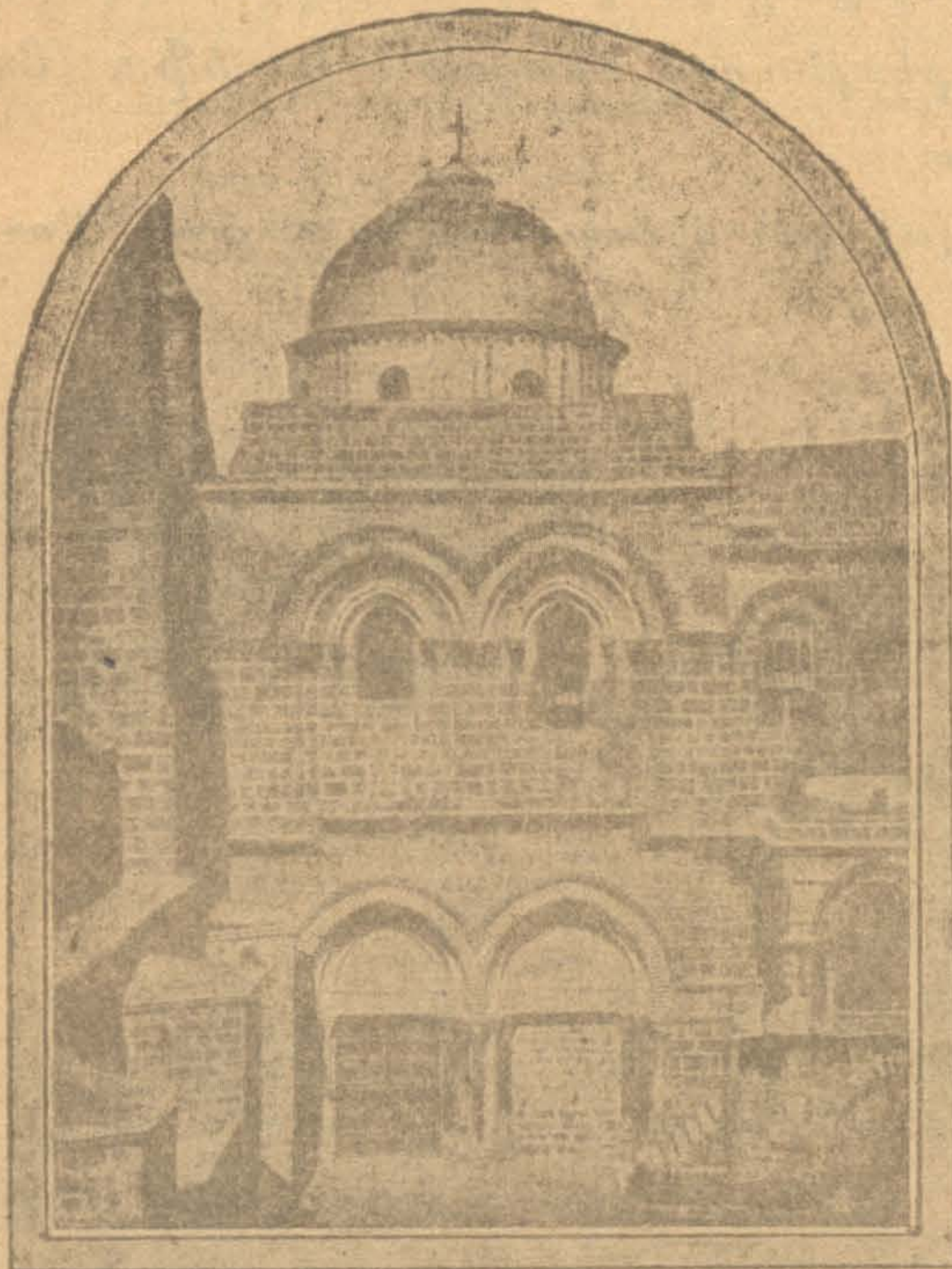
Հնումը Պաղեստինն ունեցել է մին-
 լ 4 միլիոն բնակիչ, իսկ ներկայումս՝
 400 հազարից էլ պակաս: Յորդանանի
 արևելեան կողմն ընկած երկրամասը կա-
 արեալ անապատ է, որտեղ թափառում
 են սակաւաթիւ բեզուիներս:

Երուսաղէմը քրիստոնեաների, հրեաների
 և մահմեդականների համար սրբազան քա-
 ղաք է: Ամեն տարի տասնեակ հազարաւոր քրիստոնեաներ ուխտ են գնում:

Երուսաղեմացի հրեաներ:

Երուսաղեմացի հրեաներ ուխտ են գնում:

Երուսաղեմի գլխաւոր սրբութիւնն Յիսուսի գերեզմանն է, որի վրայ կառուցւած է եկեղեցի. պատկանում բոլոր քրիստոնէական դաւանութիւններին. այդտեղ անդադար ժամասացութիւն է լինում զանազան լեզուներով: Երուսաղէմում է գտնւում նաև հայկական Ս. Յակոբի վանքը, որ ունի միաբանութիւն: Երուսաղէմի արեւելեան մասում, Սիոնի բլրի վրայ, ուր առաջ Սողոմոնի տաճարն էր գրանւում, այժմ բարձրանում է մահմեդականների սրբավայրը—Օմարի մզկիթը:

Նկ. 13. Տաճար Յիսուսի գերեզմանի վրայ:

գազաթից հրաշալի տեսարան է բացւում Ղէպի Կարմիր ծովը և Աֆրիկայի ափերը:

ԻՐԱՆ.—Հայաստանից Ղէպի հարաւ-արևելք գտնւում է Իրանի բարձրաւանդակը: Իրանը շատ աւելի մեծ է Փոքր Ասիայից և շրջապատւած է աւելի բարձր լեռնաշղթաներով: Ամենաբարձրները գտնւում են հիւսիսում—Հինդուկուշ և

Նրա մօտ է գտնւում նաև հրեաների սրբութիւնը—մի հին պատնէշ (Սողոմոնի տաճարի բեկորը):

Պաղեստինից հարաւ է ընկնում Սինայի բերակղզին, որ քարքարոտ մի անապատ է: Այնտեղ թափառում են բեդուիններ, չկայ մշտական բնակութիւն: Այնտեղ է գտնւում Մովսիսի սարը, որի ստորոտում կայ մի քրիստոնէական վանք, իսկ սարի կատարի վրայ՝ եկեղեցի և մզկիթ: Մովսիսի սարի

Էլբուրս: Էլբուրսի ամենաբարձր գագաթն է Դեմաւենդ, որ մօտ $5\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութիւն ունի. նա հանդիմ հրաբուխ է: Իրանի արևելեան կողմում ձգւում են Սոլիմանեան լեռները, իսկ Հնդկական ովկիանոսի և Պարսից ծոցի ափերով— Հարաւային-Իրանական (Պարսկական) լեռները:

Իրանի կլիման չոր է (ինչո՞ւ), Ամառն այնտեղ սաստիկ շոգեր են անում, լինում են երկարատև երաշտներ. երկնքում հազադէպ են երևում ամպեր, և օդը լցած է լինում փոշով: Չմեռը եղանակը խոնաւ ու ցուրտ է լինում, սարերի լանջերը ծածկւում են ձիւնով: Գարնանը ձիւնը հալչում է, և ձիւն տակից բնում է խոտ, որ սակայն շուտ է չորանում:

Անտառներ Իրանում անում են միայն Էլբուրսի հիւսիսային լանջերին, որտեղ մթնոլորտային տեղումներ շատ են թափւում. անտառներ կան նաև Հինդուկուշի հովիտներում: Իսկ Իրանի ամենաբարձրադակ մասն ան ապատ է, ծածկւած դեղին աւազով կամ ազի շերտով, որ արևի տակ փայլում է ինչպէս ձիւն:

Մարդկային բնակութեան համար Իրանում ամենից յարմար են գետակների և գետերի ափերը: Սակայն այդ գետերը ջրառատ չեն, համարեա բոլորն էլ կորչում են աւազուտների և աղի ճահճուտների մէջ, ինչպէս օրինակ՝ Հիլմենդ գետը: Բայց և այնպէս այդ գետերի ափերին կարելի է պարապել երկրագործութեամբ եւ այգեգործութեամբ, շնորհիւ ջրանցքների միջոցով գետերից բերւող ջրի, որով և արտերն արևաստական կերպով սոռգւում են: Որպէսզի ջուրը զուր տեղը չգորչիանայ ջրանցքներում, Իրանի ժողովուրդները՝ պարսիկները և աֆղանները այդ ջրանցքները յաճախ գետնի տակ են շինում, երբեմն շատ խորը, մինչև 50 սաժէն և աւելի: Այդպիսի ստորերկրեայ ջրանցքներն Իրանում կոչւում են «կանատներ» և յաճախ ձգւում են մի քանի տասնեակ վերստ երկայնութեան վրայ:

Իրանի գաշտերում ցանում են բրինձ, ցորեն և գարի։
Վերջին ժամանակներս սկսել են մշակել նաև բամբակ ու
խաշխաշ։ Այգիներում աճում են դեղձի և ծիրանի ծառեր, փիւ-
նիկեան արմաւենիներ, նշենի, խաղողի որթ, և այլն։ Մեր գ-
շատ է ստացւում Իրանի այգիներից. յայտնի են Իրանի չո-
բացրած մրգերը։

Սարերի լանջերին, որտեղ խոտ է բնում, ապրում են
վաշկատուն խ ա շ ն ա ր ա ծ ն ե ր. դրանք պահում են՝ ձի,
ուղտ, ոչխար և այծ։ Խոշոր եղջիւրաւոր անասունների հա-
մար Իրանի արօտատեղերը յարմար չեն։

Իրանի բարձրաւանդակի վրայ գտնւում են երեք պետու-
թիւններ—Պարսկաստան Աֆղանիստան և Բելուջիստան։

Իրանի բարձրաւանդակի արևմտեան՝ ամենամեծ մասը
բռնում է ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԸ, որ միայն
3 անգամ փոքր է Եւրոպական Ռու-
սաստանից. ունի մօտ 9 միլիոն բնա-
կիչ։ Ազգաբնակչութեան մեծ մասը
պարսիկներ են, որոնք սպիտակ ցեղին
են պատկանում, ցեղակից են հնդիկ-
ներին և հայերին։ Հիւսիսային Պարս-
կաստանի կամ Աւրպատականի ազգա-
բնակչութեան գլխաւոր տարրը կազ-
մում են թուրքերը կամ թաթարները,
որոնք մանդոլական ծագում ունեն։
Տիրող կրօնը մահմեդականութիւնն է
(չիտ դաւանութիւն)։ Երկիրը կառա-
վարում է շահը, որ համարւում է
Մահմեդի փոխանորդ։

Նկ. 11. Պարսիկ կիւն։

Հնում Պարսկաստանն ամենազօ-
քեղ թագաւորութիւններից մէկն է եղել, իսկ այժմ ամենա-
յետաժամացներից է։ Ժողովուրդը ծանրաբեռնւած է մեծամեծ
հարկերով։ Շահի նշանակած պաշտօնեաները հաւաքում են

Ժողովրդից տուրքեր և դատում նրանց իրենց քմահաճոյքի համաձայն: Ճիշտ է, Պարսկաստանը ձեռք է բերել սահմանադրութիւն, և այժմ Թեհրանում կայ պարլամենտ (մեջլիս), սակայն երկիրը շարունակում է մնալ անբարեկարգ վիճակի մէջ: Ժողովուրդը շատ աղքատ է, ապրում է թշուառ: Մշակող հողը համարում է սեփականութիւն շահի կամ զանազան կալաժատէրերի, որոնք իրենք են վերցնում բերքի մեծ մասը: Ժողովրդական կրթութիւնն ասած բանը չկայ. եղած ուսումնարաններում էլ սովորեցնում են միայն դուրան կարգալու: Երկրում չկան նաև հաստատուն օրէնքներ: Ժողովուրդը ենթակայ է պաշտօնեաների քմահաճոյքին:

Երկաթուղու մէկ գիծ կայ Պարսկաստանում*): Ապրանքների տեղափոխութիւնը կատարւում է ուղտերի և ձիերի կարաւաններով: Արտաքին առևտուրը գտնւում է օտարերկրացիների ձեռքում. դերիշխում են ահա զլիաջին երբ:

Նկ. 12. Պարսկական կտոր:

Պարսկաստանից արտահանում են՝ բամբակ, բրինձ, չոբ միրգ, գորգ: Ներմուծում են՝ ձոթեղէն, շաքար և գործարանային ուրիշ ապրանքներ:

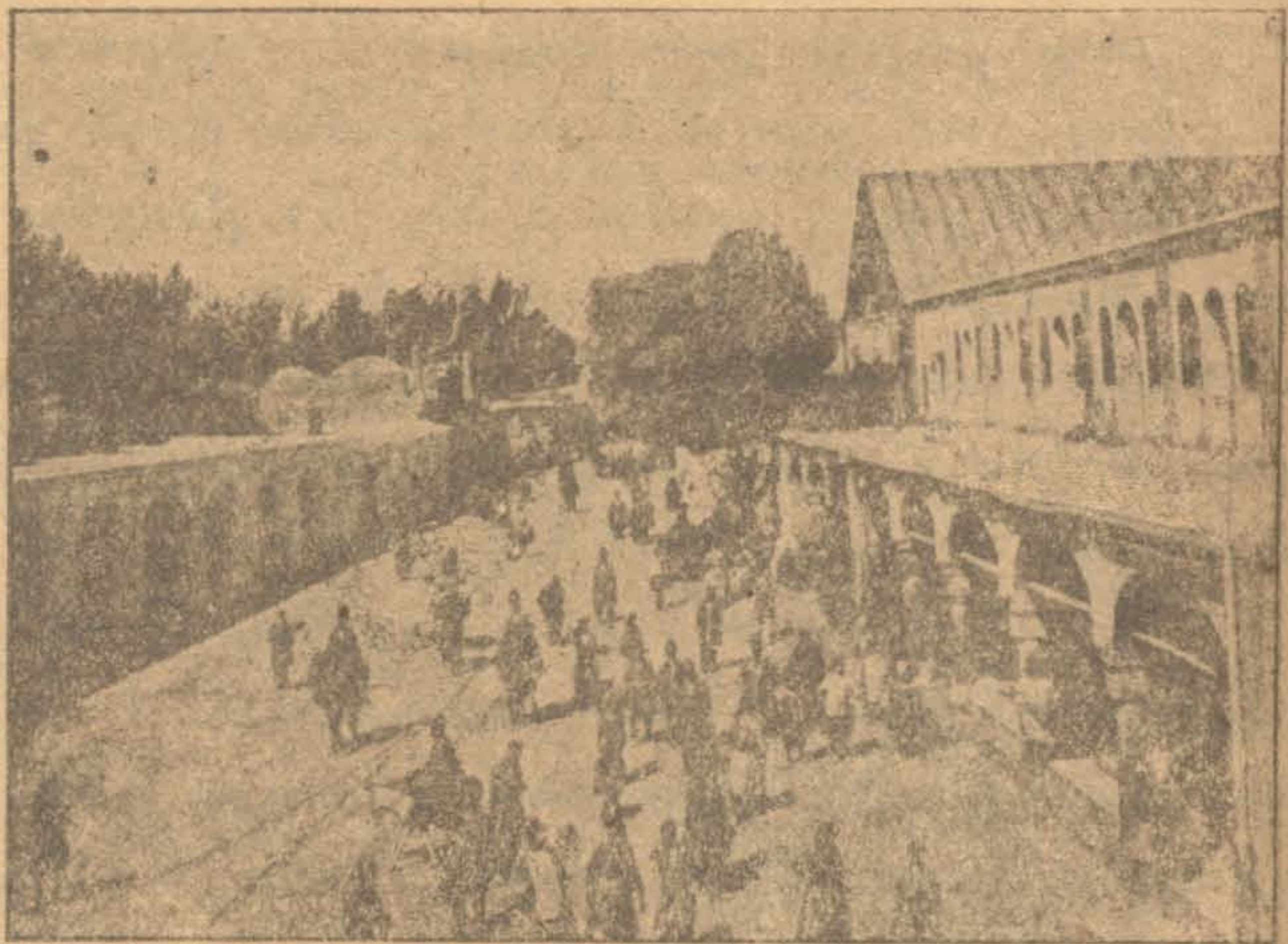
Պարսկաստանի մայրաքաղաքը և ամենանշանաւոր առևտրական կենտրոնն է՝ Թեհրան: Գտնւում է Էլբուրսի

*) Այն է Զուլֆա—Քաւրիզ երկաթ. հանաւորը, որ շինեցին սուսերը:

փեշերի մօտ: Սարի լանջելից քաղաքը ստուերկրեայ ջրանց-
քների միջոցով ջուր է ստանում:

Թեհրանը հռչակում է իր շուկաներով, մզկիթներով ու
շահի հոյակապ ապարանքներով:

Միև քա-
ղաքներից նը-
շանաւոր են՝
Ռաշար, Բու-
շիւր, Թաւ-
րեզը և Մե-
շեզը, որոնց
վրայով է կա-
տարւում առև-
տուրը հարեան
ու եւրոպական
երկրների հետ:
Թաւրիզն Ա.
տրպատականի

Նկ. 3. Փողոց Թեհրանում:

գլխաւոր քաղաքն է. այդտեղ է նստում պարսից թագաժա-
ռանգը: Այդտեղ կան մօտ 800 տուն հայեր. ունեն իրենց
դպրոցները, բարեգործական ընկերութիւնները: Այդտեղ է
նստում նաև Ատրպատականի հայոց առաջնորդը: Մեշեզը
պարսիկների սրբազան քաղաքն է, ուր ամեն տարի բազմա-
թիւ ուխտաւորներ են գնում Պարսկաստանի բոլոր ծայրերից և
հարեան երկիրներից: Մնացած քաղաքներից յիշատակու թեան
արժանի է Սպահանը — երկրի հին մայրաքաղաքը: Այդ քա-
ղաքի մօտ է գտնւում հայաբնակ Նոր-Ջուղան, որի բնա-
կիչները գաղթել են Հին-Ջուղայից Շահ Աբասի օրով: Նոր-
Ջուղայում հայերն ունեն դպրոցներ, բարեգործական ընկե-
րութիւններ: Այնտեղ է նստում Պարսկաստանի և Հնդկաս-
տանի հայոց առաջնորդը:

— Իրանի հիւսիս-արևելեան մասը (Հինդուկուշ լեռները և Պամիրի արևմտեան մասը) բռնում է ԱՖՂԱՆԻՍՏԱՆ տէրութիւնը: Բնակիչները կազմում են պարսիկներին ցեղակից աֆղանները և տաջիկները: Աֆղանները սպիտակ ցեղին են պատկանում, բայց խառնուած են ուրիշ ժողովուրդների հետ: Նրանք մահմեդական են, պատերազմասէր: Ապրում են գիւղերում և պարապում են երկրագործութեամբ ու անասնապահութեամբ: Քաղաքներում ապրում են տեղական տաջիկները: Պարսիկները և մոնղոլական ժողովուրդների խառնուրդ են: Պարապում են արհեստներով ու առևտրով:

Աֆղանիստանը համարեա $1\frac{1}{2}$ անգամ մեծ է Կովկասից, բայց բնակիչների թիւը շատ չէ (4 միլիոն): Երկիրը կառավարողը էմիրն է, որ ապրում է Կաբուլ մայրաքաղաքում, հրնդական սահմանին մօտ: Միւս նշանաւոր քաղաքն է Հերատ, որ գտնւում է ուսսական սահմանին մօտ:

Իրանի բարձրաւանդակի հարաւարևելեան մասը կոչւում է ԲԵՂՈՒՋԻՍՏԱՆ, որ պատկանում է անգլիացիներին: Բելուջիստանն Իրանի բարձրաւանդակի ամենաամայի, սակաւբնակ մասն է: Բնակիչները մահմեդական են, կիսավայրենի ու թափառական կեանք են վարում: Նրանց կառավարում են իրենց խաները, որոնք այժմ ոտճիկ են ստանում Անգլիայից և ենթարկւում են Հնդկաստանի անգլիական փոխարքային: Անգլիացիները երկաթուղային գծեր են անցկացրել երկրով և շինել են Կլետտոտումրոցը: ԽԻԻԱ ԵՒ ԲՈՒԽԱՐՍ:—Ամու-Դա-

Նկ. 14. Բելուջիստանի խան: րիա գետի երկայնութեամբ ընկնում

են երկու երկիրներ—Խիւա և Բուխարա: Իրենց բնութեամբ նրանք յիշեցնում են Հիւսիսային Իրանը: Այդ երկիրների կլիման չոր է, ամառը շոգ է լինում, իսկ ձմեռը՝ բաւական ցուրտ: Անտառներ քիչ կան: Դաշտերն ու այգիներն արւեստական կերպով են ուռգւում, ջրանցքներով ջուր բերւում է Ամու-Դարիայից կամ ուրիշ գետերից, որոնք հոսում են Պամիրի և Տեան-Շան սարերից: Դաշտերում ցանում են՝ բրինձ, ցորեն, բամբակ: Այգիներում աճում են դեղձի և ծիրանի ծառեր: Տեան-Շանի լանջերում կան լաւ արօտատեղեր, որոնք կերակրում են վաշկատուն խաշնաքաճների հօտերը:

Խիւայում և Բուխարայում ապրում են թուրք-թաթարական ժողովուրդներ, ինչպէս օրինակ ուզբէկներ, սարթեր, նաև տեղական տաճիկներ: Ուզբէկները տիրող ժողովուրդ են:

Խիւայի գլխաւոր քաղաքն է Խիւա, իսկ Բուխարայի գլխաւոր քաղաքը՝ Բուխարա:

(Ո՞ր պետութեան գերիշխանութեան տակ են գտնւում Խիւան և Բուխարան):

Կ Ե Ն Տ Ր Ո Ն Ա Կ Ա Ն Ա Ս Ի Ա

Կենտրոնական Ասիան տարածւում Հիմալայեան լեռներից մինչև Սայանեան լեռները և Պամիրից մինչև Խրնգան: Չորս կողմից կղերւում է լեռնաշղթաներով, ուստի և չոր է ու անապատային, — մասնաւանդ միջին մասում: Այդտեղ տարածւում է կանխայ ցածրութիւնը, որ շինարէն է և նշանակում է «ցամաքած ծով»: Հին ժամանակներում յիշաւի այդ ցածրութիւնը ծածկւած է եղել ջրով, իսկ այժմ անապատ է: Արևմտեան մասն աւազոտ, իսկ արևելեան մասը քարքարոտ անապատ է և կոչւում է Գոքի կամ Շաւօ: Գոքի անապատից դէպի հիւսիս ընկնում է Մոնղոլական քափաստանը, ցածրիկ և նօսր խոտով ծածկւած: Գարնանն այդ տափաստանը կանաչում է և ծածկւում գոյնզգոյն ծաղիկներով, որ սակայն երկար չէ տևում. ամառն սգուելուն պէս տափաստանը խանձւում է ու ծածկւում փոշով: Հողագործութեան համար Մոնղոլական տափաստանն անյարմար է, որովհետև չափազանց չոր է:

Մարդկային բնակութեան համար անյարմար է նմանապէս Տիրեք, որ ամենաբարձր լեռնաշխարհն է երկրագնդի վրայ: Տիրեքի լեռների

գագաթները ծածկւած են մշտական ձիւնով, իսկ լանջերը — խղճուկ խոտով: Անտառ համարեա թէ չկայ ոչ մի տեղ: Հովիտներում կան աղի լճեր, օրինակ՝ Կուկու-Նոր, Տենգրի Նոր: Կլիման էլ խիստ ցամաքային է: Չմեռները սաստիկ սառնամանիքներ են լինում, մինչև 40° ցրտութիւն, ամառներն էլ սաստիկ շոգեր են անում: Կենտրոնական Ասիան բռնում է ամբողջ Ասիայի $\frac{1}{6}$ մասը, սակայն շատ նոսր բնակչութիւն ունի, ընդամենը հազիւ 6 միլիոն բնակիչ: Կենտրոնական Ասիայի մասերն են կազմում — Տիբեթ, Արեւելեան Թուրքեստան եւ Մոնղոլիա:

— — —

ՏԻԲԵՏ: — Տիբետի բնակիչներն են՝ մոնղոլական ծագում ունեցող տանգուաները և տիբեացիները: Տանգուաները վաշկատուն խաշնարածներ են: Բացի ոչխարից և ձիուց նրանք պահում են նաև եակ (լեռնային ցուլ): Այդ կենդանին գործ է ածում հեծնելու և բեռնակրութեան համար: Նա հեշտութեամբ կարող է սար բարձրանալ նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ շատ ծանր բեռ ունի վրան: Տանգուաներն ապրում են սև վրաններում՝ պատրաստւած եակ կենդանու բլրղից:

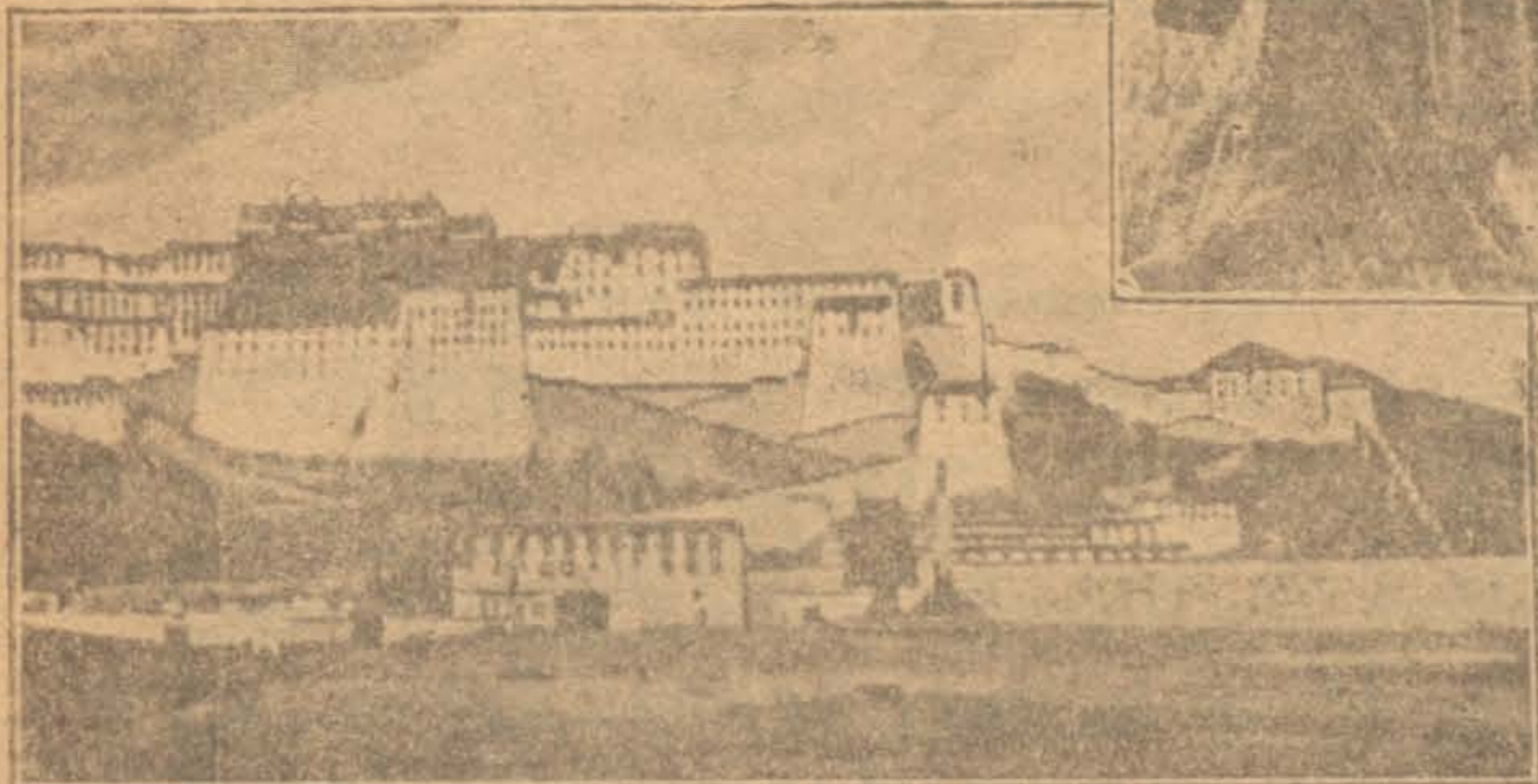
Տիբեացիները մեծ մասով նստակեաց կեանք են վարում: Լեռնահովիտներում նրանք մշակում են գարի եւ ցորեն. ապրում են քարաշէն աներում: Տիբեացիները խառնուրդ ժողովուրդ են, մասամբ նման են մոնղոլներին, մասամբ էլ չինացիներին: Չինացիներից են փոխ առել նրանք իրենց քաղաքակրթութիւնը — տներ շինելու եղանակը, հող մշակելու ձևը, նոյն իսկ զգեստները: Իրենց միւս հարեաններից՝ հնգիկներից փոխ են առել նրանց կրօնը բուդդհայականութիւնը:

Բուդդհայական կրօնը ծագել է 7-րդ դարում Բրիստոսից առաջ: Այդ կրօնի հիմնադիրն էր հնդկական մի իշխանագն՝ Մակիա Մուճի կամ Յուդդիա անունով: Բուդդհայի հետևորդները հալածւեցին Հրեղկաստանից և տարածւեցին Կենտրոնական և Արևելեան Ասիայի ամբողջ տարածութեան վրայ: Այժմ այդ կրօնին երկրագնդի վրայ հետևում են աւելի թւով մարդիկ, քան ոչնէ ուրիշ կրօնի:

Բուդդհայականութիւնն առանձին և մեծ ազդեցութիւն է ունե-

ցել Տիբետի ազգաբնակչության վրայ: Համարեա ամեն մի ընտանիքի միջից դուրս է գալիս մի հողկորական: Հողկորականները Տիբետում կոչւում են լամաներ: Տիբետում կան բազմաթիւ վանքեր. այդ վանքերում է ապրում երկրի ամբողջ ազգաբնակչության համարեա $\frac{1}{3}$ մասը:

Տիբետի բնակիչների և ընդհանրապէս բոլոր բուդդիստականների կրօնապետը կոչւում է Գալայ-Լամա, որ համարւում է Բուդդիստի մարմնացումը և փախանորդն այս աշխարհի վրայ: Գալայ-Լաման և նրա շրջապատողներն են կառաւարում Տիբետը, որ սակայն գտնւում է Չինաստանի գերիշխանութեան տակ: Գալայ-Լաման ապրում է երկրի մայրաքաղաքում, որ կոչւում է Լըհասսա:

Նկ. 15 Լամա: Վանք Լհասսայում, որտեղ ապրում է Գալայ-Լաման:

Գալայ-Լամային երկրպագելու համար ամեն տարի հազարավոր ուխտաւորներ են գնում Լհասսա ոչ միայն Կենտրոնական ասիայից, այլև Արևելեան ու Հարավային Ասիայից: Բայց եւրոպացիների մուտքը Լհասսա արգելւած է: Այդ քաղաքի մշտական բնակիչների մեծ մասը կրօնաւորներից է բաղկացած:

Գալայ-Լամային երկրպագելու համար ամեն տարի հազարավոր ուխտաւորներ են գնում Լհասսա ոչ միայն Կենտրոնական ասիայից, այլև Արևելեան ու Հարավային Ասիայից:

Բայց եւրոպացիների մուտքը Լհասսա արգելւած է: Այդ քաղաքի մշտական բնակիչների մեծ մասը կրօնաւորներից է բաղկացած:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԹՈՒՐԲԵՍՏԱՆ. — Արևելեան Թուրքեստանն իր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանի $\frac{1}{3}$ -ին,

սակայն հազիւ մէկ միլիոնից աւելի բնակիչ ունի: Բնակիչների մեծ մասը նստակեաց կեանք է վարում, ապրում է ովագիտներում, սարերի ստորոտներում, Թարիմ և ուրիշ գետերի ափերին: Բնակիչները գլխաւորապէս թ ու ը ք-թ ա թ ա ը ն ե ը են: Իրանք փորել են անհամար ջրանցքներ, որոնցով և գետերից ջուր են հանում՝ իրենց դաշտերը և այգիները սոսգելու համար Մշակում են ընտիր ցորեն, ձմերուկ, սեխ և զանազան մրգեր—ծիրան, դեղձ և այլն: Բայց որտեղ ջուր չէ հասնում, այնտեղ երկիրն աւազոտ անապատի է փոխւում:

Արևելեան Թուրքեստանի ամենանշանաւոր քաղաքներն են՝ Եսրկենդ և Կաշգար:

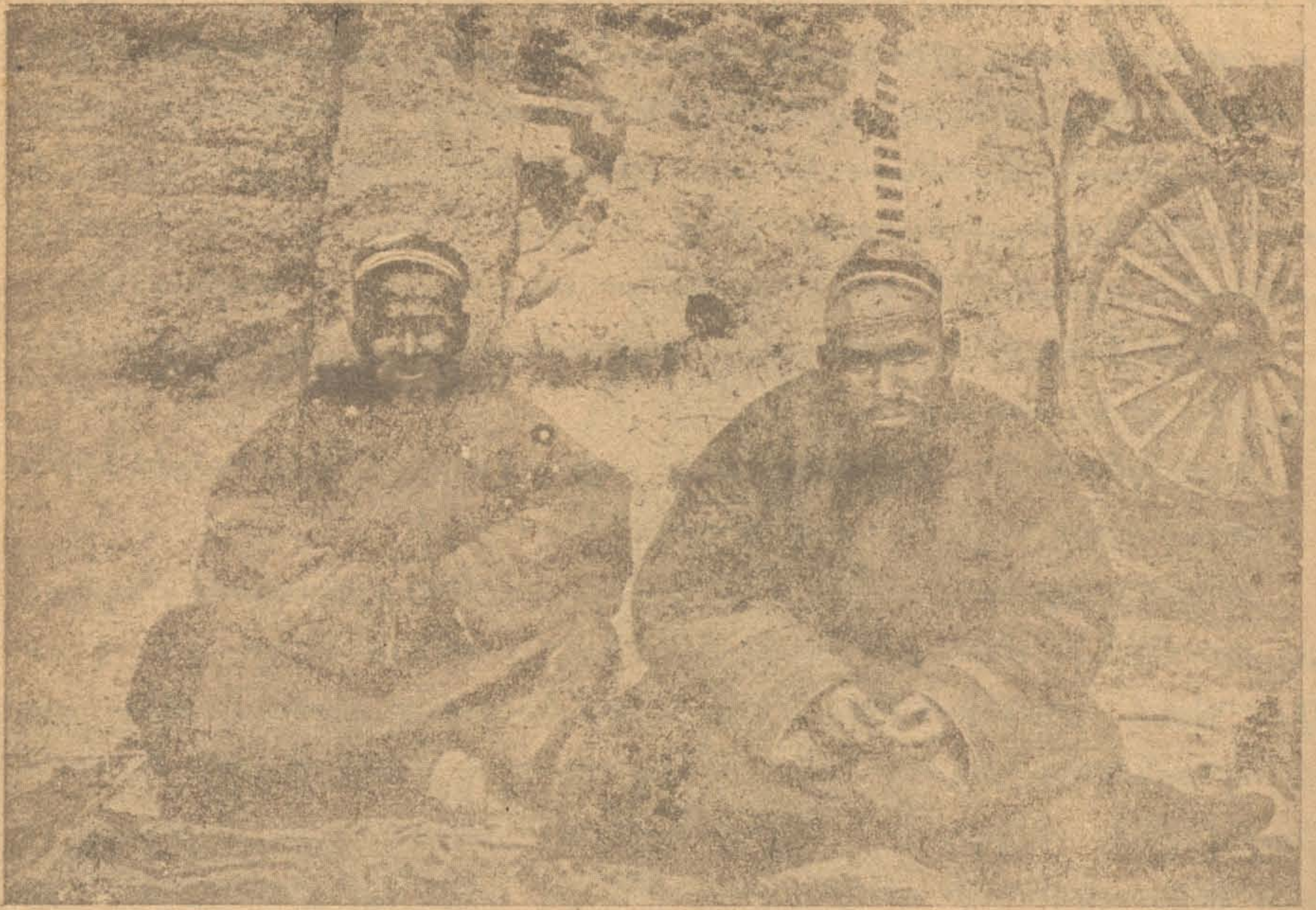
Արևելեան Թուրքեստանն ևս պատկանում է շինացիներին և կառավարւում է նրանց պաշտօնեաներով:

ՄՈՆԳՈԼԻԱ.—Մոնղոլիան Արևելեան Թուրքեստանից երկու անգամ աւելի մեծ է, բայց նրանից էլ աւելի նոսր բնակութիւն ունի. բնակիչների թիւը 2 միլիոնից պակաս է: Աւազոտ անապատներ գտնւում են Մոնղոլիայի արևելեան մասում միայն, իսկ երկրի մեծ մասը կամ տափաստան է, շատ խրղձուկ բուսականութեամբ, կամ թէ չէ ներկայացնում է քարքարոտ անապատներ:

Մոնղոլները վաշկատուն կեանք են վարում և պարուպում են անասնապահութեամբ—պահում են ոչխար, ձի և երկատապատ ուղտ: Երբ նրանց անասուններն արածում վերջացնում են մի տեղի խոտ, նրանք քոչում են մի ուրիշ խոտաւէտ վայր: Ամառը երբ դաշտերում շորանում է խոտը, նրանք բարձրանում են Սայանեան, Ալտայեան և Տեան-Շան սարերի լանջերը, որտեղ ամբողջ ամառն արօտատեղերը մնում են հիւթառատ ու կանաչ:

Մշտական և հասաատուն բնակավայրեր Մոնղոլիայում շատ քիչ կան: Իրանք կամ վանքեր են, որտեղ ապրում են լամաներ (բուդդիստական կրօնաւորներ) և կամ փոքրիկ քաղաքներ: Երկրի գլխաւոր քաղաքն է՝ Ուրգա: Այդտեղ բուդ-

հայական շատ վանքեր և տաճարներ կան, ուր ապրում են հա-
զարաւոր լամաներ և նրանց կրօնապետը Մոնղոլիայում, որ
կոչւում է քողո: Աւրգայով են անցնում թէյ փոխադրող

Նկ 16. Մոնղոլներ:

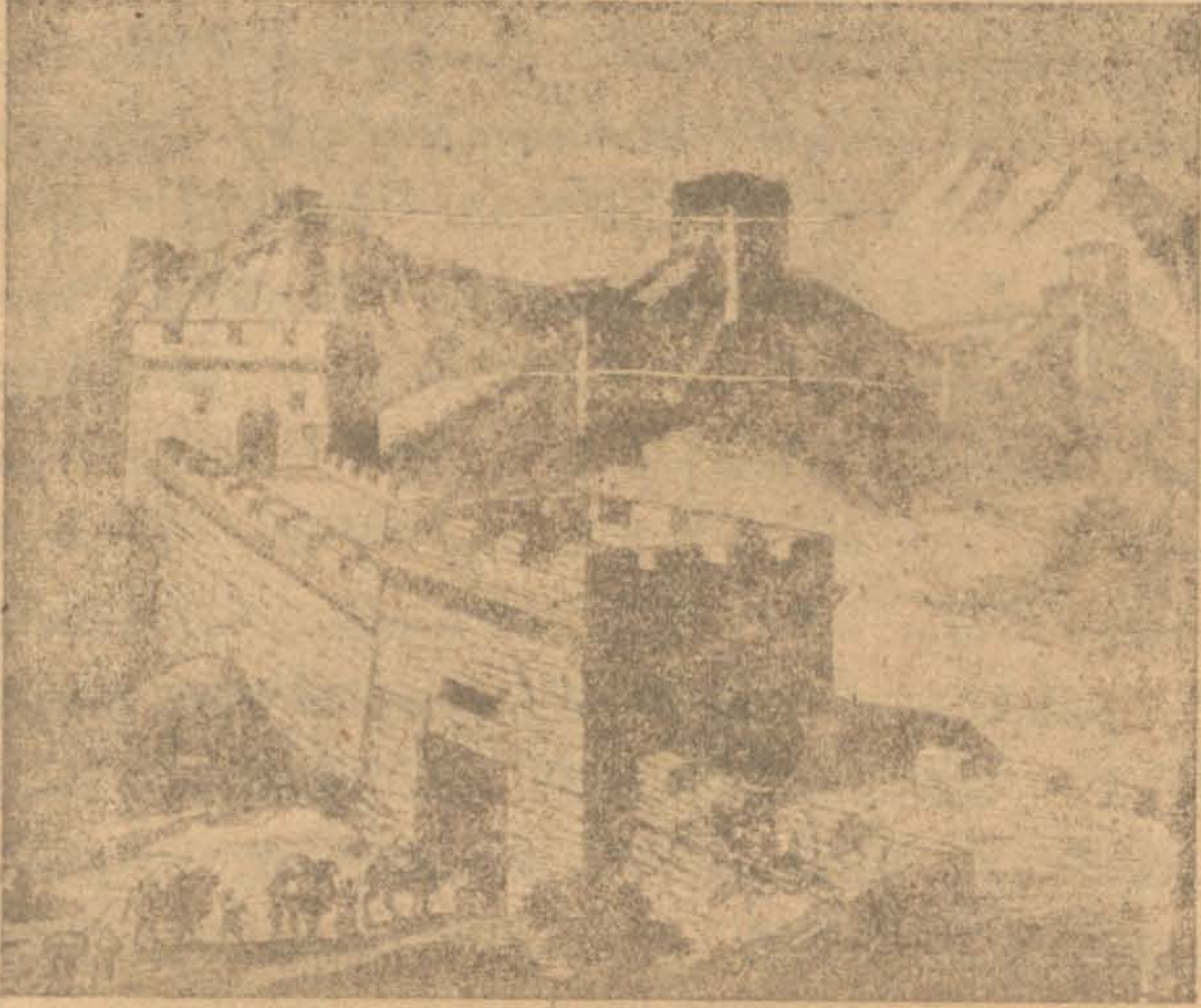
կ ա ղ ա լ ա ն ն ե ղ ը: Մոնղոլները թէյ են փոխադրում Չինաս-
տանից Ռուսաստան՝ սահմանակից Կեախատա քաղաքի վրայով:
Մինչև վերջին տարիները Մոնղոլիան գտնւում էր Չինաստա-
նի գերիշխանութեան տակ, մոնղոլական իշխանները հարկ էին
վճարում Չինաստանին և ձիաւոր զօրք տալիս: Յետոյ, Ռու-
սաստանի միջամտութեամբ, Մոնղոլիայում հիմնւեց առանձին
տէրութիւն, որ կառավարում է Բողոն՝ իշխանների աջակ-
ցութեամբ: Մոնղոլիան ձգտում է կրկին միանալ Չինաստա-
նին:

Մոնղոլները, որ այժմ սակաւաթիւ են, հնում եղել են մեծ և շատ
պատերազմասէր ազգ: Կենտրոնական Ասիայից նրանք (Իրախ գետի

հովտով) մեծ հորդաներով (խմբերով) դուրս եկան, խուժեցին հարաւարեւելեան Եւրոպա և հարաւ արևմտեան Ասիա ու աւերեցին շատ երկիրներ. նրանք տիրեցին Թուրանական և հնդկական շատ երկիրների և նոյն իսկ Ռուսաստանին: Մոնղոլները յաճախակի արշաւանքներ էին գործում շինացիների վրայ, որոնցից և պաշտպանելու համար դրանք շինեցին շինակառն մեծ պարիսպը, որ այժմ էլ կայ և 2,000 վերստից աւելի երկայնութիւն ունի: Մոնղոլները յետոյ բ ու լ դ դ հ ա յ ա կ ա ն ու թիւն ընդունեցին, որ անդորութիւն և անգործութիւն է քարոզում:

Այդպէս Թուրացան մոնղոլները և նըւաճեցին շինացիներից:

Մոնղոլները ցածրահասակ են, — սև, բիզ և կոշտ մազերով: Նրանց գլուխը մեծ է, երեսը լայն, և շքերը թեք: Մոնղոլների դէմքի գծագրութեան մէջ այնչափ աչքի են ընկնում դեղին ցեղի բոլոր առանձնայատկութիւնները, որ յաճախ դեղին ցեղ ասելու փոխարէն՝ ասում են «մոնղոլական ցեղ»:

Նկ. 17. Չինական մեծ պարիսպը:

Հ Ա Ր Ա Ի Ա Յ Ի Ն Ա Ս Ի Ա

Հարաւային Ասիայի մասերն են կազմում — Հնդկաստան, Հնդկասիան և Մալայեան արժիպեղագի կղզիները: Այդ բոլոր երկիրներն էլ համարեա ամբողջովին տաք գ օ տ ու մ են գտնւում: Այն մասերն ևս, որոնք արևադարձից հիւսիս են ընկած, նմանապէս ունեն արևադարձային, տաք և մեծ մասով խոնաւ կլիմայ: Չմեռ, ինչպէս մեղանում է, այնտեղ չէ լինում: Տարւայ ամենազով եղանակն իսկ աւելի շոգ է, քան

մեզանում ամառը. իսկ տարւայ եղանակները որոշուում են այն բանով
անձրև գալիս է. թէ ոչ:

Հարաւային Ասիան իր բնութեամբ այդ ամբողջ մայր ցամաքի
ամենահարուստ մասն է. ունի փարթամ, արևադարձային բուսականու-
թիւն և շատ խիտ բնակութիւն: Այդտեղ շատ հին ժամանակներում
արդէն ազգաբնակութիւնը նստակեաց կեանք էր վարում, հասել էր
բարձր զարգացման և հիմնել մեծ պետութիւններ, որոնք յետոյ եւրո-
պացիների իշխանութեան տակ ընկան:

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ.—Հնդկաստան կոչուում է այն ընդարձակ
(մեծութեամբ հաւասար Եւրոպական Ռուսաստանին) երկիրը,
որ արևելեան կողմից ողողուում է Բենգալեան ծոցով, արև-
մուտքից Արաբական ծովով, իսկ հիւսիսային կողմից նրա
սահմանն են կազմում Հիմալայեան և Սուլիմանեան լեռները:

Հնդկաստանը շատ հարուստ բնութիւն ունի: Ամառը հա-
րաւ-արևմտեան մուսսոնները յորդ անձրև-
ներ են բերում այդտեղ: Շատ անձրևներ են գալիս մանաւանդ
արևմտեան Հատէսի*) լանջերին: Անձրևներ շատ են գալիս
նաև Հիմալայեան լեռների ստորոտներում՝ Բենգալիայում:
Այդ արգաւանդ դաշտավայրը գոյացել է Գանգէսի, Բրահ-
մապուտրայի և նրանց վտակների լիցքից: Այդ դաշտավայրի
հիւսիս-արևմտեան մասում՝ Ինդոսի և նրա վտակ Սէտլեջի
միջև ընկած վայրերում շատ աւելի պակաս անձրև է գալիս,
թէպէտ դարձեալ բաւարար չափով: Աւելի արևելք ընկած է
Թարր անապատը որտեղ արդէն հազարաւոր անգամ է անձրև
գալիս.

Իր լաւ ոռոգման, տաք կլիմայի և արգաւանդ հողի շնոր-
հիւ Հնդկաստանը երկրագնդի ամենաբերրի երկիրներից մէկն
է: Նրա աւելի խոնաւ վայրերում, մանաւանդ Բենգալիայում,
առատօրէն աճում է բրինձ. համեմատաբար պակաս խոնաւ
վայրերում աճում են՝ ցորեն, բամբակ, կորեկ, բանան և շատ

(* Այդպէս կոչուում են Դեկան բարձր սարահարթի արևմ. կողմում բարձրա-
ցող լեռները: Արևել. կողմում բարձրացող լեռները կոչուում են Արևելեան Հատէս:

ուրիշ մշակովի բոյսեր:

Շատ հնուց Հնդկաստանում ընդարձակ տարածութիւններ, մանաւանդ խոնաւ շրջաններում, ծածկւած են եղել արևադարձային անտառներով: Այդպիսի անտառներ այժմ էլ կան Հիմալայեան լեռների լանջերին և Արևմտեան Հաստիսի վրայ: Իեկանում եղած սաւառներն էլ համարեա բոլորը մշակւած դաշտեր են այժմ:

Հարուստ է Հնդկաստանի նաև կենդանական աշխարհը: Հնդկաստանի արօտատեղերը կերակրում են միլիոնաւոր անասուններ, մանաւանդ սապատաւոր եզներ (զերու) և գոմէշներ Իեռ հին ժամանակներում Հնդկաստանը յայտնի էր ալմաստ և մարգարիտ թանկագին քարերով. այժմ էլ ալմաստ գտնւում է Իեկանում, իսկ մարգարիտ՝ ծովում, Յէյլոնի եզերքի մօտ: Սակայն, համեմատած բուսական աշխարհի հետ, Հնդկաստանի մնացած բոլոր հարստութիւնները երկրորդական նշանակութիւն ունեն:

Թէպէտ իր տարածութեամբ Հնդկաստանը եւրոպական Ռուսաստանից մի քիչ էլ փոքր է, բայց այնտեղ ապրում են 300 միլիոն ընակիչներ, այսինքն՝ $2\frac{1}{2}$ անգամ աւելի, քան ամբողջ Ռուսաստանում:

Հնդկաստանի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը կազմում են հնդիկներ (200 միլ.), բաժանւած շատ ցեղերի:

Հնդիկները պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ: Խոնաւ վայրերում նրանք մշակում են մեծ քանակութեամբ ըրինձ: Իրա մշակութեան համար բաւական չեն նոյն իսկ այն յաճախակի անձրևները, որ տեղում են Բենգալիայում: Եւ այդ պատճառով էլ հնդիկները Գանգէս և ուրիշ գետերից անցկացրած ջրանցքներով ջուր են բերում և դաշտերը ոռոգում: Շնորհիւ այդ բանի էլ այնտեղ տարեկան երկու անգամ է բրինձի հուսնձ լինում: Աւելի արևմուտք, որտեղ պակաս անձրև է գալիս, բրնձի բերքը տալիս է տարեկան միայն մէկ հուսնձ. Ինդոս գետի և նրա վտակների միջև

քնկած տարածութեան վրայ հնդիկները դերագասում են ցանել ցորեն, իսկ Իեկանի բարձրաւանդակի վրայ՝ կորեկ:

Նկ. 18 Իրաւիդ

Ճած կլած է թէյի, սուրճի, կիւսամոնի (դարչին) տնկարաններով:

Անասուններ պահում են հնդիկները միայն հողի մշակութեան և բեռնակրութեան համար: Ընտանի կենդանիներին նրանք սուրբ են համարում, հաւատում են, թէ մեռած մարդու հոգին այս կամ այն կենդանու մէջ բնակութիւն է հաստատում: Նրանք երբեք կենդանուն չեն մորթում, միս չեն ուտում. չեն գործածում նաև կաթնեղէն: Կերակրում են բուսեղէնով:

Արդիւնագործութիւնը շատ քիչ է զարգացած Հնդկաստանում: Միայն վերջերս անգլիացիներն սկսել են այնտեղ ևս գործարաններ հիմնել: Ապրանքների մեծ մասը բերում է Անգլիայից: Առեւտուրը մեծ է: Ամենից շատ արտահանում են՝ թամբակ—անամշակ գրութեան մէջ, — բրինձ, ցորեն, ջուտ: Այդ բոլորը արտահանւում է դէպի Չինաստան:

Հնդիկները շատ աղքատ են ապրում, որ երկու գլխաւոր պատճառ ունի, 1) Հնդիկները թ ու լ ա կ ու գ մ են, չեն կորոզանում այնպէս աշխատել, ինչպէս եւրոպացիները. 2) Հնդկաստանն այնչափ շատ ք ն ա կ է չ ն ե թ ու ն ի, որ ամեն մէկին հացի և պտղի հնձի մի շնչին

մասն է ընկնում: Եւ երբ հունձը վատ է լինում, — իսկ այդ լինում է ամեն անգամ, ետք մնաստաններն ուղանում կամ քիչ անձրե են բերում, — այն ժամանակ արդէն Հնդկաստանում սույլ է լինում, միլիոնաւոր մարդիկ մեռնում են քաղցից:

Նկ. 23 Հնդկուհի:

Ներս օրովհետեւ հաստատում են, թէ մեռած մարդկանց հողիները նրանց մէջ են բնակութիւն հաստատում: Հնդիկները մէջ քիչ չեն նաև մ'ա համեղ ա կ ա ն ն ե թ, մանաւանդ հիւսիս-արեւմուտքում, Բրանսի սահմանի մօտ:

Հնդիկներն ընդունակ ժողովուրդ են: Հին ժամանակներում, երբ այժմեան եւրոպական ժողովուրդների նախնիքները դեռ վայրենի էին Հնդկաստանում ծաղկում էին գիտութիւնն ու գեղարվեստը: Սակայն յետոյ կանգ առաւ նրանց մտաւոր զարգացումը. դրա գլխաւոր պատճառը ծողովրդի կաստաների բաժանում լինելն էր: Այդ կաստաները (նեղ, քարացած դասակարգերը) մինչև օրս էլ կան հնդիկների մէջ: Ամեն մի կաստա թշնամարար է վերաբերւում ուրիշ կաստայի: Բարձր կաստաներին պատկանողները, օրինակ քուրմերը (հողերականները) և դինւոր ա կ ա ն ն ե թ ը, ատում են և իրենց հետու պահում ցածր կաստաներին պատկանողներից, օրինակ երկրագործներին և արհեստաւորներին: Կաստաների ցղուրս, ամենից ցածր, համարւում են պարիտաները, որոնց մերձենալն իսկ սրբապղծութիւն է համարւում:

Հնդկաստանի հնագոյն (աւելի հին, քան հնդիկները) ժողովրդի մնացորդներն են զրաւիդները (40 միլ.), որոնք պատ-

կանոմ են սե ցեղին: Ապրում են՝ թերակղզու հար.-արլ-
մասում: Յէյլոն կղզու բնակիչներն են՝ սինգալէզներ (սպ-
ցեղ), զրաւիդներ և սակաւ թւով վեդդասներ. սրանք կղզու
նախնական բնակիչներն են՝ վայրենի և անձաւարնակ:

Հնդկաստանն անգլիացիների իշխանութեան տակ է
դառնում: Անգլիացիների թիւն այնտեղ 200 հազարից աւելի
չէ. զրանք գլխաւորապէս պաշտօնեաներ են, վաճառականներ
զինւորականներ և այլն: Անգլիացիները կառուցում են
Հնդկաստանում երկաթուղիներ, փորում են ջրանցքներ,
ծաղկեցնում են առևտուրը, հիմնում են դպրոցներ, թուլա-
ցնում են կաստաների մէջ եղած հակառակութիւնը, և այլն:

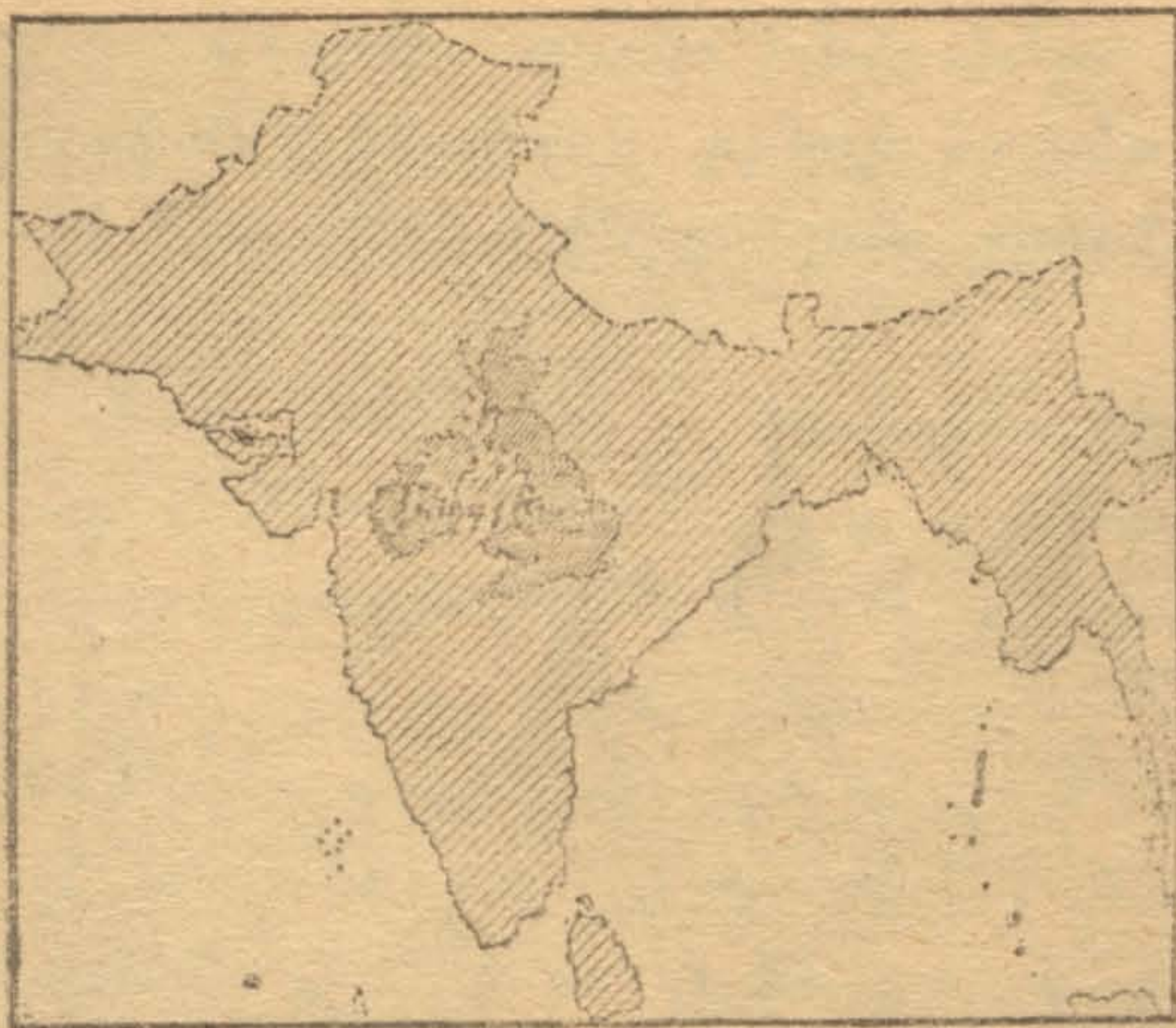
Մինչև այժմ սակայն յաջող չէ անցնում նրանց կռիւը խ-
լերայի, ժանտախտի, ճահճային տենդի (մալերիա)
դէմ: Այդ հիւանդութիւնների բոյնը Հնդկաստանն է, որտեղ
ամեն տարի մի քանի միլիոն հնդիկ է մեռնում: Թուլեւան
շատ զոհեր է տանում գլխաւորապէս ամառը, խոնաւ ժա-
մանակ. ժանտախտը՝ ձմեռը—չոր ժամանակ, իսկ տենդը՝
ամբողջ տարին անդնդհատ:

Կառավարչական տեսակետից Հնդկաստանը բաժանւում
է նահանգների—որոնք կառավարւում են անգլիկան նահան-
գապետներով—և առանձին պետութիւնների, ուր դեռ բուր-
րովին չեն կորցրել իրենց իշխանութիւնը տեղական հնդիկ
իշխանները, որոնք առջա են կոչւում: Դրանք էլ առանց
անգլիացիների ոչինչ անել չեն կարող, նրանցից են ոռճիկ
ստանում: Ամբողջ Հնդկաստանի կառավարութեան գլուխ է
կազմած անգլիական փոխարքան*):

Հնդկաստանի գլխաւոր քաղաքը և փոխարքայի աթոռա-
նիստն է Կալկաթան: Երկու հարիւր տարի առաջ Կալկաթայի
տեղ ձկնորսների մի փոքրիկ գիւղ էր, իսկ այժմ ամենա-

*) Հնդկաստանը և սահմանակից անգլիապատկան երկիրներ (Հնդկաչինի
հիւս.-արևմ. և Բելուջիստանի արևել. մաս.) միասին կոչւում են Բրիտանական
Հնդկաստան:

նշանաւոր նաւահանգիստը և ամենամեծ քաղաքն է (1,300,000 բնակիչներով) Հնդկաստանում Մնդլիացիների շնորհիւ դարձեալ սրագորէն մեծացաւ Բոմբէյը (800 հազար բն.)։ Այդ երկու նաւահանգիստների վրայով է կատարւում Հընդկաստանի համարեա ամբողջ արտաքին առևտուրը։ Բաւական նշանաւոր են նաև հետևեալ նաւահանգիստները։ — Մագրաս, Կարաչի (Ինդոսի դետաբերանի մօտ) և Կոլոմբօ (Ցէյլոնում)։

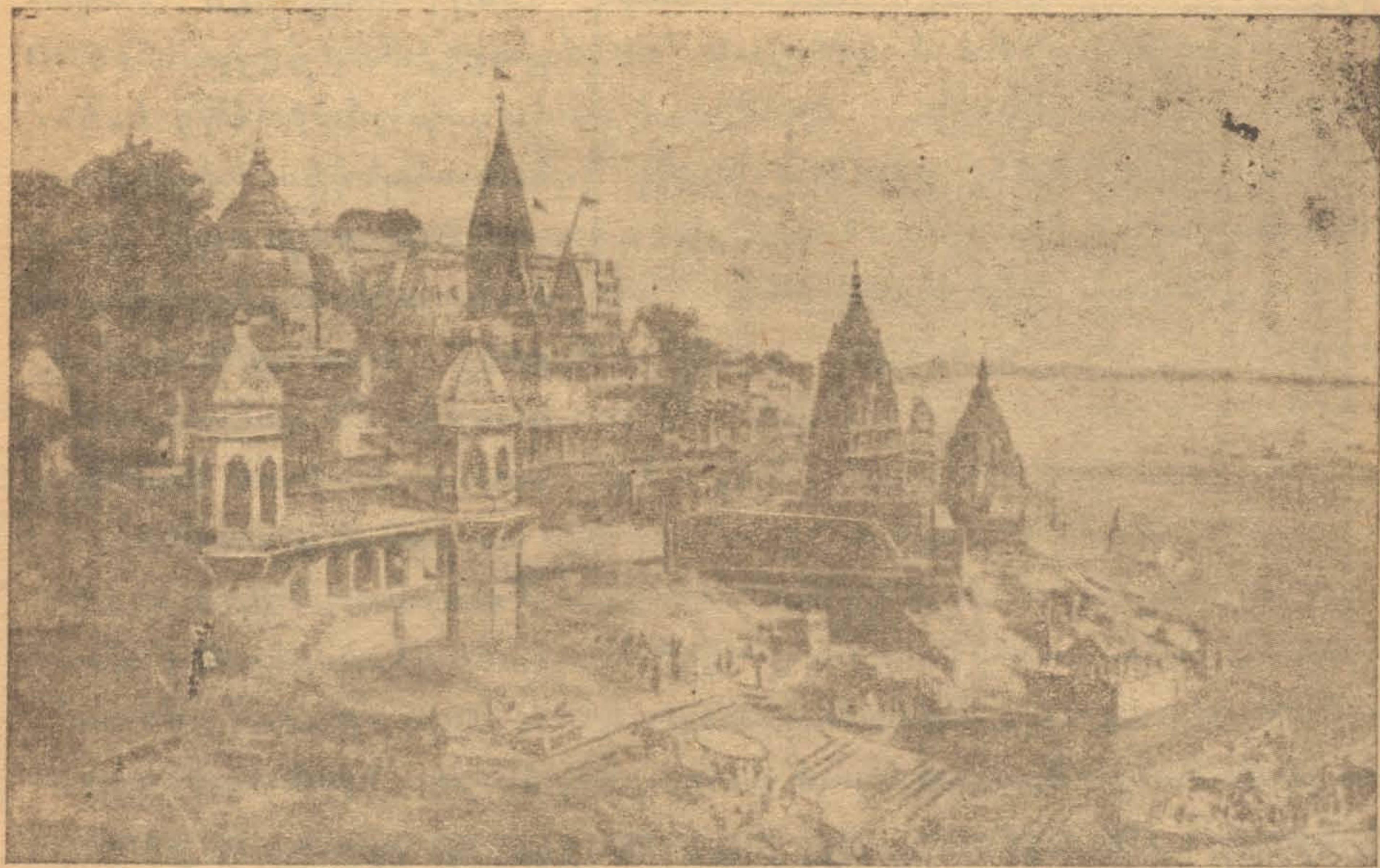
Նկ. 24 Մնդլ. Հնդկ. համեմատակ. մեծութ.

Հնդկաստանին երսում եղած քաղաքներից շատ նշանաւոր է Բենարէսը՝ (Գանգէսի վրայ) իբրև հնդիկների սրբազան քաղաք։ Ամեն տարի հազարաւոր ուխտաւորներ են դիմում այնտեղ*):

ՀՆԴԿԱՉԻՆ։ — Հնդկաչինը լեռնոտ թերակղզի է. մի կողմից ողողւում է Բենգալեան ծոցով և Մալակկայի նեղուցով, իսկ միւս կողմից՝ Հարաւային-Չինական ծովով (Սիամի և Տոնկինի ծոցեր)։ Թերակղզու հիւսիսային ամբողջ մասը ծածկւած է բարձր (3—4 վերստ), դժւարամատչելի լեռներով, որոնք կտրմում են Տիբետի լեռների շարունակութիւնը։ Քանի հարաւ են գնում լեռները, այնքան էլ ցածրանում են։ Լեռնաշղթաներից մէկը ձգւելով դէպի հեռու հարաւ, կազմում է Մալակկա թերակղզին։

*) Տաճարների թիւը Բենարէսում հազարից ւնց է։ Ուխտաւորները լողանում են սրբազան գետում (Գանգէսում) առաւօտեան շատ վաղ։ Խուռն բազմութեամբ Հնդիկները մտնում են սղաոր գետը, աղօթելով և ծաղիկներ ցանելով գետի վրայ։ Այս ջուր են առնում գետից. լանտ մ ստները, գլուխը, կուրծքը և թիկունքը։ Հիւանդներին, նոյնիսկ մահաժիւղներին, ազգականները բերում են սղաոր, որպէսզի գետը բժշկէ նրանց կամ բարի վախճան տայ։ Գետի ափին բոցավառւում են խաբսիկները որոնց վրայ այրւում են մեռածների դիակները։ Այլւաժների աճիւնը պցում են Գանգէս, որ գետը տանէ ովկիանոս։

Հարաւ-արեւմտեան մ ու ս ս ո ն ն եր ը ուսուցում են Հնդկա-
չինք աւելի լաւ, քան Հնդկաստանը: Այդ է պատճառը, որ

Նկ. 25. Բենարէս քաղաքը:

Հնդկաչինի լեռները բոլորն էլ ծածկւած են արեւադարձա-
յին խիտ անտառներով: Այդ անտառներում ապրում են
վայրի վիղեր, ոնգեղջիւրներ, տապիրներ, բազմաթիւ կապիկ-
ներ: Այդ անտառները մարդկային բնակութեան համար ան-
յարմար են, որովհետեւ շատ դժւար է մաքրել նրանց՝ հո-
ղագործութեան յարմարացնելու համար:

Լեռնաշղթաների միջև ընկած հովիտներով հոսում են հե-
տեւեալ գետերը. — Մէկհոնգ, Իրաւադի և ուրիշներ: Այդ գե-
տերի հովիտները շատ նեղ են, այդ պատճառով դրանք
ևս անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: Միայն գե-
տաբերաններից ոչ հեռու այդ հովիտները լայն են, ծածկւած
արդաւանդ հողով:

Հենց այդ մասերում էլ կենտրոնացած է Հնդկաչինի ազգա-
բնակութեան մեծագոյն մասը: Այդ ազգաբնակութիւնն ևս
խառն է: Արեւմուտքում գերակշռում են հնդիկները, արևել-

քում չհնացիները, իսկ հարաւում՝ մալայցիները: Նրանք զբաղ-
ւում են երկրագործութեամբ, գլխաւորապէս բրնձի մշակու-
թեամբ: Ենորհիւ առատ անձրևների և բացի դրանից նաև ար-
ւեստական ոռոգման, բրնձի հունձը միշտ առատ է լինում,
այնպէս որ Հնդկաչինից շատ բրինձ է արտահանւում ուրիշ
երկիրներ:

Լեռնալանջերին, արևադարձային անտառների մէջ, շատ
դժւար է մշակել հողը. այդ պատճառով էլ այդ վայրերում
գլխաւոր զբաղմունքներն են անտառագործութիւնը և
հանքագործութիւնը:

Համարեա ամբողջ Հնդկաչինը եւրոպացիների իշխանու-
թեան տակ է: Նրա հիւս.՝ արևմտեան մասը կոչւում է ԲԻՐՄԱ,
որ պատկանում է անգլիացիներին. կառավարում է Հընդ-
կաստանի փոխարքան:

Բիրմանի գլխաւոր նաւահանգիստը և ամենամեծ բաղաքն
է՝ Ռանգուն: Ինչպէս միւս նշանաւոր նաւահանգիստները
Հնդկաչինում, այնպէս նաև այդ նաւահանգիստը նշանաւոր է
բրնձի և արժէքաւոր փայտեղէնի ար-
տահանութեամբ:

Անգլիացիներին է պատկանում նաև
Մալակկայի հարաւային մասը, որի
ծայրում, փոքրրկ կղզու վրայ, գտնու-
ւում է անգլիական նշանաւոր Սինգա-
պուր նաւահանգիստը. դա կայան է
բոլոր այն նաւերի համար, որոնք եր-
թեւեկում են Հնդկական և Մեծ ովկիա-
նոսների միջև:

Հնդկաչինի արևելեան մասը պատ-
կանում է Ֆրանսիային. գլխաւոր նա-
ւահանգիստն է Սայգոն:

Նկ. 26. Վեգդաս

Հնդկաչինի կենտրոնում, Անգլիայի
և Ֆրանսիայի կալւածների միջև, գտնւում է ՍԻԱՄ անկախ
պետութիւնը: Նրա մայրաքաղաքը և ամենանշանաւոր նաւա-
հանգիստն է Բանգկոկ (600 հազ. բն.):

ՄԱԼԱՅԵԱՆ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ: — Մալայեան արշիպելագը գտնւում

է Ասիայի և Աւստրալիայի միջև, կարծես մի կամուրջ լինի՝
 ովկիանոսի վրայ գցած: Նա բաղկացած է հետևեալ կղզիներ-
 րից. — Մեծ-Չոնդեան խումբ (Սուվատրա, Նաւա, Բոր-
 նէօ, Տելեքէս), Փոքր-Չոնդեան, Մուլեկեան և Ֆիլիպ-
 պինեան կղզիներ: Արշիպելագի վրայ շատ կան հրաբուխներ*)

Մալայեան արշիպելագի կլիման արևադարձային
 է և միապադադ: Այնտեղ հաւասարապէս տաք է լինում թէ
 ձմեռայ և թէ ամառայ ամիսներին: Մթնոլորտային տե-
 դումներ շատ են թափւում և երաշտ երբէք չէ լինում: Այդ
 պատճառով էլ կղզիները ծածկւած են արևադարձային փար-
 թամ անտառներով:

Նկ. 27. տուն՝ ծառի վրայ:

Այդ անտառներն այնչափ
 խիտ են, որ կապիկները կա-
 րող են մեծ ճանապարհորդու-
 թիւններ անել՝ մի ծառից միւս
 ծառը թռչելով ու ոտքը գետ-
 նին չդնելով: Ծառերն այնքան
 բարձր են, որ մեր երկրի
 դարաւոր կաղնիներից և մայ-
 րիներից բաղկացած անտառ-
 ները նրանց հետ համեմատած
 կարծէք թփուտներ լինեն:
 Կենդանիներ այդ ան-
 տառներում շատ կան, մանա-
 ւանդ մայր ցամաքին մօտ
 գտնւող կղզիներում: Այնտեղ
 կան թէ վայրի փղեր, թէ
 ոնգեղջիւրներ և վագրեր, և
 թէ մարդանման կապիկներ:

Արշիպելագի բնիկ ազ-
 գաբնակութիւնը կազմում
 են դեղին ցեղին պատկա-

*)Սուվատրայի և Նաւայի միջև, Չոնդեան նեղուցում, գտնւում է Կրակա-
 տառ հրաբուխը, որ երկար ժամանակ համարւում էր հանգած: 1883 թւականին այդ
 հրաբուխը ուժգին կերպով սկսեց դործել և ժայթքել: Հրաբխի բերանից դուրս ժայթ-
 քեց 30 վերստ բարձրութիւն ունեցող փոշու մի սլուն: Ովկիանոսի ալիքները Սուվա-
 տրա և Նաւա կղզիների շատ դիւղեր ու քաղաքներ ծովի տակն արին, 40,000 մարդ
 ոչնչացան դրանից: Հրաբխի սաստիկ ժայթքոցը լսելի եղաւ Տէյլոն և Ֆիլիպպինեան
 կղզիների վրայ:

նող մալայցիները, որոնց անունով էլ Արշիպելագը կոչ-
ւում է:

Մալայցիների մեծ մասը գրադուումը է երկրագործու-
թեամբ, գլխավորապես բրնձի մշակութեամբ:

Նրանք գրադուում են նաև արմաւենիների, բանանի և
արքայախընձորի (անանաս) մշակութեամբ: Յայտնի են նաև
իրբև ճարպիկ ձրկնորսներ ու ծովագնացներ:

Կղզիների ծայրերին՝ ծովափի մօտ ապրող մալայցիները մեծ մա-
սով մահմեդական են. իսկ կղզիների խորքերում ապրող կիսա-
վայրենիները՝ կռապաշա:

Բոլորսվին անկախ պետութիւններ չկան Մալայեան
արշիպելագի վրայ: Արշիպելագի ամենամեծ և ամենալաւ
մասը պատկանում հոլլանդացիներին — Սումատրա, Եաւա,
Ցելեբէս, Փոքր Զոնդեան, և Մոլուկեան կղզիները,
Բորնէօի հարաւ-արևելեան մասը: Հոլանդական այդ գաղութ-
ները 46 անգամ մեծ են բուն Հոլլանդիայից, իսկ բնա-
կիչների թւով՝ 7 անգամ:

Այդ բոլոր կղզ-
գիներն թւում ա-
մենանշանաւորն
է Եաւան: Դա
երկրագնդի ամե-
նախիտ բնակու-
թիւն ունեցող և
ամենաբերրի եր-
կիրներից մէկն է:
Գլխավոր քաղաքը
և հոլլանդական ընդհանուր նահանգապետի աթոռանիստն է
Բատաւիա:

Նկ. 29. Հոլլանդիայի և նրա Մալայեան կալւածների
համեմատական մեծութիւն:

Բորնէօ կղզու հիւսիս-արևմտեան մասը պատկանում է
անգլիացիներին, իսկ Ֆիլիպպինեան կղզիները՝ Հիւսիսային
Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներին: Գլխավոր քաղաքն է
Մանիլա:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՍԻԱ

Արևելեան Ասիան բռնում է Մեծ Ովկիանոսի ամբողջ ծովափը Հնդկաչինից դէպի հիւսիս, մինչև Ստանովեան լեռները և Օխոտի ծովը, նմանապէս այդ ծովափի երկայնութեամբ ձգող կղզիները:

Արևելեան Ասիայում է ապրում մայր ցամաքի (Ասիայի) ամբողջ ազգաբնակչեան կէսից աւելին, որ ամբողջապէս դեղին ցեղին է պատկանում: Իրենց քաղաքակրթութեամբ Արևելեան Ասիայի ժողովուրդներն ամենահիններից են: Երկրագործութիւնը նրանք հասցրել են բարձր կատարելագործութեան:

Արևելեան Ասիայի պետութիւններից Չինաստանը և Յայպոնիան պահպանել են իրենց անկախութիւնը:

ՉԻՆԱՍՏԱՆ:— Չինաստան կամ «Բուն Չինաստան» կոչւում է գլխաւոր մասը Չինական ընդարձակ պետութեան, որ տարածւում է Պամիրից մինչև Մեծ Ովկիանոս և Ամուրից մինչև Հնդկաչին: «Բուն Չինաստանն» իր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին, իսկ բոլոր կարածների (Մանջուրիա, Գենարոնական Ասիա) հետ միասին առած՝ ամբողջ Ռուսաստանի կէսին*): Չինաստանի բնակիչների թիւն է մօտ 350 միլիոն, այսինքն ոչ շատ պակաս, քան ամբողջ Եւրոպայում:

Իր բնութեամբ Չինաստանը բաժանւում է երկու մասի— հիւսիսային և հարաւային:

Հիւսիսային Չինաստանում է գտնւում Չինական դաշտավայրը, որ ծածկւած է գորշ-դեղնաւուն կաւահողով (լիոսս), շատ արգաւանդ է այդ հողը: Իսկ Հարաւային Չինաստանում հարթութիւններ համարեա չկան.— ամեն աեղ լեռներ են, թէպէտ ոչ բարձր: Այդ լեռների լանջերին աճում են մշտադալար ծառեր: Հարաւային Չինաստանի գետինը կարմրահող է, բազկացած գլխաւորապէս կարմրաւուն կաւից: Չնայած այդ հողն այնպէս արգաւանդ չէ, ինչպէս Հիւսիսային Չինաստանի հողը, բայց և այնպէս այդտեղ էլ հունձը լինում է առատ, որովհետև կլիման աւելի խոնաւ է ու տաք, քան հիւսիսում: Հիւսիսային Չինաստանում ձմեռը սառնամանիք-

*) Ռուս-չինական սահմանի երկայնութիւնը 4000 վերստից աւելի է: Չինաստանն իր տարածութեամբ 3-րդ պետութիւնն է երկրագնդի վրայ, իսկ բնակիչների թւով՝ երկրորդը:

ներ են լինում, ձիւն է դալիս, — թէպէտ կարճատև. իսկ հարաւում գետինը երբէք ձիւնով չէ ծածկւում: Հիւսիսում բերքը տալիս է տարեկան մէկ կամ երկու հունձ, իսկ հարաւում՝ երկու կամ երեք:

Չինաստանի բնիկ ազգութիւնը՝ շինացիները պատկանում են դեղին ցեղին: Շատ հնում նրանք ապրում էին Կենտրոնական Ասիայում. բայց վաղուց արդէն, 2 000 տարի Ք. ծն. առաջ, նրանք գաղթեցին այժմեան Չինաստան, հիմնեցին այդ մեծ պետութիւնը և զօրեղ ազդեցութիւն ունեցան հարևան ժողովուրդներ վրայ:

Չինացիներն աչքի են ընկնում իրենց աշխատասիրութեամբ: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է երկրագործութիւնը: Հիւսիսային Չինաստանի արտերը ծածկւած են ցորենի և

Նկ. 30 Չինացիներ:

բակլայի ցանքսերով. իսկ Հարաւային Չինաստանի լեռնահովիտներում տարածւում են բրնձի արտեր, շաքարեղեգների տընկարաններ և բամբուկի թփուսներ: Բամբակ և խաշխաշ (որից պատրաստում են ափիոն) մշակւում են Չինաստանում ամեն տեղ:

Չինացիներն իրենց դաշտերը մշակում են աւելի խնամ-

քով, քան մեր գիւղացիներն իրենց քանջարանոցները: Նրանք պարարտացնում են հողն աղբով ու ջրում արտերը ջրանցքների միջոցով, որ անց են կացնում նրանք ամեն տեղ՝ գետերից և գետակներից ջուր բերելու համար: Հացաբոյսերը նրանք ձեռքով են տնկում արտերում—կանոնաւոր շաբաբերով. որոմներն էլ անդադար քաղհանում են: Ահա այդ պատճառով էլ հունձն այնտեղ լինում է միշտ շատ առատ: Մի կտոր հողից անգամ չինական գիւղացին ստանում է բաւականաչափ հաց՝ իր ընտանիքը կերակրելու համար:

Երկրագործութիւնը չինացիների մէջ համարւում է ոչ միայն գլխաւոր, այլ նաև ամենայարգի գրադմունքը: Նրանք ունեն երկրագործութեան տօնը: Առաջներն ինքը Չինաստանի կայսրը, որ կոչւում էր «երկրնքի որդի», վարում էր մի կտոր հող:

Չինացիները մեծ հոգատարութեամբ գրադւում են նաև այգեգործութեամբ, — մանաւանդ հարաւային Չինաստանում, ուր մշակում են թթենիներ և թէյի ծառեր: Թէյի ծառի տերեւներից չինացիները պատրաստում են թէյ, իսկ թթենու տերեւներով կերակրում են շերամի որդը: Այսպիսով չինացիների գրադմունքների մէջ կարևոր տեղ են բռնում մետաքսագործութիւնը և թէյի մշակութիւնը. Չինաստանից Եւրոպա են արտահանում մեծ քանակութեամբ թէյ և մետաքս:

Մեծ նշանակութիւն ունի չինացիների համար նաև ճրկանութիւնը: Չինական ծովերը, գետերը ջրանցքները և լճակները հարուստ են ձկներով:

Իրինձը, բակլան և ձուկը կազմում են չինացիների սննդի գլխաւոր առարկաները: Յաճախ գործ են ածում նրանք նաև խոզի, շան և կատի միս: Չինացու սիրած ուտելիքների թւին են պատկանում մի քանի տեսակ ծովային որդեր ու ծովային ծիծեռնակի բոյնը: Ոգելից խմիչքներ չինացիները համարեա շեն գործածում, բայց դրա փոխարէն գործ են ածում ափսն, որ առողջութեան վրայ աւելի վատ է ազդում, քան սպիրտը:

Անասնապահութիւնը Չինաստանում զարգացած չէ, որովհետև բոլոր պէտքական հողերը մշակւած են, չկան արօտատեղեր: Կաթի և իւղի մասին չինացիները համարեա ոչինչ չգիտեն, կաթնատնտեսութեան մասին գաղափար անգամ չունեն: Անասուն քիչ լինելու պատճառով Չինաստանում բնոր կրում են մշակներ (կու-

ի): Հարաւային Չինաստանում նոյն իսկ կառքի ճանապարհներ չկան, այլ միայն շաւիղներ՝ ստքով ման եկողների համար. Իրա փոխարէն՝ Չինաստանը հարուստ է գետային ճանապարհներով ու արեւատական ջրանցքներով, որոնց վրայ երթեկեկում են բազմաթիւ նաւեր: Ամենամեծ՝ «Կայրերական» ջանցքը 1,000 վերստից աւելի երկայնութիւն ունի:

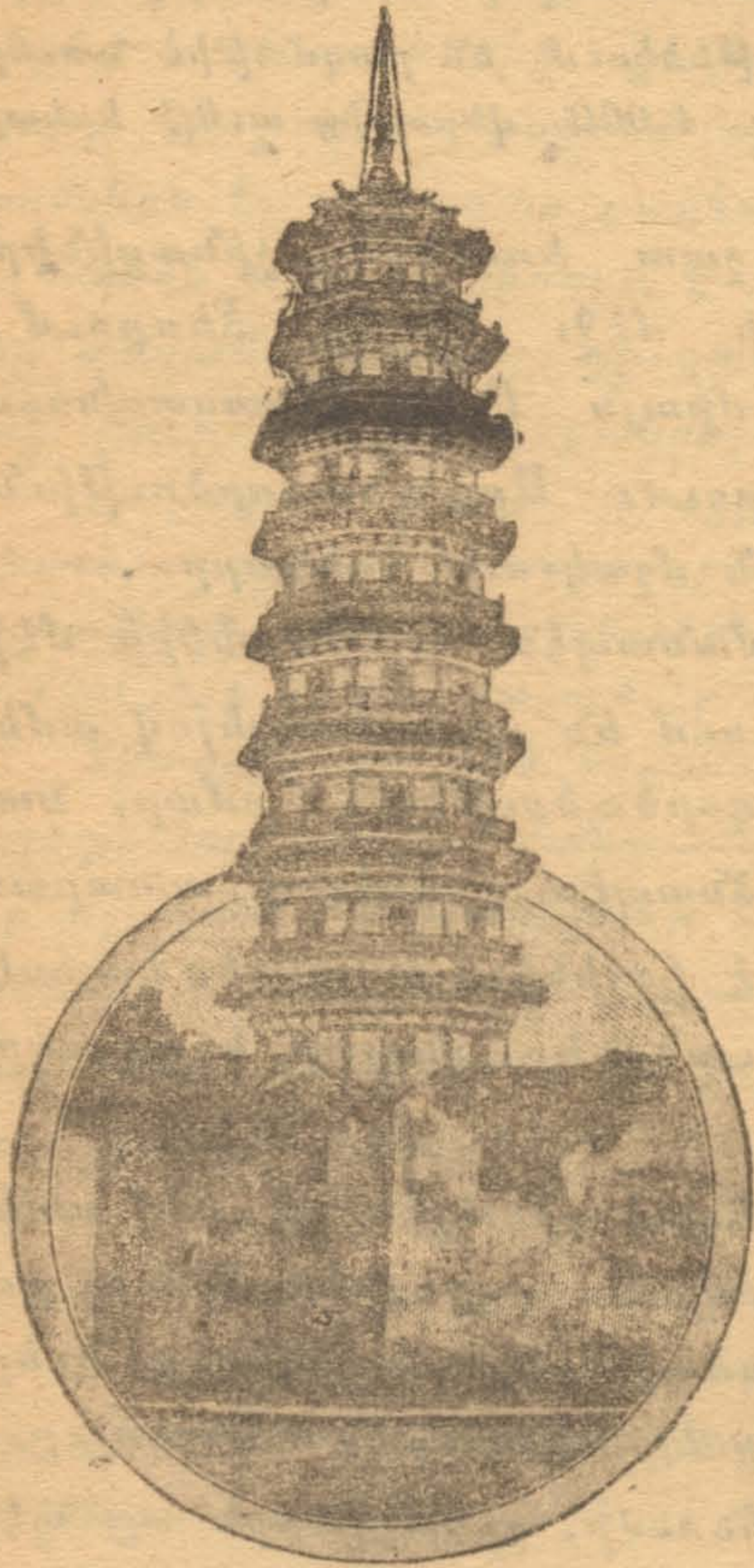
Առեւտուրը Չինաստանում շատ ետուէ է: չինացիները շատ ընդունակ են առևտրի մէջ: Նրանց ձեռքում է գտնւում ներքին առևտուրը ոչ միայն Բուն Չինաստանում, այլ նաև նրա բոլոր կալւածներում: Արդիւնագործութիւնը Չինաստանում չէ զարգացած, չեն մշակւում հանքերը:

Չինացիները շնորհքով են նմանապէս արհեստների մէջ: Միլիոնաւոր չինացիներ զբաղւում են պատրաստելով ամեն տեսակ առարկաներ տնային գործածութեան համար, նաև արդուզարդի առարկաներ: Առանձնապէս շնորհքով պատրաստում են նրանք յախճատակէ (սչիւնի) ամաններ (ափսէներ և այլն), մետաքսէ գործածքներ, փայտի և փղոսկրի քանդակներ:

Կրթութիւնը շատ յարգի է եղած չինացիների մէջ ամենահին ժամանակներից: Ժողովրդական դպրոցներ հիմնել ըսկօեցին նրանք եւրոպացիներից առաջ: Եւրոպացիներից աւելի առաջ են գտել նրանք նաև տպագրութիւնը, կողմնացոյցը և վառօդը: Բայց ինչպէս եղել են հնուով, չինացիներն այնպէս էլ մնացել են մինչև մեր օրերը, առանձին յառաջադիմութիւն չեն ցոյց աւել: Բուն ժողովուրդը խարխափում է տգիտութեան մէջ: Ամեն բանում նրանք հնապաշտ են. նոյն իսկ մեղք են համարում փոխել այն կարգերը, որ գրել են իրենց նախնիքները:

Տիրապետող կրօն չկայ Չինաստանում. բայց համարեա բոլոր չինացիները երկրպագութիւն են տալիս երկնքին, երկրին և բնութեան ոյժերին: Շատերը հետևում են բուդդիստական կրօնին, մանաւանդ հասարակ ժողովուրդը: Աւելի բարձր խաւերը հետևում են Բրիստոսից 5 դար առաջ ապրած

չինացից իմաստուն Կոնֆուցիոսի վալդապետութեան: Քոյր չինացիներն էլ զոհ են մատուցանում իրենց նախնիների ոգի-

ներին*): Արևմտ. Չինաստանում կան 37 միլիոն մահմեդականներ:

Չինացիներն ապրում են գլխաւորապէս գիւղերում, մասամբ նաև քաղաքներում: Հողի պահասութեան պատճառով նրանք տները շինում են իրար շատ մօտ: Չինացիների բնակարանները, ինչպէս և հենց իրենք, շատ կեղտոտ են: Չինական քաղաքները շրջապատւած են հաստ պարիսպներով, որոնք հնում ծառայում էին թափառաշրջիկների յարձակումներից ժողովուրդը պաշտպանելու գործին: Թէպէտ բազմամարդ են չինական քաղաքները, բայց բարեշէն չեն: Ընդհանրապէս չին ժողովուրդը խեղճ, սակաւապէտ կեանք է վարում: Ամեն տարի բազմաթիւ կուլիներ կիմում են օտար երկիրներ պանդխտութեան, գոհանալով շատ խղճուկ աշխատավարձով:

Նկ. 32. Չինական տաճար:

ծնողներին և նախնիներին, որոնց Ամաքիլը նրանց համար սուրբ են: Գիտութիւնները չինացիների մէջ ամենեին չեն զարգացած, բացի թւարանութիւնից, որ իրանց հարկաւոր է առևտրի համար: Չինարէն լեզուն, մանաւանդ գրութիւնը, շատ դժւար է բոլոր բաները միավանկ են: Գրութիւնն էլ ոչ թէ այբուբենից է բաղկացած, ալ բազմաթիւ նշաններից, որոնք ամբողջ բաներ են

*) Չինացիները կրօնամուլ ժողովուրդ չեն, այլ համբերատար, յանախ երկուտարբեր կրօնների հետևողներ միևնոյն տաճարում են կատարում իրենց ծէսերը:

ցոյց տալիս: Սովորել բոլոր նշանները՝ դա քչերին է յօշոդւում: Մեծամասնութիւնը սովորում է կարդալ միայն սակաւաթիւ գրքեր, որոնք պարունակում են շինական իմաստունների մտքերը: Միայն վերջին ժամանակներս են սկսել շինացիները հոգ տանել բարեկարգելու իրենց դպրոցները:

Որովհետեւ դարերի ընթացքում շինացիներն աւելի կրթւած են եղել քան ուրիշ ժողովուրդներ, այդ պատճառով էլ նրանք սովոր էին արհամարհանքով նայել ընդհանրապէս բոլոր օտարերկրացիներին. նոյն իսկ եւրոպացիներն իրան մինչև վերջին ժամանակներս նրանք արհամարհանքով էին նայում, անպատարեր

七	作	人	三
十	佳	地	字
三	子	下	習
化	九	天	立
己	八	上	並
己	生	也	才
九	小	禮	三
人	知	知	中
大	可	可	於
上	仁	仁	生

Նկ. 34. Մանդարին (շինակ. պաշտօնեայ):

Նկ. 33. Չինական նշանագրեր:

էին համարում իրենց համար որևէ բան փոխ առնել նրանցից: Միայն վերջերս, մի քանի անգամ պարտութիւն կրելով եւրոպացիներից, նրանք սկսեցին իլ ենցողօրքը վարժեցնել եւրոպական ձևով, թոյլ տւին եւրոպացիներին Չինաստանում անցկացնել մի քանի երկաթ ուղային գծեր և մի քանի քաղաքներում էլ գործարաններ հիմնել:

Դարեր շարունակ, մինչև վերջին տարիները, երկիրը կառավարում էր կայսրը կամ Բողոքիսանը, որ նշանակում է ռեքլնքի (այսինքն

Աստուծոյ) որդիս: Նրա իշխանութիւնը համարուում էր անսահման, սակայն իրապէս կառավարութիւնը գտնուում էր պալատական մեծամեծների, փոխարքաների և գանազան պաշտօնեաների (մանդարինների) ձեռքում:

Սակայն մի քանի տարի առաջ Չինաստանում տեղի ունեցած շարժումների հետևանքով կայսրը հրաժարուեց իշխանութիւնից: Այժմ Չինաստանը հասարակապետութիւն է, երկիրը կառավարում է նախագահը: Սակայն կառավարութեան նոր եղանակը դեռ բոլորովին չէ ամբապնդուել երկրում, ներքին յուզումներ բռնկում են մերթ-մերթ:

Չինաստանի մայրաքաղաքն է Պեկին, 1 միլ. աւելի բնակիչներով Նշանաւոր նաւահանդիսատներն են. — Տեան-ցզին (որ Պեկինի հետ երկաթուղով է միացած), Շանգհայ և Կանտոն: Այդ նաւահանդիսատների վրայով են Եւրոպայից և Եասպոնիայից Չինաստան ներմուծում գործարանային ապրանքներ. Հնդկաստանից՝ ափսոս. իսկ Հնդկաչինից էլ՝ բրինձ (թէպէտ չինացիները շատ բրինձ են ցանում, բայց եղածը չէ դրաւականացնում չինական ամբողջ ժողովրդին կերակրելու համար):

Միւս քաղաքներից նշանաւոր է Հանկօու՝ Կապոյտ գետի ափին: Այդ քաղաքը յայտնի է իբրև թէյի առևտրի մեծ շուկայ, որտեղից ծովային նաւերով շատ թէյ է արտահանւում Եւրոպան ու Ամերիկա: Թէյը և մետաքսը Չինաստանի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են. — Նանկին՝ Կապոյտ գետի վրայ. նշանաւոր է բամբակի առևտրով:

Եւրոպացիներն օգտուելով իրենց ոյժից, սկսել են խառնուել չինական գործերի մէջ. Նրանք արդէն գրաւել են մի քանի նաւահանգիստներ չինական ծովափում: Այսպէս՝ անգլիացիները վերցրել են Հոնգկոնգ կղզին, սերգտնւում է Վիկտորիա նաւահանգիստը: Հոնգկոնգի մօտ են կանգ առնում Եւրոպայից ու Հնդկաստանից դէպի Չինաստան ու Եասպոնիա երթևեկող համարեա բոլոր նաւերը:

ՄԱՆՉՈՒՐԻԱ: — Մանչուրիան ընկնում է Չինաստանից հիւսիս: Այդ երկիրն իր մեծութեամբ հաւասար է Կովկասին, Լե-

հաստանին և Ֆինլանդիային, — միասին վերցրած: Մանջուրիան մեծ մասով լեռնոտ, բայց հարուստ երկիր է: Հարաւային մասում, Լեաօ-խէ գետի հովտում, տարածւում են բերրի դաշտեր, իսկ հիւսիսում՝ հիւթառատ տափաստաններ: Մանջուրիան շրջապատող լեռները ծածկւած են խիտ անտառներով և հարուստ են ոսկու ու քարածուխի հանքերով:

Մանջուրիայի բնակիչների թիւն է մօտ 8 միլիոն: Երկրի բնիկները մանջուրացիներն են: Առաջ նրանք անկախ և զօրեղ ժողովուրդ են եղել: Մի քանի հարիւր տարի սրանից առաջ նրանք նւաճեցին Չինաստանը, որտեղ և մինչև վերջերս թագաւորում էր մանջուրական հարստութիւնը (դինաստիա): Բայց տիրելով չինացիներին՝ մանջուրացիներն այնպէս խառնեցին նրանց հետ, որ իւրացրին նրանց բոլոր սովորութիւնները, մոռացան նոյնիսկիբենց լեզուն: Այժմ բուն Մանջուրիայում իսկ դժւար է ջոկել մանջուրացիներին (թւով ընդամենը մօտ 1 միլ.) չինացիներից: Սրանք բնակութիւն են հաստատել Լեաօ-խէ և Սոււնգարի գետերի հովիտներում ու մեծ աշխատասիրութեամբ մշակում են իրենց դաշտերը, ցանում են կորեկ, բակլա, խաշխաշ և ծխախոտ: Վերջին ժամանակներս չինացիները՝ խմբերով բնակութիւն են հաստատում նոյն իսկ հիւսիս-արևմտեան Մանջուրիայի տափաստանում: Միայն լեռների անտառներում դեռ ևս թափառում են մանջուրացիներին ցեղակից տունգուսները և ուրիշ ժողովուրդներ, որոնք զբաղւում են սամոյթ, կզաքիս և վազր որսալով:

Չինացիներին և մանջուրացիներին մեծ օգուտ են տալիս ուղանների ձեռքով շինած երկաթուղու ճանապարհները: Սրանցից մէկը կտրում է Հիւսիսային Մանջուրիան և միացնում է Սիբիրի երկաթուղին Վլադիվոստոկի հետ: Մի ուրիշ երկաթուղային գիծ անցնում է Պարբին քաղաքից (Սոււնգարի գետի վրայ) դէպի հարաւ՝ Մանջուրիայի գլխաւոր քաղաք Մուկդենի վրայով՝ մինչև Պորտ-Արտուր, որ այժմ զանւում է եապոնացիների ձեռքում:

ԿՈՐԷԱ. — Կորէան լեռնոտ թերակղզի է. մի կողմից նա ո

դողւում է Եապոնական ծովով, իսկ միւս կողմից՝ Դեղին ծովով: Հարաւ-արեւմտեան մասը շատ աւելի տաք է, քան հիւսիս-արեւելեան մասը:

Կորէայի բնակիչներն են կորէացիները: Սրտաքին տեսքով նրանք նման են չինացիներին և եապոնացիներին, իսկ իրենց զարգացմամբ ու ձեռներէցութեամբ շատ աւելի յետ են մնացել թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս ժողովրդից: Նրանք զբաղւում են երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Կորէացիներն իրենց դաշտերը մշակում են շատ աւելի վատ, քան եապոնացիները և չինացիները: Նրանք չեն տնկում թէյի և թթենու ծառեր, մետաքսագործութեամբ էլ չեն պարասւում: Արհեստների մէջ ևս առանձին շնորհք չեն ցոյց տալիս:

Կորէացիներն ապրում են խղճուկ խրճիթներում, նրանց երկրում քաղաք համարեա թէ չկայ. Կորէայի գլխաւոր քաղաքը՝ Սէուլ, մեծ գիւղի է նման:

Կորէացիները շատ հանդարտաբարոյ և խաղաղասէր ժողովուրդ են: Այդ պատճառով և Կորէան առաջ ենթարկւած էր Չինաստանին, այժմ էլ եապոնացիների ձեռքում է գրտնւում: Եապոնացիների համար Կորէան մեծ նշանակութիւն աւնեցող մի երկիր է: Եապոնիայի ազգաբնակչութիւնը շատ խիտ է, իսկ Կորէայի ազգաբնակչութիւնը՝ նոսր. այդ պատճառով եապոնացիները խմբերով բնակութիւն են հաստատում Կորէայում ու այնտեղ վաճառում են իրենց գործարաններում պատրաստած ապրանքները:

ԵԱՊՈՆԻԱ:—Եապոնիան Ասիայի ամենաարեւելեան երկիրն է. այդ պատճառով նա կոչւում է «Ծագող արեգակի երկիր»: Նա բաղկացած է չորս մեծ ու բազմաթիւ մանր կղզիներից: Այդ չորս մեծ կղզիներն են Հոնդօ կամ Նիպոն, Կիու-Շիու, Շիկոկ և Եսսօ: Բացի դրանցից՝ եապոնացիներն են պատկանում նաև Կուրիլեան կղզիները, Օախալինի հաշաւային կէսը, Ռիու-Կիու և Տորմոգա կղզիները: Իր տարածութեամբ Եապոնիան մի փոքր մեծ է Անգլիայից և համարեա հաւասար է Կովկասին:

Եապոնական բոլոր կղզիներն էլ լեռնոտ են, ենթակայ

յաճախակի երկրաշարժների*)։ Լեռնագագաթներն ընդհանրապէս ներկայացնում են հրաբուխներ, — կամ գործող, և կամ հանգած դրութեան մէջ։ Եապոնիայի ամենաբարձր հրաբխային սարն է՝ Ֆուզի-Յամա ($3\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութեամբ), որ գտնւում է Հոնդօ կղզու վրայ. 10 ամիս շարունակ նա ձիւնով է ծածկւած լինում։ Եապոնացիները սուրբ են համարում այդ սարը։ Դաշտավայրեր համարեա թէ չկան այդ երկրում. չկան նաև երկայն, նաւարկելի գետեր։

Կուրօ-Սիւօ տաք հոսանքը Եապոնիա է բերում շատ ջերմութիւն ու խոնավութիւն։ Ամառ ժամանակ այդ հոսանքի

Նկ. 36. Ֆուզի-Յամա

վրայով են փչում հարաւ-արեւելեան մուսսոնները, որոնք ջրային գոլորշիներով լցւում են ու առատ անձրև թափում եապոնական կղզիների վրայ։

*) 1885 թւականին Եապոնիայի մայրաքաղաք Տոկիօում 90 անգամ երկրաշարժ եղաւ, աւերակների տակ թողնելով 100,000-ից աւելի մարդ։

Կուրօ-Սիւօի մի ճիւղը մտնում է Եապոնական ծովը։
Զմեռը մայր ցամաքից փչող մուսսոնները ջերմութիւն և խո-
նաւութիւն են ստանում Կուրօ-Սիւօի այդ ճիւղից. այդ պատ-
ճառով նրանք Եապոնիա են բերում առատօրէն մթնոլորտա-
յին տեղումներ։ Տարւայ ամենալաւ եղանակներն են գարունը
և աշունը։

Շնորհիւ տաք ու խոնաւ կլիմայի՝ եապոնական գլխաւոր
կղզիների ըուսականութիւնը շատ փարթամ է, մերձարևա-
դարձային։ Լեռները ծածկւած են անտառներով, իսկ հովիտ-
ները և բլուրները՝ արտերով ու այգիներով։

Եւրօպեան ու Սախալիս կղզիները ողողում են Օխոտի ցուրտ ծո-
վով. նրանց կլիման շատ խիստ է. ծածկւած են փշատերև անտառ-
ներով ու տունդրաներով։ Դրա համար էլ նրանք անյարմար են մարդ-
կային բնակութեան համար։—Քորաւագա կղզու կլիման, ընդհակառա-
կը, շատ տաք է և վատառողջ, իսկ բուսականութիւնը՝ միանգամայն
արևադարձային։—Կ են գ ա ն ի ն ե ռ այդ անտառներում, յատկապէս
թռչուններ, քիչ կան։

Եապոնիան Ռուսաստանից յիսուն անգամ փոքր է (Կո-
րէայի հետ միասին—25 անգամ), բայց նրանից հազիւ 3 ան-
գամ պակաս թւով բնակիչներ ունի։ Եապոնիայում մօտ 65
միլիոն մարդ է ապրում (Կորէայի հետ միասին—75 միլ.)։
Այդպէս խիտ բնակութիւն ունենալու գլխաւոր պատճառները
երկու են.—նախ՝ բնութեան հարստութիւնը, երկրորդ՝ եա-
պոնացիների աշխատասիրութիւնը և մեծ ընդունակութիւն-
ները։

Եապոնացիները դեղին ցեղին են պատկանում և չինա-
ցիներին ցեղակից են։ Նրանք մեծ մասով աղքատ գիւղացի-
ներ են. դրանց ունեցած հողն այնչափ սակաւ է, որ կէս
դեսետատինը համարւում է արդէն մեծ բան։ Բայց իրենց
փոքրիկ արտերը նրանք մշակում են նոյնպիսի ջանասիրու-
թեամբ, ինչպէս չինացիները. զբաղւում են գլխաւորապէս
ըրնճի մշակութեամբ։

Աշնանը, բրնձի հնձից յետոյ, նոյն հողի վրայ ցանում են հացա-
հատիկներ—գարի կամ ցորեն, որոնց հունձը լինում է գարնանը։

Եապոնիայի հարաւում ամեն մի արտից կարելի է լինում տարեկան նոյնիսկ երեք հունձ վերցնել:

Նկ. 37. Բամբուկի թփում Եապոնիայում:
Եապոնական կարապան:

սպառում, որովհետև եապոնական թէյն իր սրահով շատ յետ է մնում չինականից և հնդկականից:

Ծովափերին ապրող եապոնացիները գրադում են ձրկնորսութեամբ, որ նրանց համար էլ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան չինացիների համար: Ամենահարուստ ձրկնորսարանները գտնւում են Եասում և Սախալինի հարաւում: Այնքան շատ ձուկ է ստացւում, որ մի մասը գործ են դնում նոյն իսկ արտերը պարարտացնելու համար:

Բրինձը, ձուկ, բակլան և ծովային կաղամբը կազմում են եապոնացիների գլխաւոր ուտելիքները: Թէ բրինձը եապոնացիների համար ինչ մեծ նշանակութիւն ունի, այդ երևում է նրանցից, որ փոխանակ ասելով՝ նախաճաշ, ճաշ, ընթրիք, նրանք ասում են՝ «առաւօտեան բրինձ», «կէսօրեայ բրինձ» «երեկոյեան բրինձ»—որովհետև ամեն անգամ էլ բրինձ են ուտում: Միս, կաթ և իւղ նրանք ևս, չինացիների նման, համարեա չգիտեն ինչ բաներ են, որովհետև արօտատեղեր չլինելու պատճառով անասնապահութիւնը Եապոնիայում զարգացած չէ:

Հացաբոյսերի արտերը տարածւում են Եապոնիայի ամենացածր վայրերում: Աւելի բարձր տեղերում եապոնացիները մշակում են թէյի թփեր, իսկ սարերի լանջերին՝ թթենի: Եապոնիայում այնչափ շատ մետաքս է պատրաստւում, որ նա կազմում է եապոնական արտահանութեան գլխաւոր առարկան: Իսկ թէյը համարեա ամբողջն էլ երկրի ներսում է

Եւապոնացիները մեծ մասով ապրում են գիւղերում, որ աչքի են ընկնում իրենց զարմանալի մաքրութեամբ: Տները շինում են փայտից, Տներում կահկարասիք չի լինում. եւապոնացիները նրստում և քնում են խոտից կամ արմաւենու տերեւներից հիւսած խսիրների (փսիաթ) վրայ: Տուն մտնելիս եւապոնացիները հանում են կօշիկները: Նրանց բնակարանների մաքրութիւնն էլ օրինակելի է.

Նկ. 38. Եւապոնական գիւղացի:

Եւապոնական ձևի բազմաթիւ սեփական գործարաններ: Այդտեղ նրանք մեքենաների միջոցով պատրաստում են բամբակէ և մեաքսէ գործածքներ, մետաղի զանազան ապրանքներ, ամենալաւ տեսակի թուղթ, և այլն: Այժմ եւապոնացիներն իրենք են կառուցանում շոգենաւեր, երկաթուղիներ: Ամբողջ Եւապոնիան ծածկւած է երկաթուղային ցանցով: Եւապոնական շատ քաղաքներում, յաճախ նոյն իսկ գիւղերում, կայ էլեքտրական ուսաւորութիւն:

Եւապոնացիները շատ ընդունակ ժողովուրդ են: Հին ժամանակները նրանք սովորեցին շինացիներից մի քանի արհեստներ (օրինակ՝ ճենապակեղէն պատրաստելը), և այդ բանում նրանք գերազանցեցին նոյն իսկ իրենց ուսուցիչներին:

Անցեալ դարի վերջերում եւապոնացիները սկսեցին շատ բան սովորել ներպայացիներից և ամենակարճ ժամանակւայ ընթացքում ցոյց տւին մեծ առաջադիմութիւն: Ներկայումս եւապոնացիներն ունեն

Եապոնացիները շատ հնուց տրդէն կուրսուր սկսի ժողովուրդ են: Իրենց կրթութիւնը, շատ սովորութիւններ և կրօնը փոխ են առել չինացիներից: Չինաստանի նման՝ Եապոնիան ևս երկար ժամանակ

ապրում էր կտրւած ուրիշ երկիրներից. եապոնացիներն երենց երկիրը ներս մտնել չէին թողնում օտարերկրացիներին: Միայն 60 տարի սրանից առաջ եւրոպացիներին թոյլ տրւեց Եապոնիա մտնել: Այդ ժամանակից էլ սկսած նրանք շատ բան սովորեցին եւրոպացիներից: Իրենց բնութեամբ եապոնացիները պատերազմասէր և քաջ ժողովուրդ են. իսկ առօրեայ կեանքում նրանք նայնչափ բաղաքավարի են և բարեսիրտ, որչափ չինացիները:

Ամենագլխաւորն այն է, որ եապոնացիներն այժմ կրթւած ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ ժողովրդական դպրոցներ և ուսումը պարտադիր են դարձրել ամենքի համար: Այդ պատճառով էլ համարեա բոլոր եապոնացիները գրագէտ են, կարդում են լրագիրներ, գրքեր, որ Եապոնիայում լոյս են տեսնում մեծ քանակութեամբ:

Պետական կազմը սահմանադրական է: Կայսրի (Միկադօ) իշխանութիւնը սահմանափակւած է պարլամենտով, այսինքն ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովով: Ժողովրդի ընտրւած մարդիկ աշալուրջ կերպով հսկում են մինիստրների և պաշտօնեաների գործերին ու նրանցից ամեն բանի համար հաշիւ են պահանջում:

Եապոնացիների մեծ մասը դաւանում է շինտօ կրօնը, որ այդ ժողովրդի բնիկ, ազգային կրօնն է: Այդ հաւատի էութեամբ

Նկ. 39. Եապոնուհի:

Թիւնն է՝ բնութեան ոյժերին և նախահարերի սգիներին երկրրպագելը: Եապոնացիները մէջ քիչ չեն նաև քուղիսայականներ և Կոնֆուցիոսի վարդապետութեան հետևողներ:

Եապոնիայի մայրաքաղաքն է՝ Տոկիօ, ունի մօտ 2 միլ. բնակիչ: Չնայած դրան, Տոկիօն մեծ գիւղի նմանութիւն ունի, որովհետև բաղկացած է բազմաթիւ փոքրիկ փայտաշէն տներէր^{*)}: Փողոցներում երթևեկութիւնը մեծ է, կայ նաև էլեքտրաքարշ: Կառապաններն իրենք են քաշում երկանիւ փոքրիկ կառքերը: Թէպէտ Տոկիօ մայրաքաղաքը գտնւում է ծովածոցի վրայ, բայց որովհետև ծովածոցը փոքր է, այդ պատճառով էլ մեծ նաւերը կանգ են առնում Եօկոհամա նաւահանգստում:

Եապոնիայի երկրորդ մեծ քաղաքն է՝ Օսակա (մօտ 1

Նկ. 41. Եապոնական տաճար:

միլ. բ.), որ Եապոնական գործարանային արդիւնագործութեան կենտրոնն է: Եապոնիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստներն են, հաւասար արժէք Եօկոհամային, Կօբէ և Նագասակի:

Եսոօ, Սախալին և Կուրիլեան գգիների վրայ բացի Եապոնացիներից ապրում են նաև այն կոչւող մի խեղճ ու համարեա վայրենի ժողովրդի մնացորդներ: Նրանց թիւը հետզհետէ փոքրանում է, և այժմ հազիւ մի քանի հազար հոգի լինեն:

* Տները փայտից են շինում, որ յաճախակի կրկնուող երկրաշարժներից շատ չվնասեն:

Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵՄՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:— Աֆրիկան կազմում է արևելեան մայր ցամաքի մի մասը. նա Եւրոպայից 3 անգամ մեծ է, իսկ Ասիայից՝ $1\frac{1}{2}$ անգամ փոքր: Աֆրիկան բաժանւում է Ասիայից Կարմիր ծովով, Բար-էլ-Մանդէպի նեղուցով և Սուէզի ջրանցքով. Եւրոպայից Միջերկրական ծովով և Ջիբրալտարի նեղուցով: Արևմտեան կողմից նրա ափերը ողողում է Ատլանտեան օվկիանոսը՝ Գուինէի ծոցի հետ միասին, իսկ արևելքից— Հնդկական օվկիանոսը՝ Մոզամբիկի նեղուցի հետ միասին:

Աֆրիկայի ամենահեռուոր ծայրերն են.— հիւսիսում՝ Բլանկո կամ Սպիտակ հրաանդանը, հարաւում՝ Ասեդի հրաանդանը, արևմուտքում՝ Կաևաչ հրաանդանը, իսկ արևելքում՝ Գուաբգաժուլ հրաանդանը: Աֆրիկան հիւսիսից հարաւ տարածւում է 8000 վերստ, իսկ արևմուտքից արևելք—7500 վերստ:

Աֆրիկայի ափերը շատ աւելի քիչ են կտրտւած, քան որ և է ուրիշ աշխարհամասի ափեր. ծովեր, ծոցեր, թերակղզիներ կամ կղզիներ շատ քիչ կան: Ծոցերից նշանաւոր են.— Գուինէի ծոց՝ արևմուտքում, Գաբէսի ծոց՝ հիւսիսում. թերակղզիներից — Սոմալի երկիրը՝ հիւսիս-արևելքում: Կղզիներից — Մադագասկարը՝ հարաւ-արևելքում, որ մայր ցամաքից բաժանւում է Մոզամբիկի խոր և լայն նեղուցով: Լաւ ու յարմար նաւահանգիստներ Աֆրիկայում շատ քիչ կան:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ:— Ամենահին ժամանակներից սկսած արդէն եւրոպացիներին յայտնի էին Աֆրիկայի հիւսիսային ծովափնեայ երկիրները: Վաղուց յայտնի էին նաև Կարմիր ծովի ափերը. այդտեղ եւրոպացիները Սուէզի պարանոցից Հնդկաստան էին գնում:

Իսկ Աֆրիկայի մնացած ահագին տարածութիւնը եւրոպացիները յետոյ միայն ճանաչեցին: 8-րդ դարում Քրիստոսից յետոյ ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկան նւաճեցին արաբները և այդտեղ տարածեցին իրենց կրօնը (մահմեդականութիւն). առևտրական յարաբերութիւններ ստեղծեցին նաև երկրի ներքին մասերի հետ: 15-րդ դարում, երբ նաւագնացութիւնը վարդացաւ, եւրոպացիները սկսեցին յաճախ երթալ դէպի Աֆրիկայի արևմտեան ափերը և հիմնեցին այնտեղ գաղթականութիւններ: Դրանք գլխաւորապէս պորտուգալացիներ էին:

15-րդ դարի վերջում պորտուգալացի ծովագնաց Ատսկո-դէ-Պաւան կատարեց առաջին ծովային ճանապարհորդութիւնն Աֆրիկայի բոլորքով դէպի Հնդկաստան: Պորտուգալացիներից յետոյ Աֆրիկայում գաղութներ հիմնեցին նաև իսպանացիները, ֆրանսիացիները, անգլիացիները, գերմանացիները: Սակայն Աֆրիկայի խորքերը երկար ժամանակ «չ ոք սիրտ չէր ածում թափանցել, երկիւղ կրելով վատառողջ կլիմայից ու դէպի եւրոպացիները թշնամութիւն տածող սևամորթ բնիկներէց:

Առաջինն անգլիացի Լեփնգստոնն էր, 19-րդ դարի 60-ական թւականներին, որ երկար ճանապարհորդութիւններ արաւ դէպի Աֆրիկայի խորքերը: Նա ճանապարհ ընկաւ դէպի հարաւային Աֆրիկա՝ աւետարանը քարոզելու նպատակով: Իր հեղ ու բարի բնաւորութեան շնորհիւ նա գրաւեց տեղացիների սէրը ու նրանց օգնութեամբ շատ ունեւնասիրութիւններ արաւ:

Լեփնգստոնը շատ սակաւ անգամ էր տեղեկութիւն տալիս իր մասին, ուստի և մտածեցին մի ժամանակ, թէ նա արդէն սպանւել է: 80-ական թւականներին նրան որոնելու նպատակով Աֆրիկա ուղարկեցին մի ուրիշ անգլիացու, Սեսնլի անուանով: Սա կտրում անցնում է կենտրոնական Աֆրիկան, գտնում է Լեփնգստոնին: Յետոյ Ատենլին հայրենիք է վերադառնում, իսկ Լեփնգստոնը շարունակում է իր ճանապարհորդութիւնը դէպի հարաւ: Շուտով տենդից նա հիւանդանում է և մեռնում: Նրա հաւատարիմ ծառաները՝ նեգրերն իրենց ուսերի վրայ են տանում նրա դիակը անտառների խորքերից մինչև ովկիանոսի ափերը: Այդտեղից արդէն անգլիացի նաւաստիները նրա դիակը հայրենիք են փոխադրում:

Սեսնլին էլի երեք անգամ ճանապարհորդութիւն է կատարում Աֆրիկայում և ուսումնասիրում Վիկտորիա լիճը, Կոնգօ և այդ գետի ջրաբաշխում գտնւած դարաւոր արևադարձային անտառները: Լեփնգստոնից և Ստենլիից յետոյ ուրիշ ճանապարհորդներ էլ ուսումնասիրել են Աֆրիկան: Դրանց թւում պատւաւոր տեղ է գրաւում ռուս ճանապարհորդ դոկտոր Եւնկերը: Սա նշանակալից, բայց

միևնոյն ժամանակ վտանգաւոր ռեզերուիւն կատարեց դէպի Նեղոսի ակունքները և կոնգօ գետի ջրաբաշխում ապրող նեամ—նեամ մարդակերների երկիրը: Չնայած այս բոլորին՝ մինչև այսօր էլ Աֆրիկայի բոլոր մասերն էլ բաժանւած են եւրոպական պետութիւնների մէջ, որոնք և շատ տեղ երկաթ ուղիներ են անց կացրել:

ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ: — Աֆրիկայի մակերեւոյթի կազմութիւնն ևս միապաղաղ է, ինչպէս ասիերի գծագրութիւնը: Համարեա ամբողջ Աֆրիկան ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրաւանդակ՝ քարակոշտերից բաղկացած. նրա միջին բարձրութիւնն է կէս վերստ: Այդ բարձրաւանդակի վրայ լեռնային տեսակներն իրար վրայ են դարսւած, համարեա ամեն տեղ, հարթ (հորիզոնական) կերպով, չկազմելով ծայքեր: Օրեր և շաբաթներ շարունակ կարաւաններ են գնում՝ առանց տեսնելու իրենց շուրջն աւելի կամ պակաս բարձրութիւն ունեցող սարեր: Բարձրաւանդակի ծայրերը շատ տեղ ապառաժոտ են և սանդղաձև (տեռոասներով) իջնում են դէպի ծովափերը:

Աֆրիկայի հարաւ-արևելեան կէսն աւելի բարձր է, քան հիւսիս-արևմտեանը. առանձնապէս բարձր է (տեղ-տեղ 4 վերստից էլ բարձր) Հարէշատանի բարձրաւանդակը, — մի լեռնոտ և վայրի երկիր: Բարձր են նաև Իրականեան լեռները, հարաւ-արևելքում (3 վերստից բարձր):

Արևելեան Աֆրիկայի բարձր սարահարթերի միջև գտնւում են բազմաթիւ խորը և մեծ (40—100 վերստ) գոգաւորութիւններ: Իրանցից մի քանիսը լցւած են ջրով ու ներկայացնում են լճեր: Օրինակ՝ Վիկտորիա, Տանգանիկա, Նեասսա և ուրիշները: Իրանց ծայրերին բարձրանում են հանգած հրաբխային լեռներ. ամենաբարձրերն են՝ Կիլիմանջարօ (6 վերստ բարձր) և Կենիա ($5\frac{1}{2}$ վերստ), որոնք ծածկւած են յաւերժական ձիւնով:

Հիւսիս-արևմտեան Աֆրիկան թէպէտ իր բարձրութեամբ չէ կարող հասնել հարաւ-արևելեանին, բայց և այնպէս նա էլ բաղկացած է ընդարձակ բարձրաւանդակներից: Իաշտավայրերն այդ մասում փոքր տեղ են բռնում:

Աֆրիկայում չկան այնպիսի լեռնաշղթաներ, ինչպէս Ասիայում. բացառութիւն կազմում է Ատլասը. նա բաղկացած է մի շարք ծալքերից, որոնք ձգւած են ծովափերի երկայնութեամբ ու կազմում են բարձր լեռնաշղթաներ:

Աֆրիկայի միակ մեծ կղզին՝ Մադագասկարը ցամաքային ծագում ունի. նա ևս քարակոշտերից է բաղկացած, սեպ և սանդղաքաձև ծայրերով: Աֆրիկայի մնացած կղզիներից շատերը հրաբխային են, օրինակ՝ Համբարձման, Ս. Հեղինէի ու Կանարեան, Մասկարէնեան կղզիները: Շատերն էլ կորալական ծագում ունեն. այսպէս են բազմաթիւ մանր կղզիներ Աֆրիկայի արևելեան ծովափի մօտ, օրինակ՝ Չանգիբար:

ԿԼԻՄԱՆ: — Քանի որ Աֆրիկայի մեծ մասն ընկնում է արևադարձների միջև, ուստի և նրա կլիման տաք է: Արեգակը տարին բոլոր՝ շատ է տաքացնում այդ մայր ցամաքը. և ամառայ ու ձմեռայ ամիսների մէջ այնտեղ համարեա տարբերութիւն չկայ: Աֆրիկայի ամենաձիւսիսային կամ ամենահարաւային ծայրերում անդամ աւելի տաք է, քան Եւրոպայի ամենահարաւային, տաք երկիրներում:

Ամենատաք երկրամասը, այն էլ ոչ միայն Աֆրիկայում, այլ և ամբողջ երկրաշնորհ վրայ Սահարա անապատն է. այնտեղ տարւայ տաքութեան միջին աստիճանը 35 Ի է հասնում: Ամառ ժամանակ անապատի լերկ ժայռերը մինչև 70, նոյն իսկ 80 աստիճան տաքանում են: Օդն ևս այնքան է տաքանում, որ նոյնիսկ դժւար է շնչել: Իսկ երբ անապատով փչում է սամում կոչւող սոսկալի աւազախառն փոթորիկը, շատ անգամ կարաւաններ են ոչնչանում: Սակայն գիշերները Սահարայում զով է լինում, յաճախ ցօղ է նըստում. իսկ ձմեռայ գիշերներին ժայռերի վրայ նոյնիսկ եղեամ է երևում:

Սահարայում շատ սակաւ անձրևներ են գալիս. համարեա ամալ չէ երևում երկնքի վրայ: Այդ է պատճառը, որ այնտեղ ցերեկը շատ շոգ է լինում, իսկ գիշերը՝ շատ զով:

Սահարայի չափազանց չոր լինելու պատճառները սրանք են: — Արևմտեան կողմից նա ողողւում է Ատլանտեան օվկիանոսի այն մա-

սով, որտեղ ամբողջ տարին անդադար փչում են հիւսիս-արևելեան պասսատները. իսկ դրանք խոնաւութիւնն ովկիանոսից տանում են դիպի Հարաւային Ամերիկա: Սահարայի արևելեան կողմում էլ ընկած է Արաբիա թերակղին, որ չոր է: Կարմիր և Միջերկրական ծովերն ևս այնչափ մեծ չեն, ուստի և քիչ գլորչի են առաջացնում: Իսկ Գոլի-նէի ծոցից փչող քամիներն իրենց բերած խոնաւութիւնը հազիւ թողնում են նրա ծովափնեայ բարձրութիւնների վրայ: Վերջապէս՝ Հնդկական ովկիանոսից փչող քամիներ: խոնաւութիւնը թողնում են Հարէստանում:

Սահարայից դէպի հարաւ ընկնում են տաք և խոնաւ երկիրներ. դրանք տարածւում են հասարակածի երկու կողմում: Խոնաւութիւն բերող քամիներն այդ երկիրներում թափում են շատ մթնոլորտային տեղումներ, — թէ Ատլանտեան և թէ Հնդկական ովկիանոսից: Մանաւանդ շատ անձրեւ է գալիս Գոլի-նէի ծոցի ամերին ու Կոնգո գետի ջրաբաշխում: Այդտեղ յորդ անձրեւներ գալիս են համարեա ամբողջ տարին: Իսկ մնացած մասերում ձմեռայ ամիսներին երաշտ է լինում, անձրեւ գալիս է գլխաւորապէս ամառը, մանաւանդ կէսօրին:

Այժմ եղջեր արևադարձից հարաւ՝ Աֆրիկայի կլիման չափաւոր-տաք է: Ամառը (այսինքն՝ դեկտեմբերին, յունվարին, փետրւարին, այդ ամիսներին է հարաւ. Աֆրիկայում ամառ) խիստ շատ շոգ է լինում այնտեղ, իսկ ձմեռը բաւական զով, բարձր տեղերում նոյն իսկ ձիւն է գալիս: Անձրեւներ բերում են Հնդկական ովկիանոսից փչող քամիները:

Աֆրիկայի հիւսիսային ծայրն ևս ունի այնպէս չափաւոր-տաք կլիմայ, ինչպէս հարաւային մասը, միայն թէ այնտեղ ձմեռ է լինում այն ժամանակ, երբ հարաւում ամառ է, և ընդհակառակը (ինչո՞ւ):

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ: — Աֆրիկայի բոլոր մեծ գետերն էլ իրենց սկիզբն առնում են այն վայրերում, ուր շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում: Նրանք հոսում են բարձր սարահարթերով և իրենց ընթացքի միջոցին պատահում են իջւածքների, այդ պատճառով էլ գոյացնում են բազմաթիւ ջրվեժներ ու սահանքներ: Գետերի մեծ մասը թափւում է Ատլանտեան օվկիանոս, և փոքր մասը միայն՝ Հնդկական օվկիանոս:

Աֆրիկայի գլխաւոր գետը Նեղոսն է, որ իր երկայնութեամբ (մօտ 6 000 վերստ) յետ է մնում միայն Միսսիսիպի գետից՝ իր Միսսուրի վտակով: Նեղոսը կազմում է Սպիտակ Նեղոս և Կապոյտ Նեղոս ճիւղերից:

Աֆրիկայի գետերի թւում իր երկայնութեամբ երկրորդ տեղը բռնում է Կոնգօն: Նա իր ջրառատութեամբ երկրորդ տեղն է բռնում երկրագնդի բոլոր գետերի շարքում (առաջինը՝ Հարաւ. Ամերիկայի Ամազոն գետը): Այդ գետի սովորական լայնութիւնը, միջին հոսանքի վրայ, մօտ 10 վերստ է. իսկ ովկիանոսի մօտ նեղանում է մինչև $\frac{1}{4}$ վերստ:

Իր երկայնութեամբ Աֆրիկայի երրորդ գետն է՝ Նիգեր: Մնացած գետերից նշանաւոր են—Օրանժի, Զամբեզի և Շարի (սա թափւում է Զադ լիճը):

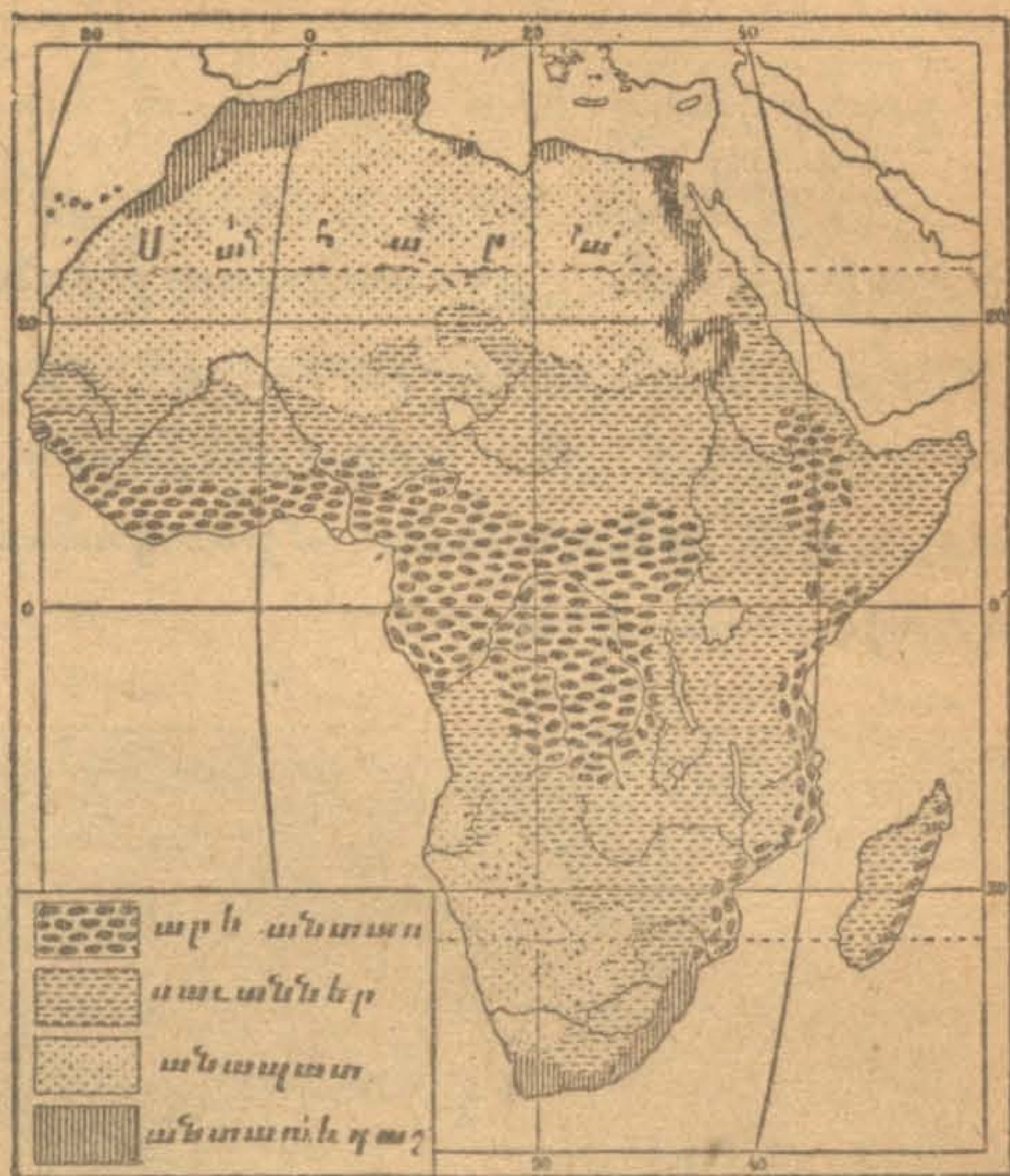
Արևելեան Աֆրիկայի լճերն են—Նեասասա, Տանգանիկա, Վիկտորիա, Ալբերտ և ուրիշներ: Սրանց մէջ ամենախորն է՝ Նեասասա, իսկ ամենամեծը՝ Վիկտորիա:

Աֆրիկայի շոր մասերում շատ քիչ գետ կայ կամ ամենին չկայ: Սահարայում ոչ մի գետ չկայ, այնտեղ պատահում են միայն հեղեղատներ (վաղի), որոնց միջով երբեմն անձրևից յետոյ հեղեղներ են հոսում. դրանք էլ կորչում են աւազուտաների և քարքարուտաների մէջ: Սահարայի հիւսիսային մասում, նաև Սալասի լեռնաշղթաների միջև, պատահում են աղի լճակները (չոտտեր): Իրանց մէջ ջուր լինում է դարձեալ անձրևից յետոյ միայն. մնացած ժամանակ ծածկւած են լինում աղի՝ ձիւնանման սպիտակ շերտով:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.— Գուինէի ծոցի ափերին և Կոնգօ գետի ջրաբաշխի վրայ, այսինքն Աֆրիկայի ամենախոնավ մասերում, աճում են արեւադարձային անտառներ: Իրանք շատ խիտ, լիանոսներով պատած մթին անտառներ են, ուր արեգակի ճառագայթները հազւադէպ անգամ կարողանում են ներս թափանցել. օդը տաք է և խոնավ: Բայց և այնպէս իրենց փարթամութեամբ ու բազմազանութեամբ Աֆրիկայի անտառները համեմատւել չեն կարող Մալայեան արշիպելագի կամ Հարաւային Ամերիկայի անտառների հետ: Պատճառն

այն է, որ Աֆրիկայում քիչ տեղեր կան, ուր ամենևին երաշտ չէ լինում:

Աֆրիկայի այն մասերում, որտեղ չորութիւնը, երաշտը երկարատե է լինում, և անձրևներ գալիս են միայն ամառ ժամանակ, այնտեղ էլ տարածւում են սաւանններ: Իրանք երկրագնդի ամենափարթամ արևադարձային տափաստաններն են: Անձրևների ժամանակ այդ տափաստանները ծածկւում են բարձր խոտով, — շատ անգամ մարդու հասակի չափ և աւելի:

Նկ. 43. Բուսականութեան տարածումն Աֆրիկայում:

Խոտերի մէջ այս ու այն տեղ անում են և բարձր ծառեր, օրինակ՝ ալիպիաներ: Պատահում են նաև հազարամեայ բաօբաբներ*): Սաւանները կտրող գետտհովիտներում տարածւում են անտառներ: Գետերի և լճերի ճահճոտ ափերը ծածկւած են խիտ եղեգնով ու պապիրուս կոչւող բոյսով:

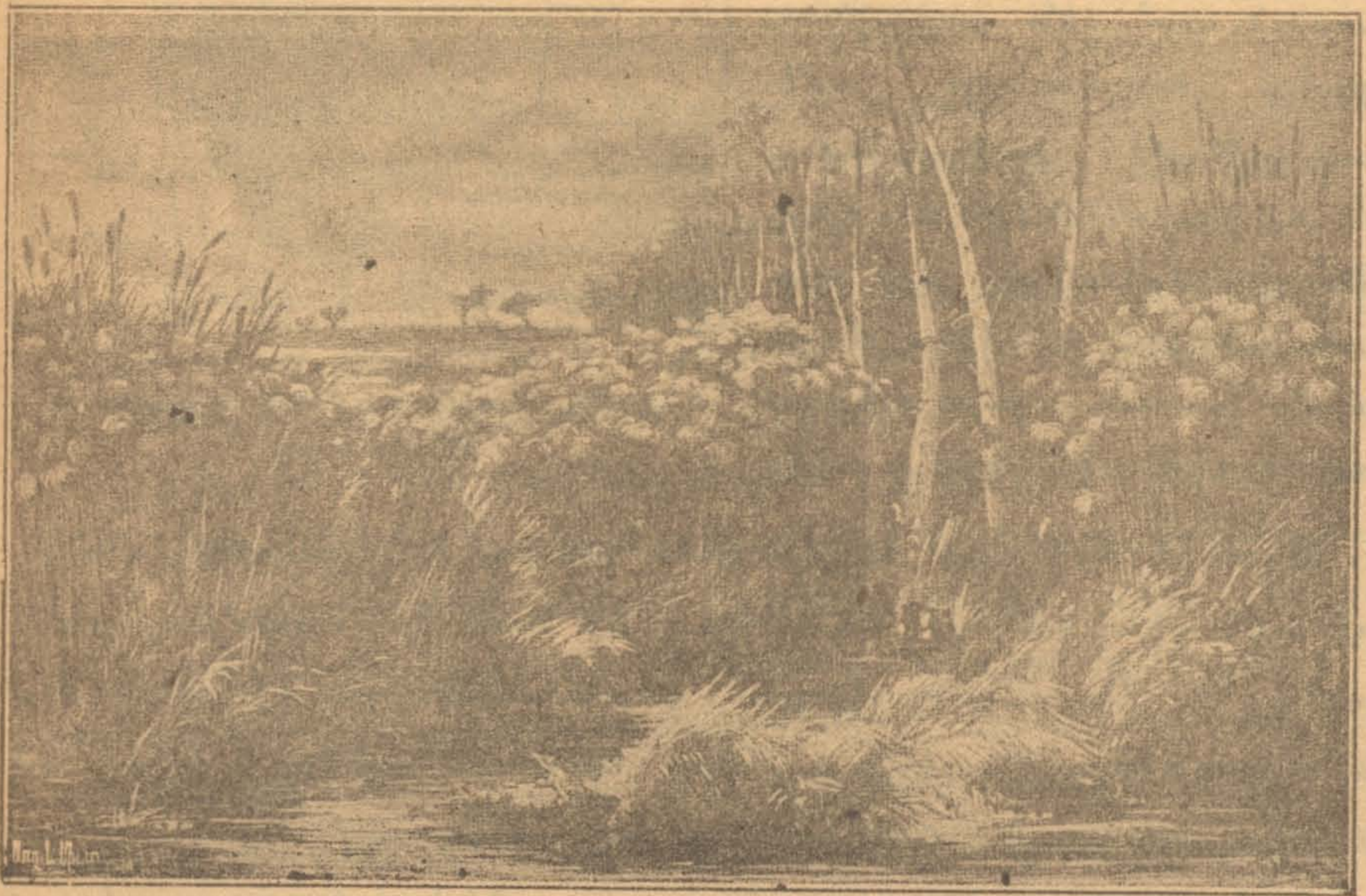
Երբ սկսւում են երաշտները, սաւանների խոտը չորանում է, թափւում են ծառերի տերևները: Ահա այդ միջոցին սաւաններում հեշտութեամբ առաջ են գալիս հրդեհներ, որոնք բռնում են տասնեակ և հարիւրաւոր վերստ տարածութիւն:

Աֆրիկայի անապատները — Սահարա և Կալահարի — բռնում են ահագին տարածութիւն: Երանք համարեա բոլորովին զուրկ են որևէ բուսականութիւնից: Հովիտներում և սարալանջերի վրայ, որտեղ հազւադէպ անգամ անձրև է գալիս,

*) Մատաղ բաօբաբներ համարեա ամենևին չեն պատահում, այդ պատճառով պէտք է կարծել, որ այդ ծառերը կամաց-կամաց ոչնչանում են:

ածու՛մ են միայն խոտ, նաև թփեր՝ մանրիկ փշատերևներով
ու շափաղանց երկայն հաստ արմատներով:

Աֆրիկայի ամենահիւսիսային մասում, Ատլաոի եր-
կիրն երում, բուսականութիւնն անձրևների շնորհիւ աւելի
թարմ է: Բարձրաւանդակների վրայ կան տափաստաններ:
Հովիտներում և սարալանջերին տարածում են մերձարեւա-
դարձային անտառներ՝ մշտականաչ ծառերով: օրինակ՝ ձիթե-
նի, օլէանդր և այլն:

Նկ. 44 Պապիրուսի թփում նեղուսի ակունքներում:

Աֆրիկայի ամենահարաւային մասում, բարձրաւան-
դակների վրայ, գտնւում են դարձեալ տափաստաններ: Գար-
նանն այդ տափաստանները ծածկւում են ծաղիկներով և
շատ գեղեցիկ տեսք ունեն: Օւվափի հովիտներում աճում են
մշտականաչ տերևաւոր ծառեր (միայն թէ ուրիշ տեսակի,
քան Աֆրիկայի հիւսիսում):

Աֆրիկայից են ծագում շատ օգտակար բոյսեր: Հարէշրս-
տանից է դուրս եկել սուրճի թուփը, Գուինէի անտառներից —
ձիթարմաւենին, Սահարայի ովաղիսներից — փիւնիկեան Արմա-
ւենին և այլն:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ:—Աֆրիկայի կենդանական աշխարհը պատկանում է երկու՝ Աֆրիկական ու Եւրոպական-Ասիական շրջաններին: Առաջին շրջանի կենդանիներ կան ամբողջ Աֆրիկայում իսկ երկրորդ շրջանի կենդանիներ՝ մայր ցամաքի միայն հիւսիս-արևմտեան մասում: Ամենից շատ կենդանիներ կան սաւանններում: Այդտեղի փարթամ արօտատեղերում արածում են բազմաթիւ անտիլոպներ, շայտմներ և զեբրեր: Սաւանների վրայ ցրած ձառերի ճիւղերից են կերակրւում ընձուղաները (ժիրաֆֆ): Սոտակեր կենդանիներին հայածում են գիշակները— առիւծներ, բորենիներ և շնագայլեր: Սրանց սիրած տեղերն անտառների բոլորքն են, որտեղից գիշերը սաւանն արսի են դուրս գալիս: Էլի նոյն տեղ, անտառների շրջակայքում, թափառում են և ճիւղերով արմատիքով ու պտուղներով կերակրւում ահագին, հաստակաշի փղեր և ռնգեղջիւրներ:

Նկ. 47. Կենդանական աշխարհը սաւաններում,—Քարայծեր, ընձուղաներ (ակացիաների մօտ)

Աֆրիկայի անտառների խորքում համեմատաբար աւելի քիչ կենդանիներ կան: Ամենից շատ այդտեղ պատահում են

կապիկներ և նրանց գլխաւոր թշնամիները՝ յովագներ (լէօպարդ)։ Ամենախուլ տեղերում փոքրիկ ընտանիքներով ապրում են մարդանման կապիկներ—շիմպանզէ և զորիլլա։ Անտառների և սաւանների միջով հոսող գետերում ու լճերում ապրում են գետաձիեր (բեգեմոա) և կոկորդիլոսներ։ Թէ անտառներում և թէ սաւաններում շատ կան միջատներ։

Նկ. 48 Յովագ (լէպարդ)։

Նեղոսի վերին հոսանքի վրայ և մեծ լճերի մօտերքը լինում են շատ թռչուններ։ Չմեռն այդ կողմերն են դիմում Եւրոպայից շուրջ տիագին երամներ։

Նկար 49 Շիմպանզէ։

Հարաւային Աֆրիկայի տափաստաններում առաջ ապրում էին նոյն կենդանիները, ինչ որ սաւաններում, բաց այժմ նրանք համարեա թէ բնաջինջ են արւած։ Այսպէս օրինակ՝ Հարաւային Աֆրիկայում փիղ մնացել է դեռ այն տեղերում, ուր արգելւած է սպանել նրանց։

Սահարայում կենդանիներ քիչ կան, այնտեղ գրտնւում են միայն կարիճներ, մողեսներ և օձեր։ Իրանք ամիսներ շարունակ կարող են ապրել առանց ուտելու և խմելու։ Հովիտներով, որտեղ

խոտ է բուսնում, մինչև հեռու
անապատ՝ թափանցում են ան-
տիլոպներ: Իրանց, ինչպէս նաև
Ղալաֆների համար, դժւար բան
չէ մի օրում մի քանի տասնեակ
և հարիւրաւոր վերստ տարածու-
թիւն անցնել՝ ուտելիք կամ խը-
մելիք որոնելու: Անապատների
ծայրերում սլատահում են գի-
շակերներ — առիւծներ և բորենի-
ներ:

Անապատների բոլոր կենդանի-
ներն էլ մոխրա-դեղնաւուն գոյն են
ունենում. այդ պատճառով էլ դժւար
է նրանց նկատել նոյն գոյնն ունե-
ցող ժայռերի և աւազի մէջ:

Ատլասի երկիրներում ևս ա-
ռաջ կային Ղալաֆներ և առիւծ-
ներ, իսկ այժմ նրանք համարեա
բոլորովին բնաջինջ են արւած:

Նկ. 50. Գորիլայի ընտանիք:

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ: — Աֆրիկան ունի մօտաւորապէս 150
միլիոն բնակիչ, այսինք՝ ամբողջ Չմարդկութեան $\frac{1}{10}$ -ից էլ պա-
կաս:

Աֆրիկան բռնում է մօտ 27 միլ. քառ. վերստ տարած. կը նշանա-
կէ՝ մի քառ. վերստ տարած. վրայ միջին հաշւով գալիս է վեց մար-
դուց պակաս:

Աֆրիկայի տարբեր մասերում տարբեր շափով էլ բնա-
կիչներ են ապրում: Անապատները համարեա անմարդաբնակ են:
Սակաւ բնակութիւն կայ նաև արևադարձային ճահճոտ անտառ-
ների մէջ, որոնց խորքերում թափառում են միայն որսորդական
մանրիկ ցեղեր: Աֆրիկայի սաւաննները շատ աւելի խիտ բնակու-
թիւն ունեն, քան կենտրոնական ասիական տափաստանները,
որովհետև սաւաններում անձրևների առատութեան պատճառով
հնարաւոր է երկրագործութեամբ պարապելը: Ամենախիտ աղ-
գաբնակութիւն ունի Նեղոսի ստորին հոսանքի բերրի հովիտը:

Աֆրիկայի ժողովուրդները պատկանում են երեք՝ սև, սպիտակ և դեղին ցեղերի: Սև ցեղին է պատկանում Աֆրիկայի բոլոր բնակիչների $\frac{2}{3}$ -ից աւելին: Այդ ցեղին պատկանող գրեթե աւուր ժողովուրդն են Աֆրիկայում—նեգրերը: Դրանք ապրում են սաւանների և արևադարձային անտառների ամբողջ տարածութեան վրայ և իրենց լեզւին նայելով բաժանւում են երկու խմբի—Սլոուզանի և Բանտու նեգրեր:

Սև ցեղին են պատկանում նաև հաստենտոտները և բուշմէնները, որոնք ապրում են հարաւ-արեւմտեան Աֆրիկայում: Նեգրերից նրանք զանազանւում են իրենց աւելի փայլուն, բայց խորշոմաւոր կաշւով և զանգուր մաղերով:

Սպիտակ ցեղի պատկանող ժողովուրդներից Աֆրիկայում շատ հնուց սկսած ապրում են՝ հիւսիսում և արևելքում՝ քամեան ազգեր—բերբերներ, եգիպտացիներ և այլն: Սպա Ասիայից են գաղթել սեմական ցեղեր—արաբներ և հրէաներ, որոնք ցրւած են ամեն տեղ քամիտների մէջ:

Քամեան և սեմական ազգերը նման են իրար թէ արտաքինով և թէ լեզւով. միայն թէ քամիտների մէջ մի փոքր նկատելի են նեգրերի մի քանի նշաններ—աւելի հաստ շրթունքներ, սակաւամազութիւն և գէմքի վրայ: Երկուսի կաշւի գոյնն էլ թուխ է:

Եւրոպացիները վաղուց չէ որ սկսել են բնակութիւն հաստատել Աֆրիկայում: Նրանց թիւը մեծ է միայն ամենահարաւային մասում, որտեղի կլիման նրանց համար առողջարար է:

Դեղին ցեղին պատկանում են միայն Մադագասկարի բնակիչները, —մադագասները, որոնք այստեղ են գաղթել հաւանօրէն Մալայեան տրշիպելագից:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

ԵԳԻՊՏՈՍ:—Եգիպտոս կոչւում է ստորին Նեղոսի հովիտը՝ շրջակայ անապատային մասերի հետ: Այդ հովիտը ներկայացնում է մի տեսակ երկայնաձիգ ովազիս՝ Սահարա անապատի մէջ:

Աֆրիկայի ժողովուրդները պատկանում են երեք՝ սև, սպիտակ և դեղին ցեղերի: Սև ցեղին է պատկանում Աֆրիկայի բոլոր բնակիչների $\frac{2}{3}$ -ից աւելին: Այդ ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդն են Աֆրիկայում—Նեգրերը: Իրանք ապրում են սաւանների և արևադարձային անտառների ամբողջ տարածութեան վրայ և իրենց լեզւին նայելով բաժանւում են երկու խմբի—Սուդանի և Բանտու նեգրերը:

Սև ցեղին են պատկանում նաև հոտտենտոտները և բուշմէնները, որոնք ապրում են հարաւ-արեւմտեան Աֆրիկայում: Նեգրերից նրանք զանազանւում են իրենց աւելի փայլուն, բայց խորշումաւոր կաշւով և գանգուր մազերով:

Սպիտակ ցեղի պատկանող ժողովուրդներից Աֆրիկայում շատ հնուց սկսած ապրում են՝ հիւսիսում և արևելքում՝ քամեան ազգեր—բերբերները, եգիպտացիները և այլն: Սպա Ասիայից են գաղթել սեմական ցեղեր—արաբները և հրեաները, որոնք ցրւած են ամեն տեղ քամիտների մէջ:

Քամեան և սեմական ազգերը նման են իրար թէ արտաքինով և թէ լեզւով. միայն թէ քամիտների մէջ մի փոքր նկատելի են նեգրերի մի քանի նշաններ—աւելի հաստ շրթունքներ, սակաւամազութիւն գէմքի վրայ: Յրկուսի կաշւի գոյնն էլ թուխ է:

Ներոպացիները վաղուց չէ որ սկսել են բնակութիւն հաստատել Աֆրիկայում. նրանց թիւը մեծ է միայն ամենահարաւային մասում, որտեղի կլիման նրանց համար առողջարար է:

Դեղին ցեղին պատկանում են միայն Մադագասկարի բնակիչները, — մադագասկները, որոնք այստեղ են գաղթել հաւանօրէն Մալայեան արշիպելագից:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

ԵԳԻՊՏՈՍ: Եգիպտոս կոչւում է ստորին Նեղոսի հովիտը՝ շրջակայ անապատային մասերի հետ: Այդ հովիտը ներկայացնում է մի տեսակ երկայնաձիգ ովազիս՝ Սահարա անապատի մէջ:

Հովտի լայնութիւնը հասնում է մինչև 50 վերստի, բայց մարդկանց բնակութեան համար պէտքական է միայն նրա մասը, որ ողողում է ջրով, երբ Նեղոսը վարարում է և ափերից դուրս գալիս: Հովտի այդ մասի լայնութիւնը ոչ մի տեղ 15 վերստից չէ անցնում. միայն դելտայում նա շատ ավելի լայն է: Հովտի մնացած ամբողջ մասն անապատ է, որովհետև Եգիպտոսի կլիման շափազանց չոր է, և անձրև համարեա երբէք չէ գալիս:

Եգիպտոսի բնակիչների թիւը հասնում է մօտ 10 միլիոնի: Երջակայքի անապատները համարեա անմարդաբնակ են: Ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{3}{4}$ -ը կազմում են սպիտակ ցեղի քամեան՝ ճիւղին պատկանող ֆելլանները: Իրանք հին եգիպտացիների սերունդ են, միայն թէ խառնուած են արաբների հետ և իւրացրել են վերջիններիս լեզուն ու կրօնը՝ մահմեդականութիւնը: Նրանց կեանքը կախուած է Նեղոսից*): Գլխաւոր զբաղմունքն է՝ երկրագործութիւնը:

Փարաւոնների ժամանակից սկսած Նեղոսի հովտն ամբողջապէս կտրուած է ջրանցեմեով: Իրանք երկու տեսակ են, կան այնպիսիները, որ խոր են, կան այնպիսիներն էլ, որ ծանծաղ են: Սոր ջրանցքներով ջուրը գետից գալիս է ամբողջ տարւայ ընթացքում, իսկ ծանծաղ ջրանցքներով երբ Նեղոսը վարարում է:

Նեղոսը վարարում է ամառը (ինչո՞ւ), երբ եղանակը պարզ և շոգ է լինում: Վարարելուց Նեղոսը պիտոքում է, ջրանցքները լցւում են ու արտերը ողողում: Ամեն ինչ ծածկւում է ջրով, որից դուրս մնում են միայն արմաւենու անտառակներով, ծառերով ու քաղաքներով ծածկւած կղզիներ:

Պատր ջուրը կանգնած է մնում ամբարտակներով (թումբ,

Նկ. 51. Ֆելլան:

*) Ջուր չէ, որ ֆելլանների նախնիները՝ ճին եգիպտացիներն ասուածացրել էին Նեղոս գետը, աղօթելիս նրանք դիմում էին այս խօսքերով. «Փնաք քեզ, Նեղոս, փառք քեզ, որ կենդանացնում ես Եգիպտոսը»:

պատուար) շրջապատուած դաշտերում, և գետինը ծածկուած է
արգաւանդ տիղմի հաստ շերտերով: Հոկտեմբերին միայն,
երբ ջուրը կրկին իջնում է, Ֆելլահները ցանում են թաց
տիղմի մէջ ցորեն, բակլա, եգիպտացորեն, բամբակ, շաքա-
րեղեգ և այլն: Այս բոլորը բանում են ուշ աշնանը և ձմեռը:
Այն ժամանակ, երբ մեզանում դաշտերը ձիւնով են ծածկուած
լինում, Եգիպտոսում կանաչում են փաթթած ցանքերը:

Հունձը լինում է գարնանը—մարտին և ապրիլին:

Հնձից յետոյ Ֆելլահները սկսում են մաքրել ջրանցքները, որոնք
տիղմով են ծածկուած լինում, Տիղմը դամբիւղների մէջ են ածում
նրանք, վեր են բարձրացնում ու նրանով ամրացնում ամրարտակները:
Հարիւր հազարաւոր Ֆելլահներ ամեն գարուն այդ գործով են զբաղուած:

Հունձը Եգիպտոսում միշտ էլ շատ առատ է լինում: Ոչ
մի տեղ ցանքն այնպիսի հունձ չէ տալիս, ինչպէս Նեղոսի
հովտում: Այդ պատճառով ազգաբնակչութիւնն այդտեղ խիտ

Նկ. 52. Կահիրէ:

է: Ամեն տեղ, համեմատաբար փոքր բարձրադիր վայրե-
րում, ցրուած են Ֆելլահների գիւղերը: Տներն այդ գիւղերում

շինած են լինում իրար շատ մօտ, այնպէս որ հարթ կտուրները յաճախ իրար են կաշում:

Բացի Ֆելլահներից՝ Եգիպտոսում ապրում են նաև ղրպտիներ (կոպտեր) եւ արաբներ: Ղպտիներն ևս իրենց ծագումով հին եգիպտացիների սերունդ են, բայց Ֆելլահներից դանդաղանում են նրանով, որ քրիստոնեայ են, պարապում են արհեստներով և առևտրով ու ապրում են գլխաւորապէս քաղաքներում: Ղպտիների թիւն է մօտ 700,000: Արաբների մի մասն ապրում է քաղաքներում և առևտրով է պարապում. իսկ մեծամասնութիւնը, այսպէս կոչւած բեդուինները վաշկատուն կեանք է վարում: Վերջապէս՝ Եգիպտոսի քաղաքներում ապրում են նաև յոյներ, հայեր, թիւրքեր ու եւրոպացիներ:

Եգիպտոսի առևտրական նշանակութիւնը շատ մեծ է: Այնտեղից Եւրոպա են արտահանում մեծ քանակութեամբ ցորեն և բամբակ: Բացի դրանից՝ Եգիպտոսի վրայով է կատարւում առևտուրը Աֆրիկայի ներքին մասերի հետ — Նեղոսով, երկաթուղով կամ կարաւաններով: Յատկապէս մեծ նշանակութիւն ստացաւ Եգիպտոսը, երբ 1869 թւականին փորւեց Սուէզի ջրանցքը: Այդ ջրանցքը, որի երկայնութիւնն է 110 վերստ, միացնում է Միջերկրականը Կարմիր ծովի հետ: Այդ ջրանցքով են երթեկում նաևերը Եւրոպայի, Ասիայի, Աւստրալիայի և արևելեան Աֆրիկայի միջև: Սուէզի ջրանցքի շնորհիւ Եւրոպայից Հնդկաստան տանող ճանապարհը 7000 վերստով կարճացաւ:

Մինչև Եւրոպական մեծ պատերազմը Եգիպտոսը կառավարում էր խեղիւր, հարկ էր վճարում թիւրքիայի սուլթանին, իրապէս ենթակայ լինելով անգլիացիներին: Ներկայումս Եգիպտոսն այլևս չէ գտնւում թիւրքիայի գերիշխանութեան տակ, այլ կազմում է բրիտանական կայսրութեան մէկ մասը: Երկիրը կառավարում է եգիպտական սուլթանը, որ նշանակւում է Անգլիայի կողմից: Եգիպտական բոլոր պաշտօնեաները, զօրապետները և բարձր զինւորականներն անգլիացիներ են:

Եգիպտոսի մայրաքաղաքն է Կահիրէ, որ գտնւում է Նեղոսի գելտայի սկզբում: Կահիրէն ամենամեծ քաղաքն է ոչ միայն Եգիպտոսում, այլ նաև ամբողջ Աֆրիկայում (ունի մօտ 600,000 բնակիչ):

Կահիրէից ոչ հեռու գտնւում են հին փարաւոնների դամբարանները — հսկայական բուրգեր (պիրամիդներ): Թէպէտ դրանք շինած են Քրիստոսից մի քանի հազար տարի առաջ, բայց և այնպէս մինչև օրս էլ լաւ են պահւել, որովհետև պինդ քարից են: Բուրգերի ներսում գտնւել են փարաւոնների դմբած մարմինները, որոնք մ ու մ ի ա են կոչւում: Բուրգերից շատերի վրայ էլ մնացել են հին եգիպտացիների նշանագրերը, որ հիերոգլիֆ են կոչւում: Եգիպտոսում կան հնութեան շատ ուրիշ մնացորդներ:

Եգիպտոսի ամենամեծ անաւոր նաւահանգիստն է՝ Ալեքսանդրիա, միացած է Նեղոսի հետ նաւատար ջրանցքով, իսկ Կա-

Նկ. 53. Պիրամիդներ և սֆինքս:

հիրէի հետ՝ երկաթուղով: Թէ Կահիրէում և թէ Ալեքսանդրիայում ապրում են բաւականաչափ հայեր, գլխաւորապէս արևմտահայեր:

Սուէզի ջրանցքի հիւսիսային ծայրում գտնուում է Պորտ-Սայիդ մեծ քաղաքը, իսկ հարաւում՝ Սուէզ:

ԱՏԼԱՍԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐ. (Մարոկկո, Ալժիր եւ Քունիս, Տրիպոլի եւ Բարկա): Ատլասը բաղկացած է մի քանի լեռնաշղթաներից, որոնք ձգւում են Ատլանտեան օվկիանոսի Միջերկրական ծովի ափերի երկայնութեամբ: Ատլասի ծովափնեայ լանջերը շատ տեղերում ծածկւած են մերձարևադարձային անտառներով, որոնց մէջ աճում են մշտադալար ծառեր: Չմեռային յորդ անձրևների շնորհիւ ծովափնեայ մասը յարմար է երկրագործութեան և այգեգործութեան համար: Ատլասի լեռնաշղթաների մէջ ընկած բարձրադիր հովիտները ներկայացնում են չոր տափաստաններ, ուր ջանախ լինում են աղուտ լճեր: Այդ տափաստանները ծածկւած են խոտով և յարմար են անասնապահութեան համար: Ատլասի հարաւային ստորոտներից սկսւում է անապատը, որի օվաղիսներում միայն ապրել կարելի է:

Ատլասի ազգաբնակչութեան մեծ մասը, բնիկները, սպիտակ ցեղի քամեան ճիւղին պատկանող ընթերցներն են, որոնք ամենահին ժամանակներից սկսած ապրում են այդտեղ: Ալժիրում նրանք քարիլ են կոչւում: Ասիայից Ատլաս են եկել յետոյ սեմիտ արարները: Սրանք հալատակեցրել են բերբերներին և երկար ժամանակ իշխել նրանց վրայ. իսկ արևմտեան Ատլասում մինչև օրս էլ իշխող են: Քաղաքներում յիշած երկու ժողովուրդները խառնւել են իրար հետ. այդ խառնուրդ ժողովրդին պատկանողները կոչւում են մաւրեր:

Արաբները հովիւներ են և պարսպում են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ: Նրանք սիրում են թափառել, բնակում են վրաններում: Թափառելիս նրանք կողոպտում են նստակեաց բերբերներին:

Բերբերները նստակեաց կեանք են վարում: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և այգեգործութիւնը: Հունձը սովորաբար լաւ է լինում, միայն թէ մորելսը երբեմն փչացնում է ցանքսը: Այն միջոցին, երբ աղամարդիկ աշխատում են արտերում, կանայք զբաղւում են խաղողի և այլ պտղատու ծառերի մշակութեամբ:

Ատլասի երկիրների համարեա բոլոր բնակիչների կրօնը մահմեդականութիւնն է. լեզուն՝ արաբերէնը:

Կառավարութեան նայելով՝ այդ երկիրները բաժանւում են մի քանի մասի:

Արևմուտքում գտնւում է ՄԱՐՈՂԿՅՕ երկիրը, որ առաջ անկախ պետութիւն էր: Ներկայումս Մարոկկոն գտնւում է Ֆրանսիայի հովանաւորութեան տակ:

Մարոկկոի գլխաւոր քաղաքներն են՝ Ֆէս և Մարոկկո: Գլխաւոր նաւահանգիստն է՝ Տանժեր, այդտեղով է կատարւում առևտուրը Եւրոպայի հետ:

ԱԼՃԻՐ և ԹՈՒՆԻՍ երկիրները կազմում են Ատլասի արևելեան մասը և պատկանում են Ֆրանսիացիներին: Ֆրանսիացիները շատ օգտակար գործեր են կատարել այդ գաղութներում: Նրանք այնտեղ հաստատել են կարգ ու կանոն, անց են կացրել շատ երկաթուղիներ, ոռոգել են Սահարային մօտ եղած շատ հողամասեր, արտեղեան խոր ջրհորներ փորելով: Այնտեղ, ուր առաջ անապատ էր, այժմ ծաղկում են փիւնիկեան արմաւենու շատ պուրակներ: Արդիւնագործութիւնը և առևտուրը, դարձեալ Ֆրանսիացիների շնորհիւ,

Նկ. 54. Հրապարակ Թունիսում:

զարգանում են այնտեղ: Եւրոպա են արտահանում շատ գինի, միրգ, փշակաղնու կեղև և այլն: Ընդհանրապէս Ֆրանսիացիները գնում են այնտեղ հում նիւթեր, իսկ ծախում են

իրենց գործարաններում պատրաստած ապրանքներ: Գլխաւոր քաղաքները և նաւահանգիստներն են՝ Ալժիրը և Թունիս:

ՏՐԻՊՈԼԻ և ԲԱՐԿԱ երկիրներն իրենց կլիմայով նման են Թունիսին և Ալժիրին. միայն թէ այնտեղ անձրև աւելի պակաս է գալիս: Այդ պատճառով էլ բնակիչներն (նոյն արարները և բերքերները) աւելի աղքատ կեանք են անցկացնում: Այդ երկիրները մի քանի տարի առաջ պատկանում էին Թիւրքիային, իսկ յետոյ նւաճւեցին իտալացիների կողմից և ներկայումս կազմում են նրանց գաղութները: Իտալացիները հող են տանում նախ և առաջ կարդ ու կանոն ստեղծելու այդ երկիրներում, զսպելու արարական շէյխերին, որոնք Թիւրքական տիրապետութեան տակ սովոր էին անպատիժ կերպով աւազակութիւններ անել:

ՍԱՀԱՐԱՆ աշխարհիս ամենամեծ անապատն է. նա տարածւում է Աֆրիկայի Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև կարմիր ծովի ափերը, և Ատլանտի սարերից ու Միջերկրական ծովից մինչև Սուդան: Սահարան մեծ է Եւրոպական Ռուսաստանից և հաւասար է Եւրոպայի 2/3-ին: Ամբողջ անապատը ծածկւած է լերկ ժայռերի շեղջերով կամ աւազա-

Նկ. 55. Տիմբուկտու:

թմբերով: Սահարայում փչում է սառնում կոչւող աւազաքեր փոթորիկը: Այդ փոթորիկը թէև կարճ է տևում, բայց և այնպէս ցամաքեցնում է

Չուրը, Չրոհորներն աւազով է լցնում ու ճանապարհորդներ ոչնչացնում: Տարիներ շարունակ անձրև չէ գալիս Սահարայում: Շոգը սոււերի տակ հասնում է 30—40 աստիճանի:

Սահարայի միայն բարձրադիր տեղերում կարող է մարդ ապրել, ուր անձրևներ են գալիս և խոտ է բսնում, բնակել կարելի է նաև ուղազիսներում, որտեղ Չուր կայ և ուր աճում են փիւնիկեան արմաւենիներ:

Այդ տեղերում ապրում են թափառաշրջիկ ցեղեր, Սահարայի արևմտեան կիսում՝ սուաեկները, որոնք բերբերական ցեղին են պատկանում: Սարալանջերի աղքատ արօտատեղերում պահում են նրանք այծ, ոչխար և ուղտ: Ցանախ տուարէզները յարձակումներ են գործում կարաւանների վրայ և կողոպուտներ անում, երբեմն արշաւում են մինչև Սալաս և Սուդան:

Նկ. 56. Տուարէզ:

Ուղազիսներում ապրում են նաև բերբերներ: Իրանք սաստիկ խառնել են արարների, մասամբ և նեզրերի հետ: Նրանց կեանքը կախած է փիւնիկեան արմաւենուց*):

Տարւայ ընթացքում մի քանի անգամ Սահարայով Սուդանից Տրիպոլի են անցնում կարաւաններ և ծախելու տանում Չայլամի փետուր ու փղոսկր: Վերադարձին բերում են եւրոպական ապրանքներ:

Սահարայի մեծ մասը պատկանում է Յրանսիային, բայց Փրանսիացիների իշխանութիւնը ճանաչում են միայն Ալժիրի սահմանին մօտ գտնւող բնակիչները:

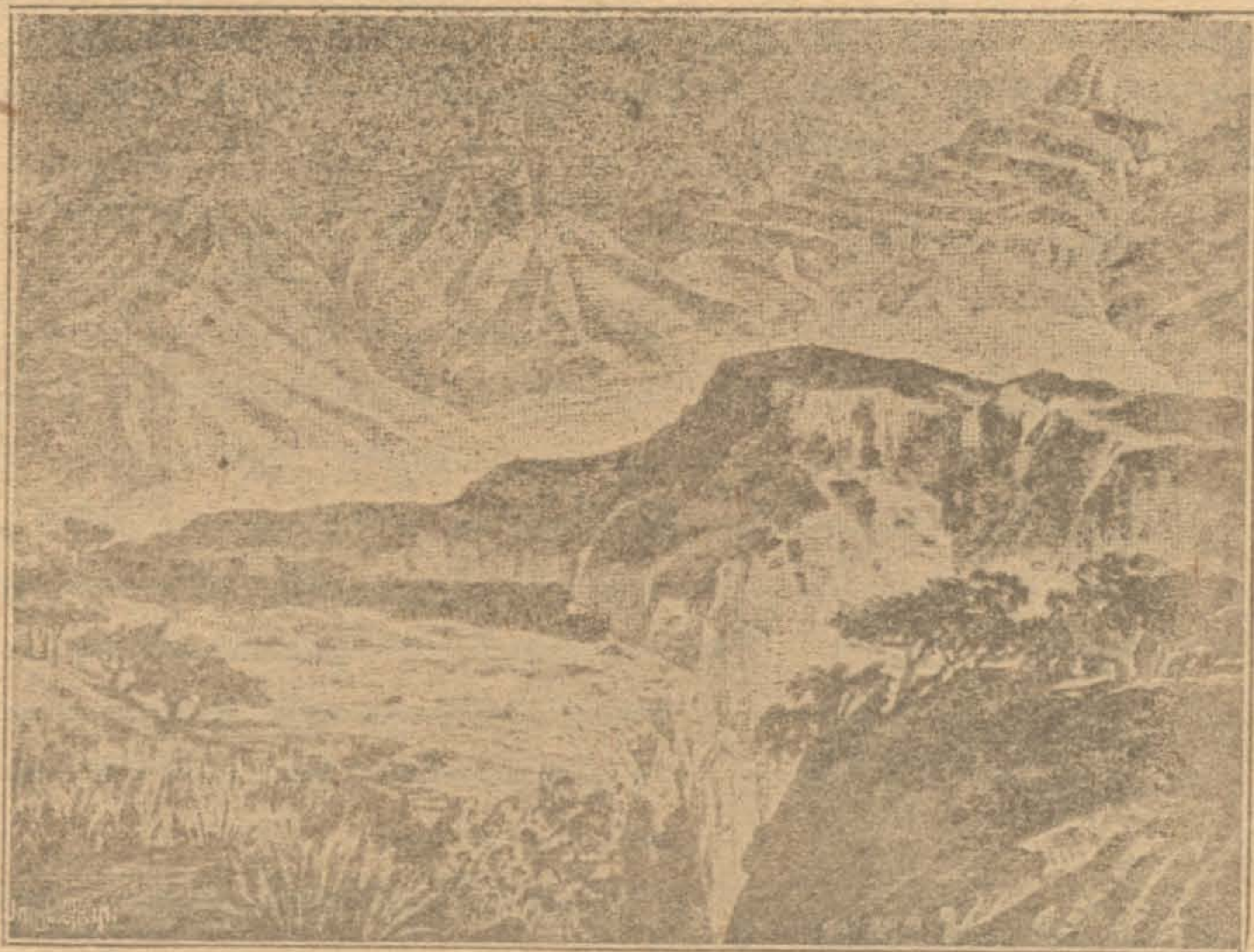
Սահարայի և Սուդանի սահմանի մօտ է գտնւում Տիմբուկտու քաղաքը՝ Նիզեր գետի վրայ:

ՀԱԲԷՇՍԱՆ: - Հարէշտտանը բարձր սարահարթ է, ամբողջապէս կիրճերով կտրտւած. ունի բազմաթիւ լեռներ՝ մեծ մասը հարթ

գագաթներով: Այդ գագաթները ծածկւած են լինում աւազի շերտերով կամ հանգած լաւայով**), կան նաև շատ հանգած հրաբխային սարեր՝ մինչև 4 վերստ բարձրութեամբ:

*) Անապատի բնակիչներն արմաւի համար ասում են՝ «Միակ մխիթարութիւնն աղքատների, օգնողը և փրկիչն ամենքի»:
Այդպիսի լեռները Հարէշտտանում ա մ բ են կոչւում:

Բնակութեան համար ամենից յարմար է երկրի միջին՝ տաք մասը: Այդտեղ լաւ աճում է խաղողի ուրթը, այդտեղ է սուրճի ծառի հայրենիքը, ուր և շատ լաւ աճում են՝ ցորեն, գարի, կորեկ: Ծաղկաւէտ արօտատեղերն էլ կերակրում են կովերի, ոչխարների և այծերի բազմաթիւ հօտեր:

Նկ. 57. Տեսարան Հարէշտանի լեռներում:

Հարէշները խառնուրդ ժողովուրդ են: Նրանք սեմական ցեղին են պատկանում, Արարիայից են գաղթել այս երկիրը, ուր և խառնել են քամեան ցեղին պատկանողների ու նեգրերի հետ: Շատ վաղուց արդէն նրանք բնդուենել են քրիստոնէութիւնը: Սակայն կուսպաշտական և մահմեդական հաւատալիքներ ու սովորութիւններ դեռ շատ կան հարէշների մէջ:

Հարէշների գլխաւոր զբաղմունքներն են երկրագործութիւնը եւ անասնապահութիւնը: Որովհետեւ ամառ ժամանակ Հարէշտանում շատ անձրև է գալիս, այդ պատճառով էլ հունձն այնտեղ միշտ էլ լաւ է լինում:

Հարէշտանի տուանձին մասերը կառավարւում են իրենց իշխաններով, որոնք յաճախ յարձակումներ են գործում իրար վրայ և աւերում երկիրը: Այդ իշխանները կոչւում են «Նեգուս»: Ամբողջ Հարէշտանի կառավարողն է «Նեգուս Նեգեստի»-ն — թագաւորների թագաւորը, որին հարկ են տալիս միւս

իշխանները: Նա անսահման իշխանութիւն ուին իր հպատակ-
ների կեանքի և մահւան վրայ:

Հաբէշտանի գլխաւոր քաղաքն է՝ Աղղիս-Արեբա: Թէ-
պէտ նա ունի մօտ 100 հազար բնակիչ, բայց նման է ոչ թէ
քաղաքի, այլ մեծ գիւղի:

ՍԱԻԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՐԵՒԱԴԱՐՁԱՅԻՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆ: — Ա.Ֆ-
րիկայի այդ մասը տարածւում է Սահարայի հարաւային ծայ-
րից մինչև Կալահարի և Ատլանտեան ովկիանոսի ափերից՝
մինչև Հնդկական ովկիանոսի ափերը:

Սաւանների շրջանի բնութիւնը շատ փարթամ է: Ամառը, երբ
արեգակը բարձր է կանգնած լինում, տեղում են առատ, յորդ անձրե-
ներ: Սաւաններն էլ ծածկւում են խիտ և բարձր խոտով: Սաւանների
մէջ ցրած ծառերը ծածկւում են և արևադարձային արգաւանդ հողը
(սևահող) երկրագործ մարդկանց առատ բերք է տալիս: Չմեռւայ
ամիսներին եղանակը շոք է լինում և այնպէս տաք, ինչպէս ամառը
մեր երկրում, երկինքը պարզ է լինում, արևն էլի այրում է, այդ
միջոցին սաւանների խոտը գեղնում և չորանում է, ծառերը շորու-
թիւնից թափում են իրենց տերևները:

Չմեռւայ ամիսներին անձրև գալիս է միայն Գուինէի ծոցի ափե-
րին և Կոնգօ գետի աւազանում, այդ պատճառով էլ այնտեղ աճում են
արևադարձային անտառներ: Սակայն մարդկային բնակութեան
համար այդ անտառներն անյարմար են, շատ քիչ տեղ կայ այնտեղ
երկրագործութեան համար, անտառներն էլ մաքրելը հեշտ բան չէ:

Սաւաններում և արևադարձային անտառներում ապրում
են Սուդանի և բանտու նեգրերը:

ՍՈՒԴԱՆ (այսինքն՝ «սև մարդկանց երկիր») կոչւում է
այն ընդարձակ երկիրը, որ ընկնում է Նիգեր գետի աղունք-
ներից մինչև Սպիտակ Նեղոս: Իր տարածութեամբ Սուդանը
համարեա հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին:

Սուդանի նեգրերը բանտու նեգրերից տարբերւում են
միայն իրենց լեզուով: Նեգրերի գլխաւոր զբաղմունքն է՝ եր-
կրագործութիւնը: Նրանք չգիտեն թէ ինչ բան է գութան կամ
արօր, հողը փորում են բրիչներով կամ հասարակ՝ ծայրը
սրած փայտերով: Ամենից շատ ցանում են նրանք աֆրիկա-
կան կորեկ (դուրրու): Յաջողութեամբ մշակում են նաև բա-
նան, շաքարեղեգ և սւրիշ շատ բոյսեր:

Ծառերից նեգրերը մշակում են միայն արմաւենիներ,
մասնաւորապէս ձիթարմաւենի:

Նկ. 59. Բեռնակիրների կարաւանն անցնում է սաւանով:

Անասնապահութիւնը սաւաններում ամեն տեղ զարգացած չէ: Իսկ բուն Սուդանում և Նուբիայում (Նեղոսի միջին հոսանքի երկրամասում) անասնապահութիւնը ծաղկած վիճակի մէջ է և աւելի մեծ քանակութիւն ունի, քան երկրագործութիւնը:

Նկ. 60. Բռնւած թզուկ (աղեղով և թունաւորած նեւերով)

մանր են. նրանք շատ արագ կերպով կազմւում են, բայց

Արեւադարձային անտառներում ապրում են բզուկեծի ցեղեր, որոնք զբաղւում են միայն որսորդութեամբ և որսի մասն դալով անդադար մի տեղից ուրիշ տեղ են թափառում:

Նեգրերը նստակեաց կեանք են վարում, ապրում են գիւղերում: Քաղաքներ շատ քիչ ունեն նրանք, որովհետև առևտուրը զարգացած չէ նրանցում: Մեծ քաղաքներ կան միայն Սուդանում, օրինակ՝ Կուկա, Կանո, Տիմբուկտու:

Նեգրական պետութիւնները շատ

նոյնչափ արագօրէն էլ անհետանում: Նրանց պետերի իշխանութիւնն իրենց հպատակների կեանքի և մահուան վրայ անսահման է:

Նեզրական ամենանշանաւոր պետութիւնն է ԼԻԲԵՐԻԱ հասարակապետութիւնը՝ Մ'ոնրովիա գլխաւոր քաղաքով: Այդ հասարակապետութիւնը հիմնել են այն նեզրերը, որոնք Ամերիկայում ստրկութիւնից ազատելով Ա.Ֆրիկա են եկել:

ԵՒՐՈՊԱՑԻՆԵՐԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ ՍԱՒԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ:—Շնորհիւ նեզրական պետութիւնների թուլութեան՝ եւրոպացիները կարողացան տիրել կամ առանց որևէ պատերազմի բաժանել իրար մէջ Ա.Ֆրիկայի բոլոր սաւանները և անտառապատ մասերը (չհաշուելով Լիբերիա հասարակապետութիւնը):

Եւրոպական այդ գաղութների կլիման շատ վատառողջ է (ամեն տեղ զոհեր է տանում ջերմախտը՝ մալիարիան): այդ պատճառով էլ նրանք անյարմար են եւրոպացիների բնակութեան համար և միայն առևտրական տեսակէտից հշանակութիւն ունեն: Եւրոպացիներն այդտեղ ներմուծում են՝ հրազէն, ճոթեղէն, ապարանջան և ուրիշ զարդարանքներ, որ շատ են սիրում նեզրերը: Իսկ նեզրերից նրանք գնում են՝ արմաւի իւզ, կաուչուկ, փղի և գետաձիու ժանիք, գազանների մորթ:

Առևտրի յարմարութեան համար եւրոպացիներն անց են կացրել մի քանի երկաթուղային գծեր, իսկ մեծ գետերի և լճերի վրայ ուղղել են նաւագնացութիւն:

Մի քանի տեղերում եւրոպացիները գցել են շաքարեղեգի, սուրճի և կակաօի տնկարաններ (պլանտացիաներ): բայց այդ տնկարանները չեն ծաղկում, որովհետև նեզրերը չեն սիրում տեղական աշխատանք, իսկ եւրոպացիները հիւանդանում են ջերմից: Եւրոպացիները սովորաբար ապրում են Ֆակտորիաներում, այսինքն առևտրական կայաններում, շինւած այսու այն տեղ՝ ովկիանոսի կամ մեծ գետերի ափերին: Իւրաքանչիւր Ֆակտորիա ամրացած է ամուր ցանկապատով և պահպանում է սևամորթ զինւորների վաշտով՝ սպիտակամորթ սպայի ղեկավարութեամբ:

(Յիշել՝ եւրոպական որ պետութիւնը ինչ գաղութներունի Ա.Ֆրիկայում):

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՅՐԻԿԱ. — Կլիմային նայելով՝ Հարաւային Աֆրիկան կարելի է բաժանել երեք մասի — Հնդկական ովկիանոսի խոնավ ծովափ, Օրանժ գետի սակաւաջուր աւազան և Կալահարի ջրագուրկ անապատ:

Հնդկական ովկիանոսից փչող խոնավ արեւ քամիները ծովափերում մթնոլորտային շատ տեղումներ են թափում: Այդ պատճառով այդտեղ պատահում են մերձարեւարձային անտառներ և լաւ աճում են՝ խաղողի որթ, նարնջենի և պտղատու ծառեր: Դրակոնի սարերից արեւմուտք աւելի քիչ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում. այդտեղ կան տափաստաններ, որոնք յարմար են միայն անասնապահութեան համար: Կալահարի անապատում աճում են կարծր խոտ և փշոտ թփեր:

Կալահարի չորութեան պատճառներից մէկն այն է, որ Հարաւ. Աֆրիկայի արեւմտեան ծովափի երկայնութեամբ անցնում է ցուրտ հոսանք, որ շատ քիչ գոլորշիներ է թողնում:

Հարաւ. Աֆրիկայի բնիկ ազգաբնակչութիւնը կազմում են — արևելեան մասում՝ զուլուաները կամ քաֆրերը (որ բանտու նեգրերից են), իսկ արևմտեան մասում՝ հոտենտոտները և ըուլմէնները: Այդ վայրենի ցեղերի գլխաւոր զբաղմունքն է անասնապահութիւնը:

Հարաւային Աֆրիկայի առողջ կլիման և գեղեցիկ արօ-

տատեղերը վաղուց արդէն սկսեցին դէպի այդ կողմերը զբաւել ներապացիներին: Առաջին անգամ հոլլանդացի գիւղացիներ (ըուրեր) եկան այդ կողմերը 17-րդ դարում, իսկ 19-րդ դարի սկզբից՝ նաև անգլիացիները, որոնց ձեռքում և դառնում է այժմ համարեա ամբողջ Հարաւային Աֆրիկան: Բ ու Ր ե Ր ը սկզբում հառաատեցին Բարեյուսոյ հրւանդանի մօտ, որտեղ նրանք հիմնեցին Կապեսադե քաղաքը:

Նկ. 62. Բուլմէն:

բանի ցեղեր և հիմնեցին երկու հասարակապետութիւններ — Օրանժ և

Տրանսվաալ: Երբ իմացեց, որ այդ երկիրները հարուստ են ոսկու և արմաստի հանքերով, անգլիացիները երկար և յամառ պատերազմելուց յետոյ նւաճեցին այդ հասարակապետութիւններն ու իրենց գաղութները դարձրին:

Թէ եկւորների և թէ բնիկների գլխաւոր գրադմուսնքն է անասնապահութիւնը: Հարաւային Աֆրիկայի տափաստաններն ամառ ժամանակ շատ շեն չորանում, ձմեռն էլ ձիւնով շեն ծածկւում: Աճրողջ տարին այնտեղ արածում են ոչխարի և եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիների հօտեր ու նախիրներ:

Վերջին ժամանակներս Հար. Աֆրիկայում սկսել են պահել մեծ քանակութեամբ ջայլամ (թանգազին փետուրների համար) և անգորականայծ (թաւշանման բուրդի համար): Անգորական այծը բերել է Փոքր Ասիայից:

Երկրագործութեան համար Հար. Աֆրիկայի տափաստանների կլիման շատ է չոր. ցորենի և ուրիշ հացաբոյսերի արտերը լաւ հունձ են տալիս միայն արւեստական կերպով ոռոգելուց յետոյ:

Սահայն Հար. Աֆրիկայի գլխաւոր հարստութիւնները հողի ծոցում են թաղնւած—ոսկին և արմաստը:

Անցեալ դարի վերջին Տրանսվաալում գտնւեցին ամենահարուստ ոսկու հանքերը: Հազարաւոր մարդիկ դիմեցին դէպի այդ երկիրը և շուտով հիմնւեց Յովհաննէսբուրգ քաղաքը. հիմնւելով մօտ 40 տարի առաջ, այժմ նա դարձել է ամենամեծ քաղաքն ամբողջ Հարաւային Աֆրիկայում (ուսի համարեա 200,000 բնակիչ):

Ոսկու հետ միաժամանակ Հար. Աֆրիկայում գտնւեց նաև

Նկ. 63. Բուր. կամ Բօէր:

աղամանդ (ալմաստ), — մանաւաղ Վասլ գետի հովտում *):
 Շատ եւրոպացիներ դէպի Հարաւային Աֆրիկա շտապեցին՝
 հարստանալու նպատակով: Հանքահորում (շխտաներում)
 եւրոպացիների հսկողութեան տակ աշխատում են քաֆրերն
 ու աղամանդ որոնում: Ամենահարուստ հանքերի մօտ հիմնւեց
 և կարճ ժամանակէլ ընթացքում մեծացաւ Քիմբերլէյ
 քաղաքը:

Ոսկու և արծաթի հանքերի շահագործումը գտնւում է
 անգլիացիների ձեռքում: Բուրերը առաջւայ նման անասնա-
 պահութեամբ են պարապում և ապրում են տափաստաններ-
 ում՝ իրենց պարզ, բայց յարմար ազարակներում (ֆերմա):
 Բաֆրերը և հոտենտոտները նմանապէս պահում են անասուն-
 ներ և ապրում են գիւղերում (կրաալ): Բուշմէններին եւրո-
 պացիները համարեա ընաջինջ են արեւ. մնացորդները քշել
 են Կալահարի անապատը և այնտեղ թափառաշրջիկ որսորդ-
 ների կեանք են անց կացնում: Հանքերում աշխատում են
 միայն ամենաաղքատ քաֆրերը, այն էլ՝ ոչ սիրով. այդ պատ-
 ճառով վերջին ժամանակներս անգլիացիները սկսել են Հար-
 Աֆրիկա բերել շինացի կուլիներ (բանւորներ):

Ոսկին, արծաթը, բուրդը և Հար. Աֆրիկայի ուրիշ ար-
 տադրութիւններ արտահանւում են Եւրոպա հեռուեալ նաւա-
 հանգիստների վրայով. Կապշտադտ, Պորտ-Եղիսաբէթ և
 Պորտ-Նաթալ: Այդ նաւահանգիստներից դէպի երկրի խոր-
 քերն անց են կացրած երկաթուղային գծեր:

Ամբողջ Բրիտանական Հարաւային Աֆրիկայի գլխաւոր
 քաղաքն է՝ Կապշտադտ. այնտեղ է ապրում անգլիական ընդ-
 հանուր նահանգապետը, որի իշխանութիւնը սահմանափակւած
 է ժողովրդից ընտրւած ներկայացուցիչների ժողովով:

*) Հոտենտոտ երեխաներն առաջ էլ Վասլ գետի մօտ յաճախ գտնւում էին «ջրի
 նման պարզ քարեր» ու խաղում նրանցով: Մի բուր մի անգամ իր հարևանից նւէր
 սասանալով մի այդպիսի քար՝ տանում է Եւրոպա. երևում է, որ դա աղամանդ է. ծա-
 իում է թանգ գնով: Վերադառնալով՝ կրկին Եւրոպա է տանում նման մի քար ու
 100 հազար ուրբով ծախում: Այնուհետև շատերն են դիմում դէպի Վասլի հովիտը:

Բուրերի նախկին հասարակապետութիւնները, իսկ ներկայումս անգլիական դադութներ՝ Օրանժը և Տրանսվաալն ինքնավար են։ Կառավարում են ժողովրդից ընտրւած իշխանութիւնների ձեռքով։ Անգլիացիները, տիրելով բուրերին, շնորհեցին նրանց ներքին ինքնավարութիւն։

ԱՅՐԻԿԱՅԻ ԿՂՋԻՆԵՐԸ.—Աֆրիկային պատկանում է միայն մէկ հաս մեծ կղզի—Մադագասկարը. դա քարակոշտերից է բաղկացած և ծածկւած է սաւաններով ու արևադարձային անտառներով. ունի տաք, վատառողջ կլիմայ, կղզու բնակիչներն են մադագասները, որոնք պատկանում են մալայեան ցեղին. վերջինս կղզու արևմուտքում խառնւել է բանտու նեգրերի հետ և սրանց նման էլ կեանք է վարում։

Աֆրիկայի մնացած կղզիները չնչին են իրենց մեծութեամբ։ Նըրանց մեծ մասը հրաբխային ծագում ունի. օրինակ՝ Մադէյրա, Կա, Յարեան, Համբարձման, Ս. Հեղինէի, Մասկարէնեան կղզիները։ Կան կղզիներ, օրինակ Ջանգիբարը, որոնք կորալլական ծագում ունեն։

Աֆրիկայի համարեա բոլոր կղզիներն էլ փարթամ բուսականութիւն ունեն։ Մասկարէնեան կղզիների վրայ մեծ չափերով մշակւում է շաքարեղեգ, Մադէյրայի վրայ՝ խաղող, որից այնտեղ լաւ գինի են պատրաստում։

Աֆրիկայի բոլոր կղզիներն էլ պատկանում են եւրոպացիներին։ Մադագասկարը պատկանում է ֆրանսիացիներին. Ջանգիբարը, Ս. Հեղինէի և Համբարձման կղզիները՝ անգլիացիներին, Մադէյրան պորտուգալացիներին։ Եւրոպական նաւերի համար կղզիներից շատերը ծառայում են իբրև լաւ կայաններ, որտեղ կարելի է գտնել պաշար և ածուխ։

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.—

Ամերիկան գտնւում է արևմտեան կիսագնդում. երբ այնտեղ ցերեկ է՝ նոյն միջոցին մեզնում, արևելեան կիսագնդում, դիշեր է լինում. և ընդհակառակը։

Բոլոր աշխարհամասերից Ամերիկան բաժանւած է ովկիանոսներով. — Եւրոպայից և Աֆրիկայից նա բաժանւած է Ատլանտեան ովկիանոսով, Ասիայից և Աւստրալիայից — Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսով: Միայն ամենահեռաւոր հիւսիսարեւմուտքում, Բերինգեան նեղուցի մօտ, Ամերիկան բաւական մօտենում է Ասիային:

Տարածութեան նայելով՝ Ամերիկան մի քիչ փոքր է Ասիայից, իսկ երկայնութեամբ առաջին տեղն է բռնում բոլոր աշխարհամասերի մէջ. հիւսիսից հարաւ (Պրինց Ուէլսի հրանդանից մինչև Հորն հր.) նա ձգւում է 15,000 վերստ. իսկ արեւմուտքից արեւելք, ամենալայն մասում, $5\frac{1}{2}$ հազար վերստ:

Ամերիկան բաղկացած է երկու մասերից — Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկա: Դրանք իրար հետ միանում են ցամաքի մի երկայն ու նեղ շերտով, որ կոչւում է Կենտրոնական Ամերիկա: Կենտրոնական Ամերիկայի ամենանեղ մասը կոչւում է Պանամայի պարանոց, որի միջով ներկայումս փորած է համանուն՝ Պանամայի ջրանցքը:

Հնումն Ամերիկայի երկու մասերն առանձին-առանձին մայր ցամաքներ են եղած, իրարից բաժանւած. այդ է պատճառը, որ այդ երկու մասերի բնութիւնը, յատկապէս բուսականութիւնը և կենտրոնական աշխարհը, բաւականաչափ տարբերւում են իրարից: Ընդհակառակը՝ լեռների (հիւսիսից հարաւ ձգւող) և դաշտավայրի դիրքին նայելով՝ նրանք շատ նման են իրար. երկու մասերից իւրաքանչիւրն էլ հիւսիս գնալով լայնանում է, իսկ հարաւ գնալով՝ նեղանում:

Հիւսիս. Ամերիկայի ափերը շատ են կտրտւած. այնտեղ կան շատ թերակղզիներ, որոնցից ամենամեծերն են — Լաբրադոր, Ֆլորիդա, Կալիֆորնիա, Ալեասկա:

Ծոցերից նշանաւոր են — Հոլդզոնի, Ս Լաւրենտիոսի, Մեքսիկայի և Կալիֆորնիայի ծոցերը:

Հիւս. Ամերիկայի ափերին ընկած են շատ կղզիներ. նշանաւոր են. — Նիու-Փաուըղլենդ, Գրենլանդիա, Բաֆֆինի Երկիր:

Հարաւային Ամերիկայի ափերն ամենեին կտրուած չեն, — այնտեղ չկան մեծ թերակղզիներ և ծոցեր. նա ունի միայն մէկ նշանաւոր կղզի — Հրոյ Երկիրը, որ մայր ցամաքից բաժանուում է Մագելլանի նեղուցով:

(Պատմել Ամերիկայի գիւտը):

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ. — Ամերիկայի արտւումեան ծովափի երկայնութեամբ — Ալեասկայից մինչև Հրոյ Երկիր — ձրգուում են աշխարհի Ամենաերկայն լեռները — Կորդիլիերները, որոնք Հարաւային Ամերիկայում նաև Անդ են կոչուում: Այդ լեռները կտրուում են միայն մէկ տեղ — Պանամայի պարանոցում:

Կորդիլիերներն իրենց համարեա ամբողջ տարածութեան վրայ բաղկացած են մի քանի զուգահեռական լեռնաշղթաներից: Հիւսիս Ամերիկեան Կորդիլիերներում այդպիսի լեռնաշղթաներ շատ կան, որոնք և իրենց առանձին անուններն ունեն — Տոլուտ, Կասկադեան, Սիերրա — Նևադա և այլն: Այդ լեռնաշղթաների միջև ընկած են ընդարձակ բարձրաւանդակներ. օրինակ՝ Մեքսիկայի և Իւտան բարձրաւանդակները:

Հարաւ-Ամերիկեան Կորդիլիերները կամ Անդերը շատ աւելի նեղ են և մեծ մասով բաղկացած են երկու զուգահեռական լեռնաշղթաներից. նրանց միջև ընկած են երկայնաձիգ, բայց ոչ լայնատարած բարձրաւանդակներ. օրինակ՝ Պերու և Բոլիւիա. վերջինս 4 վերստ բարձրութիւն ունի (ծ. մ.), այսինքն համարեա Տիբետի չափ:

Բարձրութեան կողմից Կորդիլիերները յետ են մնում միայն Հիմալայեան և Կարակորում լեռներից. առանձնապէս բարձր են Հար. Ամերիկայի Կորդիլիերները: Նոյն իսկ հասարակածի մօտ, որտեղ ձեան սահմանը 5 վերստ բարձրութեան վրայ է գտնուում, այդ լեռների գագաթներից շատերը ծածկւած են յաւիտենական ձիւնով:

Կորդիլիերների ամենաբարձր գագաթն է Ակոնկագուա, մօտ 7 վերստ բարձրութեամբ. նա հանգած հրաբուխ է: Ընդհանրապէս այդ լեռների գագաթները մեծ մասով հրաբխային են — կամ գործող, կամ հանգած: Գործող հրաբուխներից

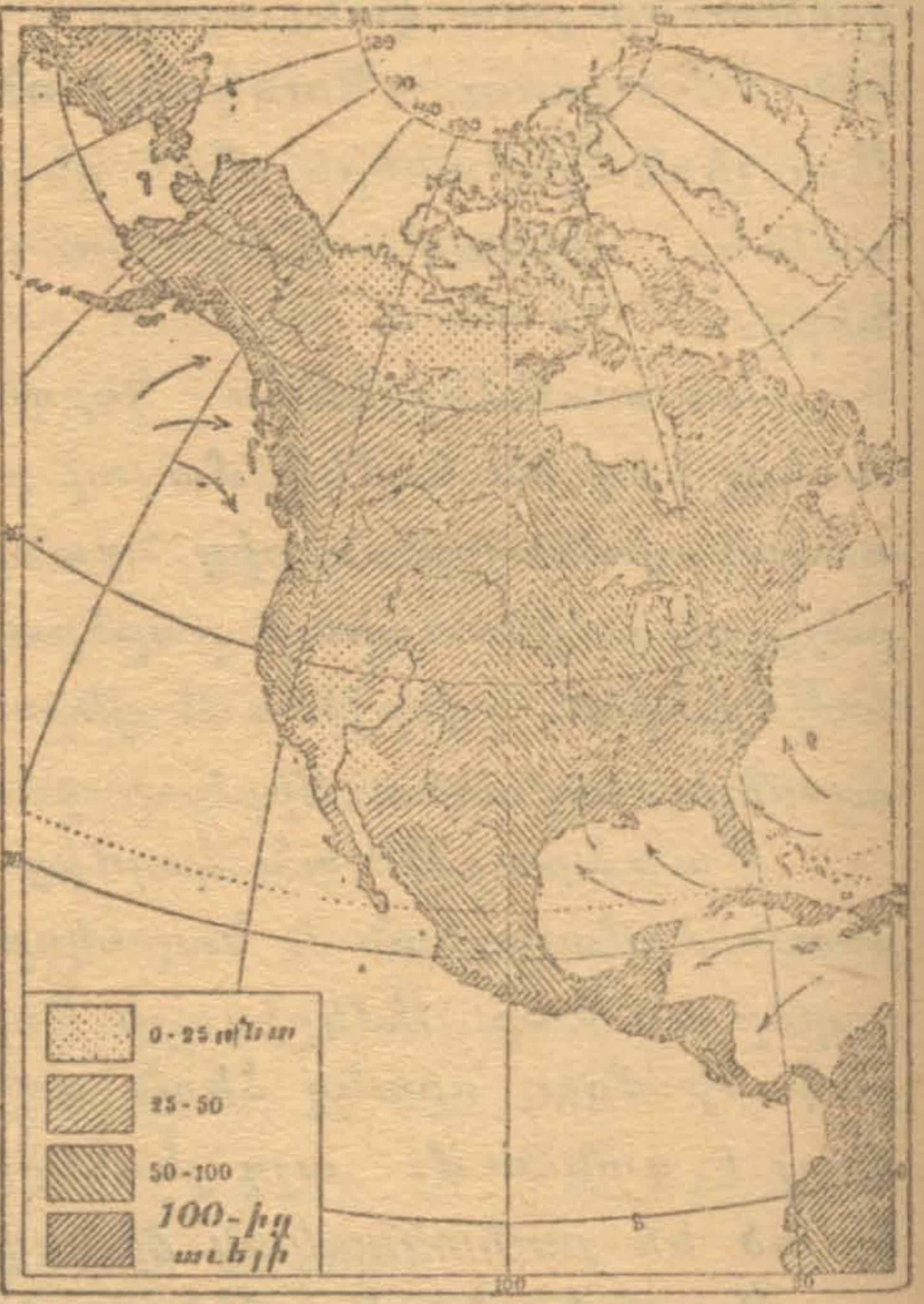
են. Կոտուպախի (6 վ.), Օրիդարա և այլն: Հանգած հրա-
բուխներից են. Եղիայի լեռը, Չիմբորագո:

Կորդիլիերների արևելեան ստորոտներից սկսած թէ Հիւ-
սիսային և թէ Հարաւային Ամերիկայում տարածւում են
ընդարձակ հարթութիւններ, որոնք կամ բլրաշատ սարա-
հարթեր են, և կամ դաշտավայրեր. օրինակ՝ Միսսիսիպի,
Ս. Վազոնի, Լապլատեան դաշտավայրերը: Ընդարձակ հար-
թութիւններից դէպի երևելք — թէ Հիւսիսային և թէ Հարա-
ւային Ամերիկայում — նորից բարձրանում են լեռներ. Հիւսի-
սային Ամերիկայում — Ալլեգանի, իսկ հար. Ամերիկայում —
Քրադիլիայի լեռները: Իրենց բարձրութեամբ այդ լեռները
համեմատելի չեն կարող կորդիլիերների հետ. մինչև գագաթը
նրանք ծածկւած են անտառներով և արօտներով:

ԿԼԻՄԱՆ. — Հիւսիսից հարաւ Ամերիկան շատ մեծ երկայնու-
թիւն ունի. նրա հիւսիսային ծայրն ընկնում է հիւսիսային բևե-
ռային շրջանակից այն կողմը, իսկ հարաւային ծայրը՝ հարա-
ւային արևադարձից այն
կողմը:

Բևեռային կղզիների և Սառու-
ցեայ Ովկիանոսի ափերի կլիման
շատ ցուրտ է, ինչպէս հիւսիսային
Սիբիրում: Գրենլանդիան և մի
քանի ուրիշ կղզիներ ծածկւած
են յաւիտենական ձիւնով և սառ-
ցադաշտերով, որոնք ուղղակի
ովկիանոսից են լողում և կտոր
կտոր լինելով գոյացնում են
սառցադաշտեր (ովկիանոսում):
Հարաւորի ցուրտ հասանքը քա-
շում տանում է այդ սառցասա-
րերը դէպի հարաւ ու ցրտու-
թիւն բերում մայր ծամաքի
հիւս. - արևելեան ափերից:

Չհաշւած Սառուցեայ Ով-
կիանոսի ցուրտ ափերը և
Հարցադոր թերակղզին՝ Հիւ-
սիսային Ամերիկայի մնացած
մասը չափաւոր-տաք, բայց խիստ ցամաքային կլիմայ ունի.

Նկ. 66. Միջնալորտային տեղումների բաշ-
խումը Հիւս. Ամերիկայում:

մասը չափաւոր-տաք, բայց խիստ ցամաքային կլիմայ ունի.

Ամառը մայր ցամաքը խիստ տաքանում է, և շոգերը հասնում են մինչև 40° — 50° , իսկ ձմեռն այնչափ ցրտում է, որ 30° և մինչև իսկ 40° սառնամանիքներ են լինում:

Միայն Մեքսիկայի ծովածոցի (որ տաք է) ափերին սակաւ են լինում սառնամանիքներ. թէպէտ երբեմն ձմեռն այնտեղ ձիւն գալիս է, բայց իսկոյն և եթ հալչում է՝ հենց որ ծովածոցից տաք քամի է փչում:

Մեքսիկայի ծոցը մեծ աղղեցութիւն ունի Հիւս. Ամերիկայի կլիմայի վրայ, այսինքն գարնանը և ամառը, երբ ցամաքն աւելի է տաքացած լինում քան ծովը, այդ ծոցից փչում են խոնաւարեր քամիներ, որոնք մթնոլորտային առատ տեղումներ են թափում Հիւս. Ամերիկայի ամբողջ արևելեան կիսում:

Մեքսիկայի ծոցից է սկսում երկրագնդի ամենաուժեղ տաք հոսանքը, որ Վայճեսթամ է կոչւում. նա տաքացնում է Ֆլորիդա և տաքութիւն է տանում դէպի բաց ովկիանոսը—մինչև հեռու Եւրոպայի ափերը. երկրագնդի այդ մասի համար նա շատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան Ամերիկայի համար:

Կենտրոնական Ամերիկայի և Հար. Ամերիկայի մեծ մասի կլիման արեւադարձային է: Ամբողջ տարին այնտեղ շատ տաք է լինում. յունւարը համարեա ոչնչով չէ զանազանւում յուլիսից: Անձրէ շատ է գալիս, որ բերում են գլխաւորապէս հիւսիս-արեւելեան պասսատները: Այդ քամիները փչում են ամբողջ տարին անընդհատ: Անցնելով Ատլանտեան ովկիանոսի ամենատաք մասով, նրանք լցւում են խոնաւութեամբ, որ բերում թափում են Կենտրոնական և Հար. Ամերիկայի կղզիների ու մայր ցամաքի վրայ: Յատկապէս շատ անձրեւներ են գալիս Ամազոն գետի ջրաընթացում:

Այժեղներ արևադարձից հարաւ կլիմայի աստիճանաբար աւելի ցուրտ ու չոր է դառնում: Հասլատեան դաշտավայրի վրայ արդէն նկատելի է ձմեռայ և ամառայ տաքբերութիւնը, իսկ սառնամանիք ձմեռն այնուամենայնիւ համարեա երբեք չէ լինում, երկիրը չէ ծածկւում ձիւնով: Մշտական սառնամանիքներ լինում են ձմեռը (յուլիսին) միայն ամենահեռաւոր հարաւում—Հրոյ երկրում, այն էլ բարձր սարերի վրայ:

Ամբողջ Ամերիկայի (Թէ Հիւս. և Թէ Հար.) ոռոգման

Նկ. 67. Մթնոլորտային տեղումները քաշխումը Հար. Ամերիկայում

գլխաւոր աղբիւր է ծառայում Ատլանտեան ովկիանոսը: Մեծ ովկիանոսից Ամերիկան կտրուած է կորդիլիերներով. բացի դրանից՝ Ամերիկայի արեւմտեան ափերի երկայնութեամբ անցնում են ցուրտ հոսանքներ, որոնք քիչ գոլորշիներ են տալիս:

ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ: Ամերիկայի գետերն աչքի են ընկնում իրենց ջրառատութեամբ: Նրանք մեծ մասով հոսում են դէպի Հիւսիսային Սառուցեալ և Ատլանտեան ովկիանոսները:

Հիւս. Ամերիկայի ամենամեծ գետն է Միսսիսիպի՝ Միսսուրի, Օհայո և ուրիշ շատ վտակներով: Եթէ Միսսուրին հետը հաշուենք՝ Միսսիսիպին կլինի ամենաերկայն գետը երկրագնդի վրայ (մօտ 7000 վերստ): Ջրառատ է նաև Ս. Լաւրենտիոսի գետը, որ հոսում է Ամերիկայի հետևեալ նշանաւոր լճերով — Վերին, Հոլրոն, Միչիգան, էրի և Օնտարիօ: Երկրագնդի վրա ոչ մի ուրիշ վայր չկայ, ուր անուշ ջուր ունեցող լճեր այնչափ շատ լինեն, որչափ այդտեղ: Դրանց մէջ ամենամեծն է Վերին լիճը, որ 600 վերստ երկայնութիւն ունի*): Էրի և Օնտարիօ լճերի միջև է ընկնում Նիագարա հոշակաւոր ջրվեժը:

Հիւսիսային թեքլածքով հոսող գետերից — ամենանշանաւորներն են. — Նելսոն (որ հոսում է Վինիպեգ լճի միջով) և Մեկենդի (որ հոսում է Աթաբասկա և Արջի լճերի մի-

*) Վերին լիճն ամենամեծն է երկրագնդի՝ անուշ ջուր ունեցող լճերի մէջ, նա համարիա 100 անգամ մեծ է մեր Սեանայ լճից:

ջով): Այս գետերը, չնայած ջրառատ են, առանձին նշանակութիւն չունեն նաւագնացութեան համար, որովհետեւ թափուում են այնպիսի ծովեր, որոնք լիքն են սառոյցով, և հենց իրենք գետերն էլ տարւայ ընթացքում երկար ժամանակ սառած են լինում:

Իէպի արևմուտք—Մեծ կամ Խաղաղ յովիտանոս են հոսում Իւկոն, Կոլումբիա և Կոլորադօ գետերը:

Հիւսիսային Ամերիկայում կան նաև սակաւաթիւ աղի լճեր. որոնք գտնւում են բարձրաւանդակների վրայ. ամենանշանաւորն է՝ Մեծ Աղի լիճը:

Հարաւային Ամերիկայի ամենամեծ գետն է՝ Ամազոն: Իր երկայնութեանը նայելով (5¹/₂ հազ. վ.) նա յետ է մնում Միսսիսիպի և Նեղոս գետերից, իսկ ջրառատութեամբ առաջին գետն է երկրագնդի վրայ: Նա ունի 15 այնպիսի մեծ վտակներ, ինչպէս են Հայաստանի Եփրատ, Տիգրիս և Երասխ, կամ Ռուսաստանի Վոլգա, Դոն և Դնեպր գետերը: Այդ վտակներից նշանաւոր են՝ Մադէյրա, Ռիօ-Նեգրօ և ուրիշները, որոնք նաւարկելի են համարեա մինչև իրենց ակունքները: Ինքն Ամազոնը նաւարկելի է մինչև Կորդիլիերների ստորոտները: Իր ստորին հոսանքում Ամազոնն այնչափ խոր է և այն, որ ծովային մակընթացութիւնը հասնում է մինչև 1,000 վերստ վեր նրա հոսանքով:

Հարաւային Ամերիկայի երկրորդ մեծ գետն է՝ Պարանա, որ սկսւում է Բրազիլիայի լեռների հարաւարևելեան ստորոտներից. նրա գետաբերանը կոչւում է Լա-Պլատա, որ ներկայացնում է ծովախորշ: Նշանաւոր վտակներ են՝ Պարագուայ և Ուրուգուայ:

Հարաւային Ամերիկայի երրորդ մեծ գետն է՝ Օրինոկօ, որ ծովը թափելիս դելտա է կազմում: Յիշած բոլոր գետերը նաւարկելի են իրենց հոսանքի մեծ մասում, որովհետև հարթութիւններով են հոսում:

Համեմատելով Հար. Ամերիկայի գետերը Հիւս. Ամերիկայի գետերի հետ՝ տեսնում ենք, որ Միսսիսիպին (իր վտակներով) հոսում է նոյն ուղղութեամբ, ինչ որ Լա-Պլատան (իր վտակներով), Ս. Լաւրեն-

տիոսի գետը հոսում է նոյն ուղղութեամբ, ինչ որ Ամազոնը, Նելսոնը — ինչպէս Օրինոկոն։ Այդ նմանութիւնը բացատրւում է նրանով, որ Հիւս. և Հար. Ամերիկան բաւական նման են իրար թէ մակերևոյթի կազմութեամբ և թէ գծագրութեամբ։

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.— Ամերիկայի բուսական աշխարհն աւելի փարթամ է, քան որևէ ուրիշ աշխարհամասի բուսականութիւն։ Անապատներ այնտեղ համարեա թէ չկան. տափաստաններն էլ այնչափ ընդարձակ և չոր չեն, ինչպէս Ասիացում։ Ամերիկայի կէսից աւելին ծածկւած է խիտ անտառներով. կան սակայն նաև ընդարձակ տունդրաներ։

Տունդրաները տարածւում են բևեռային կղզիների վրայ Սառուցեալ ովկիանոսի ափերին։ Ամերիկայի տունդրաների բուսականութիւնը նոյնն է, ինչ որ Հին Աշխարհի տունդրաների բուսականութիւնը — մամուռ, հատապտուղ բոյսեր, և այլն։ Տունդրաներից հարաւ Հիւս. Ամերիկայում տարածւում են խիտ և ընդարձակ անտառներ, նման Սիբիրի տայգային, միայն թէ աւելի բազմազան։

Այնտեղ աճում են բազմաթիւ ծառեր, որ չկան Հին-Աշխարհում (հաշւում են օրինակ մայրի ծառի 40 զանազան տեսակներ, կաղնու 80 տեսակ, և այլն)։ Եւստ ծառեր ահագին բարձրութիւն ունեն։ Մեծ ովկիանոսի ափերին աճում են բուսական թագաւորութեան այնպիսի հսկայ ծառեր, ինչպէս է օրինակ մամուլի ծառը, որ 60 սաժէն բարձրութեան է հասնում։ Մեքսիկայի ծոցի ափերին աճում են մշտադաշտ ծառեր և արմաւենիներ։

Հիւս. Ամերիկայի չոր մասերում գտնւում են բաւական ընդարձակ տափաստաններ, որոնք այդտեղ կոչւում են պրերներ։

Նկ. 68 Բուսականութեան տարածումը Հիւս. Ամերիկայում։

Գարնանը և ամառը պրերները ծածկւած են լինում հիւթառատ, կանաչ խոտով. չորանում են նրանք միայն ամառւայ վերջը և աշնանը. այդ միջոցին պրերները կորցնում են իրենց կանաչ տեսքը և ստանում են ոսկեգոյն-դեղնաւուն կերպարանք։ Քիչ տեղեր միայն տափաստաններն անապատի են փոխւում։

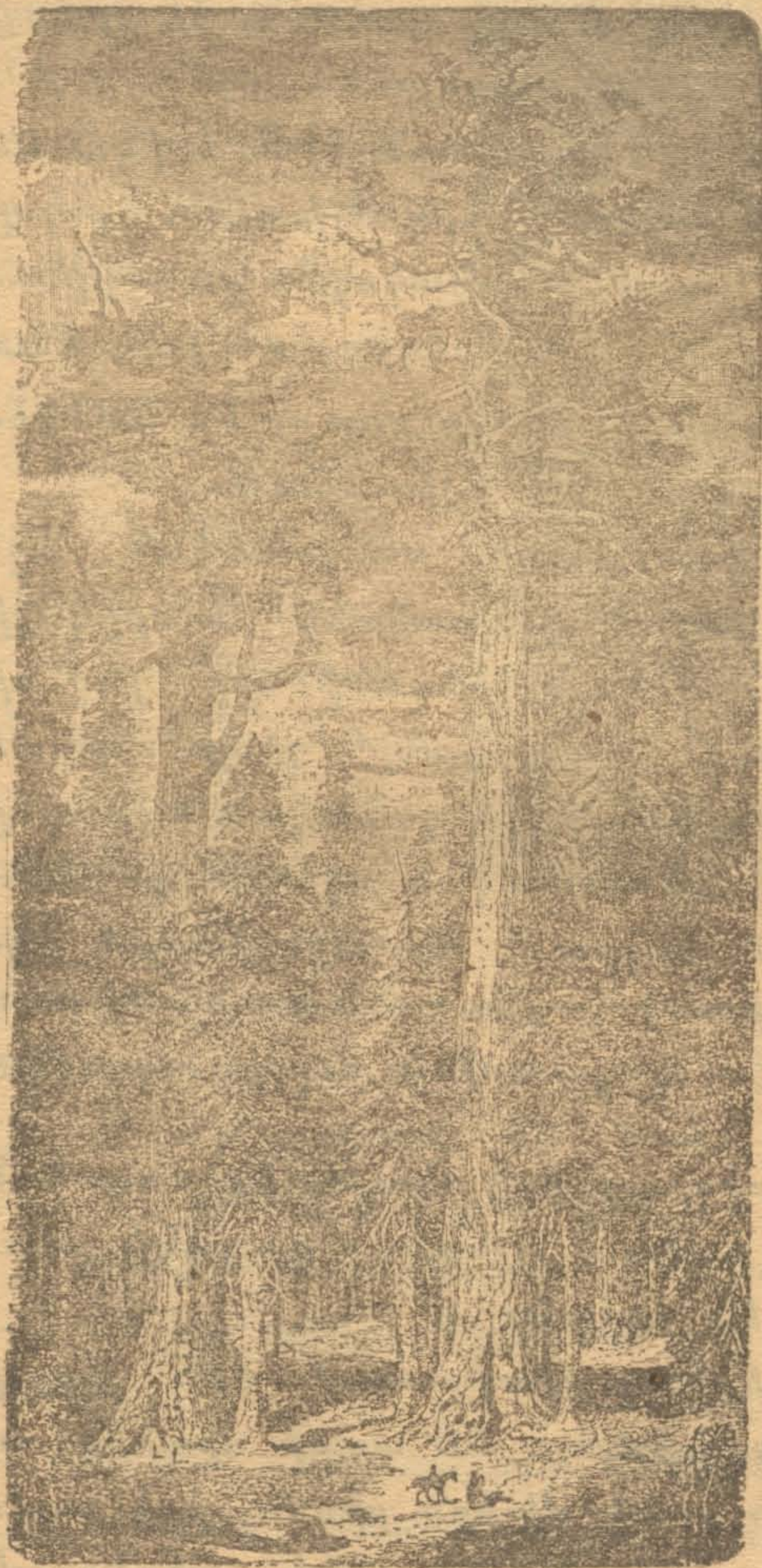
Ամբողջ Կենտրոնական Ամերիկան և Հար. Ամերիկայի կէտը
 ծածկւած են արեւադարձային անտառներով: Ամազոնի ամբողջ
 դաշտավայրի վրայ աճում են արեւադարձային անտառներ,
 որոնք սելասներ են կոչւում. նրանք բոլորը միասին կազմում
 են մի հսկայական (Եւրոպական Ռոսսիայի մեծութեամբ),
 շատ խիտ անտառ, որ ամենափարթամն է ամբողջ երկրագնդի վրայ:

Այդտեղի ծառերը շատ բարձր են, աճում են այնչափ խիտ և
 այնպէս խճճւած են լիանոսներով, որ ճանապարհորդել այդ անտառ-
 ներում հնարաւոր է միայն գետափերով: Սելասներում ծառերի բազ-
 մազանաւթիւնը շատ մեծ է, այնտեղ աճում են այնպիսի արժէքաւոր
 ծառեր, ինչպէս են՝ կակաօ,
 քինա, կարմիր ծառ և այլն:

Հարաւային Ամերիկայի
 աւելի չոր տեղերում, օրի-
 նակ՝ Օրինոկօ, Պարանա և
 Պարագուայ գետերի մօտ
 գտնւում են արեւադար-
 ձային տափաստաններ-սա-
 ւաններ), որոնք տարւայ
 խոնաւ կիսում (ամառը)
 ծածկւում են խոտով, իսկ
 ձմեռայ երաշտների ժա-
 մանակ չորանում, այր-
 ւում են:

Այժմեղջեր արեւադարձից
 հարաւ սաւաններն աստի-
 ճանարար բարեխառն գօ-
 տու տափաստանների են
 փոխւում, որոնք Հար. Ամե-
 րիկայում պամպասներ են
 կոչւում:

Ամերիկայից են ծագում
 մարդու համար մի քանի
 օգտակար բոյսեր: Անդերի
 լանջերում է գտնւում կար-
 տոֆիլի հայրենիքը, որ

Նկ. 69. Մամոնտի ծառ:

Ա. Արեղեան, Բ. Դաս, գ. 5-րդ տպ:

Ամերիկայի գիւտից յետոյ փոխադրւեց նաև միւս աշխարհամասերը, այժմ կարտոֆիլը մշակոււմ է երկրագնդի համարեա բոլոր կողմերում: Համարեա նոյնչափ տարածւել է նաև եգիպտացորենի գործածութիւնը, որ ծագել է կենտրոնական Ամերիկայից: Ամերիկայից են նաև քինայի ծառը, կակաօն, ծխախոտը և ուրիշ բոյսեր:

Նկ. 70. Բուսականութեան տարածումը Հար. Ամերիկայում:

կայում աւելի լաւ են աճում, քան Հին-Աշխարհում:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ:—Ամերիկայի կենդանական աշխարհն այնչափ հարուստ չէ, ինչպէս բուսականը: Ամերիկայի հիւսիսային մասում ապրում են նոյն կենդանիները, ինչ որ Ասիայի և Եւրոպայի հիւսիսում. բայց քանի դէպի հարաւ ե՛ք գնում, այնչափ էլ Ամերիկայի կենդանական աշխարհը տարբերւում է Հին-Աշխարհի կենդանական աշխարհից: Ամերիկայի տունդրաներում ապրում են—հիւսիսային եղջերու, բևեռային աղէս, սպիտակ կաքաւ: Անտառներում ապրում են — սկիւռ, աղէս, գայլ արջ և ուրիշ աղւամազ գազաններ:

Մեծ լճերից հարաւ, որտեղ ազգաբնակութիւնը բաւական խիտ է և անտառներն աւելի սակաւ, այնտեղ վայրենի գազանները համարեա բնաջինջ են արւած:

Պրերներում մինչև վերջերը թափառում էին վայրի եզների՝ քիսոնների ահագին նախիրներ. 50 տարի սրանից առաջ հաշւում էին այնտեղ մի քանի միլիոն քիսոն, իսկ այժմ համարեա չկայ. մնում են դեռ միայն մի քանի տեղերում, ուր արգելւած է նրանց որսալը:

փոխադրւեց նաև միւս աշխարհամասերը, այժմ կարտոֆիլը մշակոււմ է երկրագնդի համարեա բոլոր կողմերում: Համարեա նոյնչափ տարածւել է նաև եգիպտացորենի գործածութիւնը, որ ծագել է կենտրոնական Ամերիկայից: Ամերիկայից են նաև քինայի ծառը, կակաօն, ծխախոտը և ուրիշ բոյսեր:

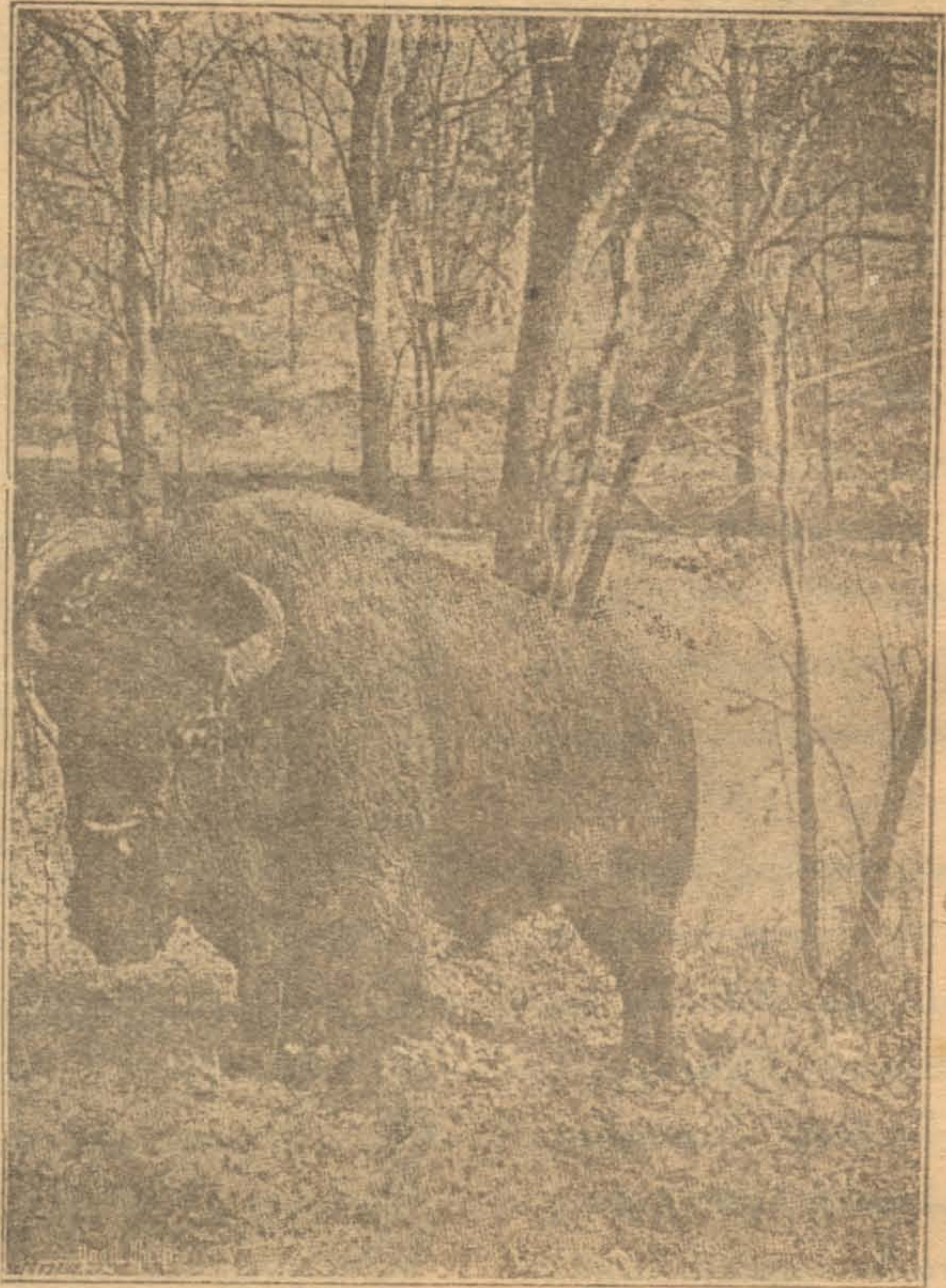
Եւրոպացիներն էլ Ամերիկա են փոխադրել Հին Աշխարհի բոլոր նշանաւոր մշակովի բոյսերը,— բրինձ, շաքարեղեգ, սուրճի ծառ և այլն, որոնք բոլորն ևս Ամերիկայում աւելի լաւ են աճում, քան Հին-Աշխարհում:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ:—Ամերիկայի կենդանական աշխարհն այնչափ հարուստ չէ, ինչպէս բուսականը: Ամերիկայի հիւսիսային մասում ապրում են նոյն կենդանիները, ինչ որ Ասիայի և Եւրոպայի հիւսիսում. բայց քանի դէպի հարաւ ե՛ք գնում, այնչափ էլ Ամերիկայի կենդանական աշխարհը տարբերւում է Հին-Աշխարհի կենդանական աշխարհից: Ամերիկայի տունդրաներում ապրում են—հիւսիսային եղջերու, բևեռային աղէս, սպիտակ կաքաւ: Անտառներում ապրում են — սկիւռ, աղէս, գայլ արջ և ուրիշ աղւամազ գազաններ:

Մեծ լճերից հարաւ, որտեղ ազգաբնակութիւնը բաւական խիտ է և անտառներն աւելի սակաւ, այնտեղ վայրենի գազանները համարեա բնաջինջ են արւած:

Պրերներում մինչև վերջերը թափառում էին վայրի եզների՝ քիսոնների ահագին նախիրներ. 50 տարի սրանից առաջ հաշւում էին այնտեղ մի քանի միլիոն քիսոն, իսկ այժմ համարեա չկայ. մնում են դեռ միայն մի քանի տեղերում, ուր արգելւած է նրանց որսալը:

Հարաւային Ամերիկայում բազմաթիւ են այնպիսի կենդանիներ, որոնք տեսքով շատ են շոկուում մնացած աշխարհամասերի կենդանիներից. այդպէս են օրինակ՝ յամրուկները, մրջնակները և գրահակիրները: Ամերիկայի գիշատիչ կենդանիները (օր. եագուար) շատ աւելի քիչ են և թոյլ, քան Հին-Աշխարհի գիշատիչները — առիւծը և վագրը:

Ամբողջ Ամերիկայում ամենից հարուստ է սելաւանների կենդանական աշխարհը: Այնտեղ այնչափ շատ կապիկներ կան, որչափ՝ ոչ մի տեղ:

Աշխարհիս վրայ և ոչ մի տեղ այնչափ թռչուններ (թութակ, կոնգոր, կոլիբրի) չկան, որչափ սելաւաններում: Ամեն քայլափոխում հանդիպում են նաև թունաւոր և ոչ-թունաւոր օձեր — թէ ջրում, թէ ցամաքում և թէ ծառերի ճիւղերի վրայ:

Բարձրաւանդակներում և կորդիլիերների լանջերին արածում են լամաներ: Պամպաններում պատահում են ջայլամների երամներ:

Ընտանի կենդանիներ Ամերիկայում, մինչև եւրոպացիների այնտեղ հաստատուելը, համարեա ամենեւին չկային. տուճողրաններում միայն մարդուն ծառայում էր շունը, իսկ Հարաւ. Ամերիկայի բարձրաւանդակներում՝ լաման: Եւրոպա-

պացիներն Ամերիկա փոխադրեցին ձի, խոշոր եղջիւրաւոր անասուններ և ուրիշ նշանաւոր ընտանի կենդանիներ:

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:—Ամերիկայի բնակիչների թիւն է մօտ 150 միլիոն. ամեն մի քառակուսի վերստի վրայ այնտեղ գալիս է միջին հաշուով ընդամենը 4 հոգի (բանի՞ սնցամ աւելի պակաս, բան Ասիայում):

Ամենից աւելի պակաս ազգաբնակութիւն ունեն բեւոային կղզիները և Սառուցեալ ովկիանոսի ափերը: Այնտեղ ապրում են սակաւաթիւ էսկիմոսներ իրենց խրդճուկ խրճիթներում և պարապում են որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ:

Սակաւ ազգաբնակութիւն կայ նաև Հուդզոնի ծոցի, Մեկենզի և Իւկոն գետերի ափերին տարածւած խիտ անտառներում: Եր-

կրագործութեամբ պարապել այնտեղ, ցրտութեան պատճառով, անհնար է. իսկ անտառներում թափառում են միայն վայրենի որսորդ հնդկացիներ:

Միսսիսիպի գետի աւազանը և Մեծ լճերի ու Ատլանտեան ովկիանոսի ափերը խիտ բնակութիւն ունեն, որովհետև այնտեղ կլիման տաք է և խոնաւ, իսկ հողը՝ արգաւանդ: Այդ մասում է ապրում Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակութեան համարեա կէսը:

Նկ. 73. Կոնկոր:

Բաւական խիտ ազգաբնակութիւն ունի նաև Կենտրոնական Ամերիկան, մանաւանդ Վեստ-Ինդիան: Այնտեղի բնակիչներն արդէն շատ են մաքրել արևադարձային անտառները և մշակովի ու պտղաբեր դաշտեր դարձրել:

Հարաւային Ամերիկայի ընդարձակ տարածութիւնները բռնւած են արևադարձային դարաւոր անտառներով, որոնց մարդու ձեռք համարեա չէ կպած. այդ պատճառով էլ Հար. Ամերիկան բաւական նօսք բնակութիւն ունի:

Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակութեան $\frac{2}{3}$ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին, որ եւրոպացի գաղթականների սերունդներից է բաղկացած: Հիւս. Ամերիկա գաղթել են գլխաւորապէս անգլիացիներ, իրլանդացիներ, գերմանացիներ, իսկ Կենտրոնական և Հար. Ամերիկա՝ իսպանացիներ և պորտուգալացիներ:

Ամերիկայի ազգաբնակութեան մնացած $\frac{1}{3}$ ը բաղկացած է նեգրերից (սև ցեղ), հնդկացիներից (դեղին ցեղ) և խառնուրդ ժողովուրդներից — մուլատներից (սպիտակների և նեգրերի սերունդ) և մետիսներից (սպիտակների և հնդկացիների սերունդ): Նրանք ապրում են գլխաւորապէս այն վայրերում, որոնք այնպարմար և վատառողջ են նկատւած եւրոպացիների բնակութեան համար:

Ամերիկայի տիրապետող տարրերն են, իհարկէ, սպիտակ ցեղի ժողովուրդները: Նոր-Սօշիսարհ գաղթելով՝ եւրոպացիները սկզբում հիմնեցին գաղութներ, որոնք կախում ունէին եւրոպական պետութիւններից. վերջը համարեա բոլոր գաղութներն էլ ձեռք բերին անկախութիւն և դարձան հասարակապետութիւններ: Ամենամեծ և ամենախիտ բնակութիւն ունեցող հասարակապետութիւնն է՝ Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները: Իր մեծութեամբ և բնակիչների թւով երկրորդ տեղը բռնում է Բրազիլիան: Գաղութներից ամենանշանաւորն է Գանադան, որ պատկանում է անգլիացիներին:

Ամերիկայի բնիկներն են՝ դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդները — էսկիմոսներ և հնդկացիներ: Հնդկացիների մեծագոյն մասը

վայրենի որսորդներից էր բաղկացած, որոնք թափառաշրջիկ կեանք էին վարում: Նրանք ապրում էին մանր ցեղերով և անընդհատ կռիւներ էին մղում իրար դէմ: Միայն մի քանի ցեղեր, օր. Մեքսիկա և Պերու բարձրաւանդակներում ապրողները, զբաղւում էին երկրագործութեամբ և նստակեաց կեանք էին վարում. նրանք հիմնել էին նշանաւոր պետութիւններ և հասել էին այնպիսի զարգացման, որ, անկախ եւրոպացիներից, գտել էին նշանագրեր:

Եւրոպացիներն Ամերիկա գաղթելով՝ երկար ժամանակ և շարունակ կռիւներ մղեցին հնդկացիների դէմ. հետզհետէ գրաւեցին ամբողջ Ամերիկան, հնդկացիների շատ ցեղեր բոլորովին ոչնչացրին, իսկ մնացածները թուլացան և նւաճեցին:

Նեգրներն ակամայ են գաղթել Ամերիկա: Երկար ժամանակ եւրոպացիներն Աֆրիկայից Ամերիկա էին բերում ն եգր-ստրուկներ, իրենց տնկարաններում բանեցնելու նպատակով: Ընդամենը մի քանի միլիոն նեգր են բերւել Ամերիկա. սկայժմ նրանք կազմում են ազգաբնակչութեան մէկ ութերորդ մասը: Ստրկութիւնն անցեալ դարում երացւեց, և նեգրերն ազատ են այժմ:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ.

ԳՐԵՆԼԱՆԴԻԱ ԵՒ ՀԻՒՍԻՍ-ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ. — Գրենլանդիան երկրագնդի ամենամեծ կղզին է. նա համարեա հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանի կէսին: Սակայն մարդկային բնակչութեան համար Գրենլանդիան շատ անյարմար է, որովհետև յաւերժական ձիւնով և սառցադաշտերով ծածկւած մի բարձրաւանդակ է:

Գրենլանդիայի ափերը կտրւած են շատ խորը և նեղ խորշերով, որոնք ֆիօրդ են կոչւում. նրանցով է ցամաքից շարժւող սառույցը թափւում ովկիանոս անազին սառցադաշտի ձիւով, որոնք ջարդոտւելով կազմում են սառցասարեր:

Բաֆֆինի երկիրը և հիւսիս-ամերիկեան մնացած կղզիները տարւայ կէսից աւելին ծածկւած են ձիւնով, յաւերժական ձիւն և սառցադաշտեր այնտեղ պատահում են միայն մի քանի՝ համեմատաբար բարձր տեղերում. մնացած մասերում տարածւում են տունդրաներ:

Այդ կղզիների վրայ, Գրենլանդիայի ծայրերում ապրում են էսկիմոսները, որոնց միակ ընտանի կենդանին լծկան շունն է: Նրանց գլխավոր զբաղմունքն է որսորդութիւնը և ձկնորսութիւնը: Որսում են՝ հիւսիսային եղջերուներ, սպիտակ արջեր, փոկեր, ծովացուլեր և այլն: Ուրիշ խոշոր ծովային կենդանիներ, ինչպէս օր. կետը, շկան այնտեղ, որովհետև արդէն ոչնչացւել են եւրոպացիների ձեռքով:

Էսկիմոսներն ապրում են հիւղերում (ցածրիկ խրճիթներում), որ շինում են քարից և հողից, իսկ երբեմն նոյն իսկ սառց «կոշտերից»: (Էսկիմոսների թիւը մօտ 10,000 է):

Թէպէտ Գրենլանդիան և հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են եւրոպացիներին, բայց շատ քիչ եւրոպացի-

Նկ. 74. Էսկիմոսներ:

ներ են լինում այնտեղ: Գրենլանդիան պատկանում է դանիացիներին (որոնց թիւն այնտեղ հազիւ 300 է): Հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են անգլիացիներին:

Գրենլանդիայի ափերն են զալիս ամեն ամառ մի քանի շոգե-

նաւեր (Եւրոպայից), բերում են պոստ և բեռնած են լինում ցորե նով, շաքարով և ուրիշ ապրանքներով, որ եւրոպացիները ծախում են էսկիմոսներին և առնում նրանցից մորթի, ձուկ և այլն:

Գրենլանդիայի էսկիմոսները եւրոպացիներէց ընդունել են քրիստոնէութիւն և նրանցից են սովորել գրագիտութիւնը: Նրանց մի գիւղում, որ կոչւում է Ուպերնիւիկ, կայ նոյն իսկ տպարան, որտեղ տպագրւում են էսկիմոսներէլրագիրները և հանդէսները:

ԿԱՆԱԴԱ ԵՒ ԱԼԵԱՍԿԱ.—Կանադան և Ալեասկան բռնում են Ամերիկայի ամբողջ հիւսիսային՝ ցուրտ մասը: Սառուցեալ ովկիանոսի և նոյն իսկ Հաբրադորի ափերին տարածւում են տունդրաներ. իսկ Կանադայի մնացած մասը համարեա ամբողջովին ծածկւած է փշատերև և սաղարթաւոր ծառերի անտառներով, որոնք հարուստ են աղւամազ գազաններով: Այդ անտառներն անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: Կլիման այդտեղ շատ խիստ է (նման Սիբիրի կլիմային), այն պէս որ երկրագործութեամբ զբաղել հնարաւոր է Կանադայի միայն հարաւային մասում—սկսած Ս. Հաւրենտիոսի ծոցից՝ արևելքում, մինչև Վանկուվեր կղզին՝ արևմուտքում: Բայց նոյն իսկ այդ շրջանում հողը մեծ մասով քարքարոտ է և մշակութեան համար անյարմար: Ալեասկայում երկրագործութեամբ զբաղելը միանգամայն անհնար է: Կանադայի և Ալեասկայի սաքերը հարուստ են արծաթով և ոսկով, որոնց ձեռք բերելը դժւար է—դարձեալ կլիմայի խստութեան պատճառով:

Կանադայի բնակիչների թիւն է ընդամենը մօտ 10 միլիոն:

Տոլնդրաներում ապրում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ պարապող էսկիմոսները (ինչպէս և բեեռային կղզիների վրայ): Մեկենդի և Նելսոն գետերի աւազանում տարածւած խիտ անտառներում թափառում են վայրենի հնդկացիները, որոնք աղւամազ գազաններ որսալով են պարապում:

Հնդկացիների վիճակը Կանադայում այնչափ վատ չէ, որչափ Ամերիկայի ուրիշ շատ վայրերում, որտեղ նրանց մեծ մասը բնաջինջ

է արած: Կանադայում դանդաղորէն բնակութիւն են հաստատել եւրոպացիները, իսկ հնդկացիներն էլ հետզհետէ դիմել են դէպի աստաների խորքերը, աւելի լաւ տարածութիւնները սպիտակներին թողնելով: Շատ հնդկացիներ նոյ իսկ մնացել են իրենց տեղերում և այժմ վարում են նստակեաց կեանք, զբաղւում են երկրագործութեամբ և նոյն իսկ իրենց երեխաներին ուսումնարան են ուղարկում:

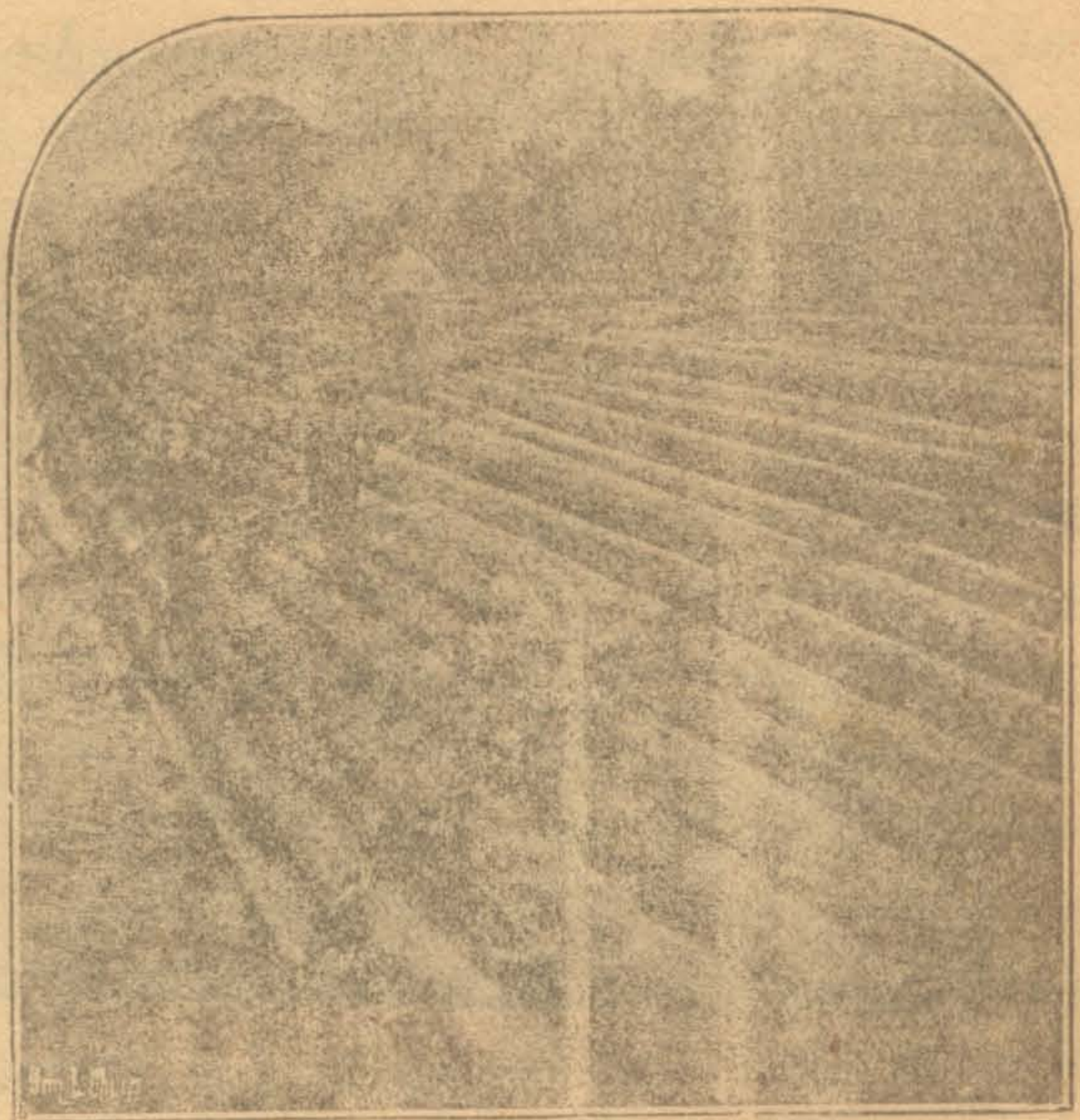
Կանադայի հարաւային մասում, առանձնապէս Մեծ լճերի և Ս. Լաւրենտիոս գետի ափերին, ապրում են Եւրոպայից զաղթածները, որոնք և կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը

Ամենից շատ Կանադա են գաղթել անգլիացիները, այդ պատճառով էլ անգլիերէնը Կանադայում տիրապետող լեզու է գարձել: Սակայն ամենից վաղ այնտեղ գաղթել սկսեցին Ֆրանսիացիները, որոնք կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան $\frac{1}{2}$ մասը և պահպանել են իրենց լեզուն:

Կանադացիների գլխաւոր զբաղմունքներն են երկրագործութիւնը և անասնաբուծութիւնը: Իրենց դաշտերում նրանք ցանում են գլխաւորապէս ցորեն, գարի և հաճար:

Անասուններից պահում են գլխաւորապէս կաթնատուներ, որոնց կաթից պատրաստում են շատ իւղ և պանիր:

Կանադացիների համար մեծ նշանակութիւն ունի նաև անտառագործութիւնը: Չմեռը կտրտում են փայտ, իսկ գար նանը փոխադրում գետերով կամ երկաթուղիներով: Կանադացիները որսում են նաև շատ ձուկ, մանաւանդ Նիստ-Տառնդյենդում:

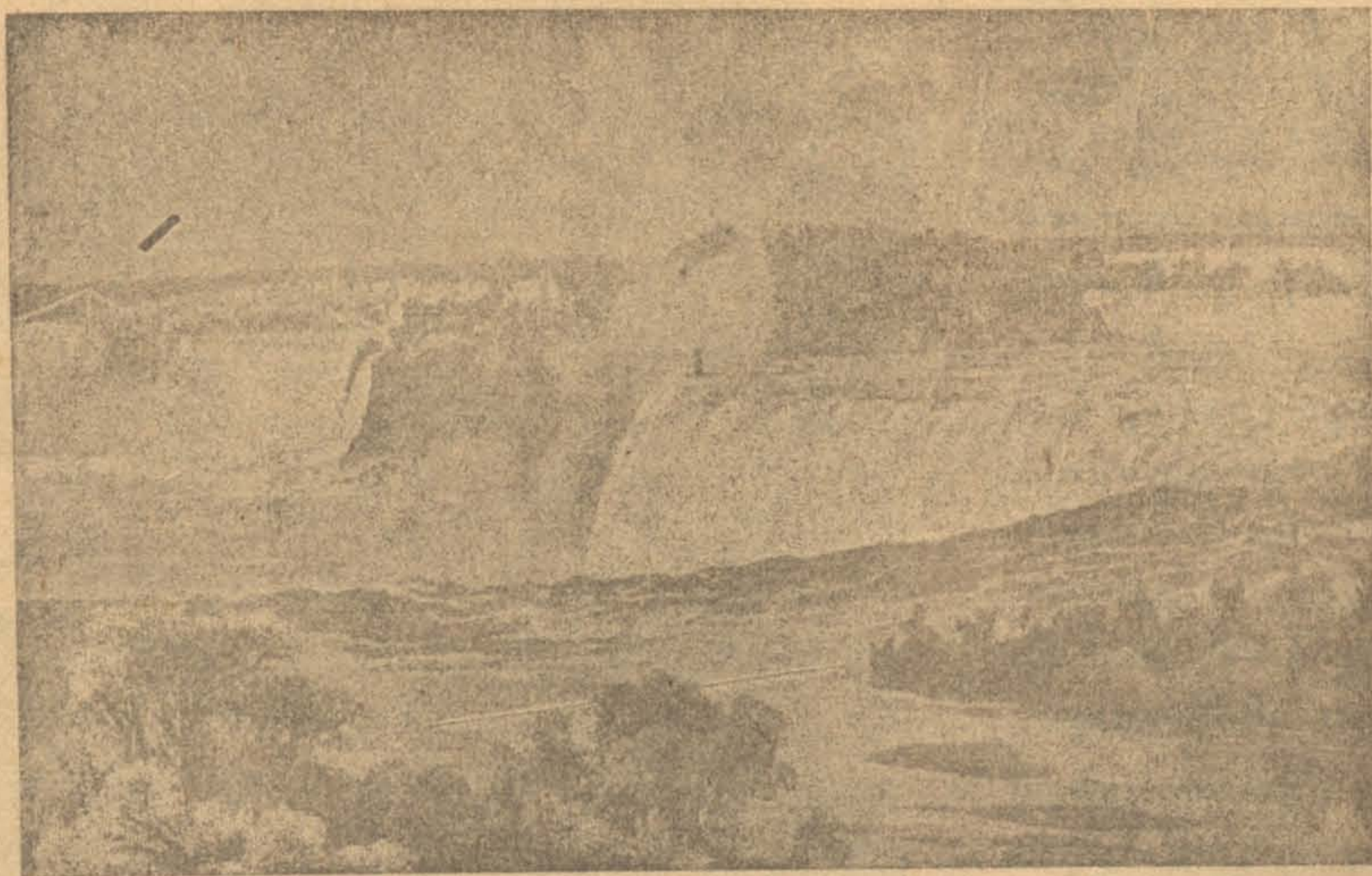
Նկ 5. Փայտեղէնի փոխադրութիւն Կոլումբիա գետով: Հսկայական լաստ՝ շղթաներով ամրացած: Այդպիսի լաստը յաջողութեամբ անցնում է սահանքների վրայով և կարող է լող տալ մինչև իսկ սփիւնոսում:

Կանադացիները շատ զարգացած և ձեռնարկող ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ դպրոցներ—ստորին, միջնակարգ և բարձրագոյն տիպերի: Անգրագէտ մարդ նըրանց մէջ շատ քիչ կայ: Երկրում շինել են շատ երկաթուղիներ:

Մեծ նշանակութիւն ունեն նաև ջրային ճանապարհները: Կանադ յի և Միացեալ Նահանգների սահմանում է գտնւում Նիագարայի հսկայական ջրվէժը, որ թափւում է մօտ 25 սաժէն բարձրութիւնից:

Կանադայի ամենամեծ քաղաքն է Մոնրէալ,—Ս. Լաւրենտիոս գետի ափին. նշանաւոր է իր առևտրով Եւրոպայի հետ: Կանադայի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են՝ փայտեղէն, անասուններ, իւղ, պանիր և հաց. քիչ չեն արտահանւում նաև աղւամազ գազանների մորթիներ:

Կանադան Անգլիայի գաղութներից է. նրա կառավարութեան գ ու ի կանգնած է ընդհանուր նահանգապետը. որ նշա-

Նկ. 76. Նիագարայի ջրվէժը:

նակւում է Անգլիայի թագաւորի կողմից. Սակայն օրէնքները հրատարակւում են երկրի պարլամենտի կողմից, որ բաղկացած է ժողովրդական ընտրեալներից և գտնւում է Օտտաւա քաղաքում:

Ալեասկա մեծ թերակղզին, նրանից հարաւ ընկած ծովափնեայ նեղ շերտով միասին, պատկանում է Միացեալ Նահանգներին: Առաջ Ալեասկան պատկանում էր ռուսներին, որ յետոյ ծախեցին ամերիկացիներին: Ալեասկան երեք անգամ մեծ է Կովկասից, բայց համարեա անմարդաբնակ է: Ալեասկայի բնիկներն էսկիմոսներն ու հնդկացիներն են: Վերջին տարիներն Ալեասկայում գտնւել են ոսկու հարուստ հանքեր, այդ պատճառով էլ այնտեղ դիմել օկսեցին շատերը, որոնք շուա հարստանալ էին ցանկանում:

ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ:—«Միացեալ Նահանգներն» ամենամեծ պետութիւնն են կազմում Ամերիկայում և չորրորդը՝ երկրագնդի վրայ: Իր տարածութեամբ (Ալեասկայի հետ) այդ երկիրը երկու անգամ մեծ է Եւրոպական Ռուսաստանից և համարեա հաւասար է ամբողջ Եւրոպային:

Միացեալ Նահանգներում ապրում են աւելի քան 90 միլիոն բնակիչներ: Միացեալ Նահանգների բնութիւնը շատ հարուստ է, հողն ամեն տեղ արգաւանդ է, մշակութեան համար յարմար: Կլիման տաք է, համարեա ամեն տեղ խոնաւ և այնպէս առողջաբար, ինչպէս Եւրոպայի կլիման: Միացեալ Նահանգների արևելեան կէսում տարածւում են արգաւանդ և բնդարձակ հարթութիւններ: Գարնանը և ամառը տեղում են առատ անձրևներ, որոնց շնորհիւ այնտեղ շատ լաւ են աճում զանազան հացաբոյսեր, բամբակ և ուրիշ կարևոր բոյսեր: Մ. Ն.-ի արևմտեան կէսը ժայռոտ է, ուր բնդարձակ տարածութիւններ են բռնում չոր սարահարթերը և բարձր լեռները: Սակայն հեռաւոր արևմուտքում—Մեծ Ովկիանոսի ափերին և Սիերրա-Նեադայի ստորոտներում—կլիման բաւական խոնաւ է, հողն էլ արգաւանդ:

Հսկայական հարստութիւններ կան թաղած նաև երկրի ծոցում: Միսսիսիպի գետի և նրա վտակների աւազանում շատ տեղ ընկած են քարածուխի հանքեր: Ալլեգանները հարուստ են երկաթով և նաւթով, իսկ ժայռոտ լեռները, Սիերրա-Նեադան և Կասկադեան լեռները՝ ոսկով, արծաթով, պղնձով և ուրիշ մետաղներով:

Այս բոլոր հարստութիւնները մշակուած են Մ. Նահանգներում առանց դժարութեան, շնորհիւ հաղորդակցութեան բնական ընտիր ճանապարհների, մանաւանդ արևելքում: Միսսիսիպի գետը և նրա բազմաթիւ վտակներ—Օհայօ, Միսսուրի և ուրիշները—նաւարկելի են համարեա իրենց ամբողջ ընթացքում: Նաւարկելի են նաև Ատլանտեան օվկիանոս հասող գետերը,—թէպէտ երկայն չեն, օր. Հուդզոն գետը: հաղորդակցութեան առաջնակարգ ճանապարհներ են նաև Մեծ լճերը, որոնք այժմ ջրանցքներով միացած են Հուդզոն գետի և Միսսիսիպի վտակների հետ: Վէրջապէս՝ Մ.-Ն.ները թէ՛ արևելքից և թէ՛ արևմուտքից ողողում են օվկիանոսներով. այնտեղ կան բազմաթիւ ընտիր նաւահանգիստներ, որոնք ամբողջ տարին բաց են հաղորդակցութեան համար:

Բնական հարստութիւնները, լաւ կլիման, հաղորդակցութեան ընտիր ճանապարհները,—այս բոլորը վաղուց արդէն գրաւել սկսեցին եւրոպացիներին դէպի Մ.-Նահանգները: Ամենից շատ դաղթեցին անգլիացիները, ուստի և անգլիական լեզուն այնտեղ տիրապետող դարձաւ: Մնացած բոլոր եւրոպացիները իրլանդացիները, գերմանացիները, իտալացիները, ֆրանսիացիները, և այլն, խառնեցին անգլիացիների հետ և ընդունեցին ոչ միայն նրանց լեզուն, այլ նաև կենցաղավարութեան եղանակն ու սովորութիւնները: Այսպէս ահա Ամերիկայում առաջ եկաւ մի նոր ժողովուրդ, որ իրեն ամերիկացի է կոչում (իսկ եւրոպայում նրանց երբեմն «եանկի» են կոչում): Այդ ժողովուրդն աչքի է ընկնում իր ձեռնարկու ոգով և աշխատասիրութեամբ: Այդ բոլորի շնորհիւ է, որ Մ.-Նահանգները կարճ ժամանակում զօրաւոր պետութիւն դարձան: Այդ պետութիւնն իր ոյժով և զօրութեամբ յետ չէ մնում երկրագնդի և ոչ մի պետութիւնից:

Բացի սպիտակ ցեղին պատկանողներից՝ Մ.-Նահանգներում ապրում են նաև հնդկացիներ և նեգրեր: Ամերիկական հնդկացիների թիւն առաջ շատ էր, իսկ ներկայումս մնացել են ընդամենը 200 հազար հոգի: Իսկ նեգրեր Մ.-Նահանգներում բաւական շատ կան,—մօտ 10 միլիոն: Նրանք ապրում

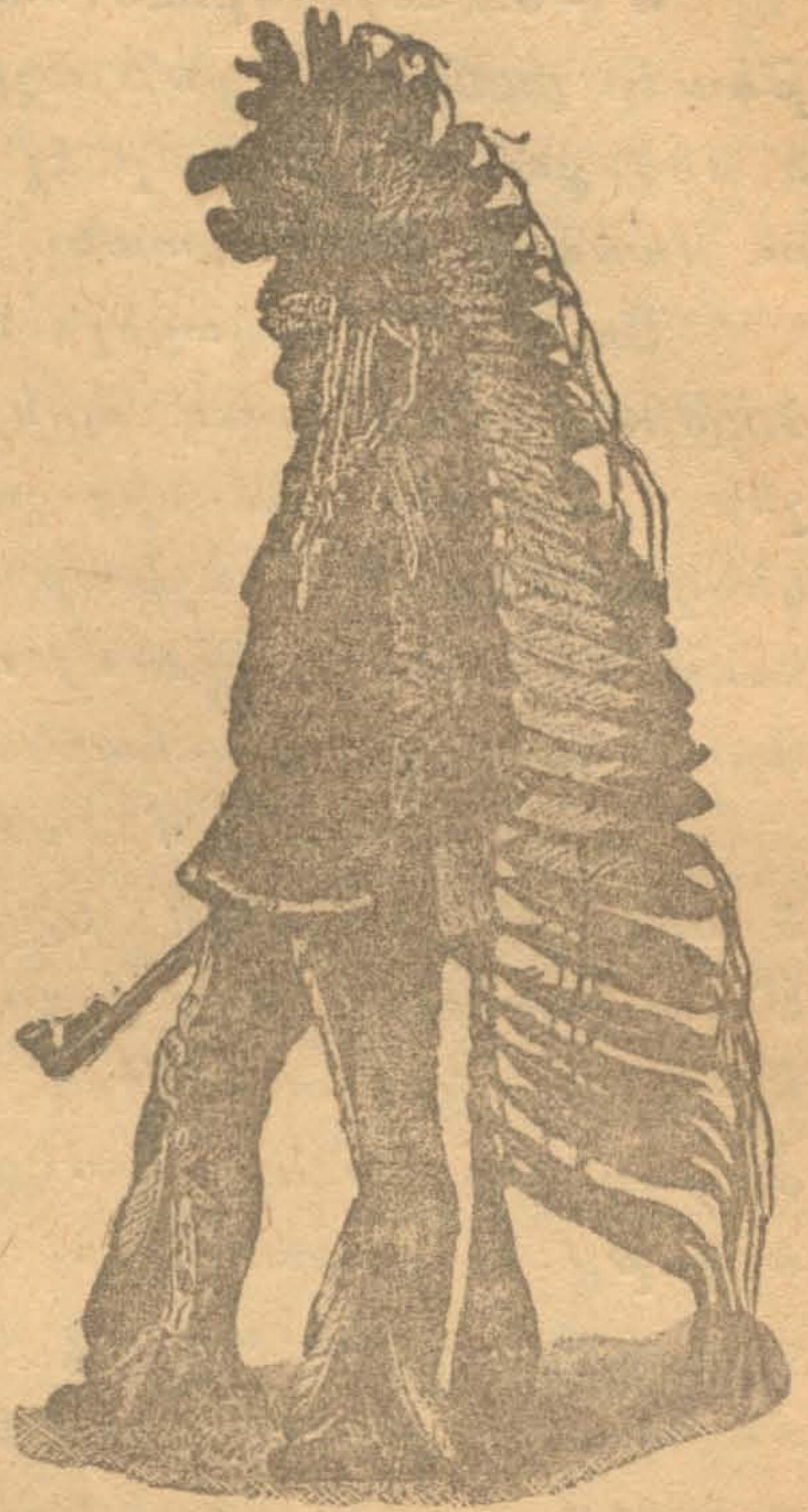

են Մ Ն.-ի բոլոր մասերում, իսկ աւելի խիտ՝ միայն հարաւում
և հարաւ-արեւելքում, որտեղ կլիման տաք է և խոնավ:

Թէպէտ նեղերն ազատւած են
ստրկութիւնից և ունեն քաղաքացիա-
կան ամեն տեսակ իրաւունքներ,
բայց և այնպէս սպիտակ ցեղին պատ-
կանողներն արհամարհանքով են վերա-
բերում նրանց: Տնտեսական կեանքում
նեղերը բոլորովին ենթարկւած են
սպիտակներին — համարեա բոլոր նեղ-
երն էլ աշխատում են սպիտակներին
պատկանող կալւածներում, գործարան-
ներում, հանքերում և այլն, և կամ
երկաթուղիները վրայ ստորին ծառա-
ութիւններ ունեն: Քիչ կպատահի, որ
մի նեղը իր սեփական տնտեսութիւնն
ունենայ:

Միացեալ-Նահանգների ամբողջ
արդիւնաբերութիւնը գտնւում է
ամերիկացիների ձեռքում և նրանց
շնորհիւ միայն հասել է բարձրա-
գոյն զարգացման: Առաջին տեղը
բռնում են երկրագործութիւնը և
անասնաբուծութիւնը: Այնտեղ, ուր

դեռ ոչ շատ տարիներ առաջ տարածւում էին խիտ անտառներ և
վայրի պրերիեր, ուր արածւում էին միայն բիսոնների նախիրներ,
թափառում էին վայրենի հնդկացիներ, — այնտեղ այժմ ամենու-
րեք տարածւում են ընդարձակ դաշտեր, կամ արածւում են ըն-
տանի կենդանիների ահագին հօտեր: Իաշտային աշխատանք-
ներն ամերիկացիները կատարում են երկրագործական մե-
քենաների օգնութեամբ. այդ պատճառով էլ նրանք կարճ մի-
ջոցում կարողանում են մշակել ընդարձակ տարածութիւններ
և հաւաքել առատ հունձ: Հենց միայն եգիպտացորեն ստացւում
է Մ. Նահանգներում այնչափ, որչափ Ռուսաստանում՝ բոլոր
տեսակի հացահատիկները միասին առած: Մշակւում է նաև մեծ
քանակութեամբ ցորեն, որ ոչ միայն բաւականացնում է Մ. —

Նկ. 78. Հիւս. Ամեր. հնդկացի:

Նահանգների բոլոր բնակիչներին, այլ և ամեն տարի մի քանի հարիւր միլիոն փուլթ ուղարկւում է Արևմտեան Եւրոպա:

Մ.-Նահանգներում ստացւում է աւելի մեծ քանակութեամբ ըստըստ, քան աշխարհի մնացած բոլոր երկիրներում և մեծ քանակութեամբ էլ ուղարկւում է Արևմտեան Եւրոպա ու մասամբ Ռուսաստան:

Շատ է դարգացել Մ.-Նահանգներում նաև անասնաբուծութիւնը, մանաւանդ պրերներում, որոնք ամբողջապէս դեռ չեն մշակւած: Ամենից շատ պահում են խոշոր եղջիւրաւոր կենդանիներ, նաև ոչխար ու խոզ Այնչափ շատ միս է ստացւում Մ.-Նահանգներում, որ սառցրած ձևով միլիոնաւոր փթեր Արևմ. Եւրոպա է ուղարկւում.

Կորդիլիերներում ամերիկացիները զբաղւում են ոսկու և արծաթի հանքերի մշակութեամբ: Ոսկու առատութեամբ Մ.-Նահանգների հետ մրցում են Աւստրալիան և Հարաւային Աֆրիկան, իսկ արծաթով՝ միայն Մեքսիկան: Բայց թանգազին մետաղներից աւելի արժէքաւոր են Մ.-Նահանգների համար — երկաթը և քարածուխը. երկաթը նրա համար, որ գործադրւում է ամեն տեսակ մեքենաներ, երկաթուղիներ և շոգեմեքենաներ շինելու. իսկ քարածուխը նրա համար, որ գործադրւում է իբրև վառելանիւթ գործարանների, շոգեկառքերի համար և այլն: Քարածուխի և երկաթի քանակով Մ.-Նահանգները ներկայումս գերազանցում են բոլոր պետութիւններին, մինչև անգամ Անգլիային: Վերջապէս՝ ստացւող նաւթի (Արևելաներում) քանակով Մ.-Նահանգները յետ են մնում միայն Բագլի նաւթահա քերից:

Մ.-Նահանգներում շատ կան ամեն տեսակ գործարաններ, զարգացած է արդիւնազործութիւնը: Ամերիկայի երկրագործական և կարի մեքենաները սպառւում են բոլոր աշխարհամասերում. քիչ չեն ներմուծւում նաև Ռուսաստան և Կովկաս:

Երկաթուղիներ այնտեղ աւելի կան, քան ամբողջ Եւրոպայում և Ասիայում՝ միասին վերցրած: Մի քանի երկաթուղային գծեր կտրում անցնում են Կորդիլիերներով և միացնում

Ատլանտեան ովկիանոսի նաւահանգիստները Թաղաղ ովկիանոսի նաւահանգիստների հետ (այդ գծերը կոչւում են «Թաղաղ ովկիանոսեան» երկաթուղիներ): Մ.—Նահանգների գետերի, լճերի և ծովերի վրայ ամեն տեղ լողում են շոգենաւեր: Շրջորհիւ արւեստական ջրանցքների՝ ծովային շոգենաւերը կարողանում են անցնել Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև Մեծ լճերը և ապա վերադառնալ այնտեղից: Ընդհանրապէս՝ ճանապարհների հաղորդակցութիւնը Մ. Նահանգներում շատ զարգացած է:

Թէպէտ Մ.—Նահանգները բաղկացած են 45 հասարակապետութիւններից («շտատ»-ներից կամ նահանգներից) և 5 տերրիտորիաներից (երկրամասերից*), բայց նրանք բոլորն էլ կապւած են իրար հետ իբրև մի ամբողջութիւն—շրջորհիւ ճանապարհների հաղորդակցութեան, ընդհառւը լեզւի և ընդհանուր կառավարութեան: Մ.—Ն.—ի շտատները մեծութեամբ հաւասար չեն իրար: Հիւս.—արեւելեան՝ հին շտատները շատ աւելի փոքր են, քանի հիւս.—արեւմտեան և հար.—արեւմ. շտատները: Բոլոր շտատները բաժանւում են 4 խմբի.—արեւելեան, հարաւային կենտրոնական և արեւմտեան:

Միացեալ Նահանգների պետութեան գլուխ կանգնած են՝ հասարակապետութեան նախագահը (որ ընտրւում է 4 տարով) և կոնգրէսը (որ բաղկացած է ժողովրդական ընտրեալներից) Կոնգրէսը հրատարակում է օրէնքներ, իսկ նախագահը հոգում է նրանց գործադրութեան վրայ:

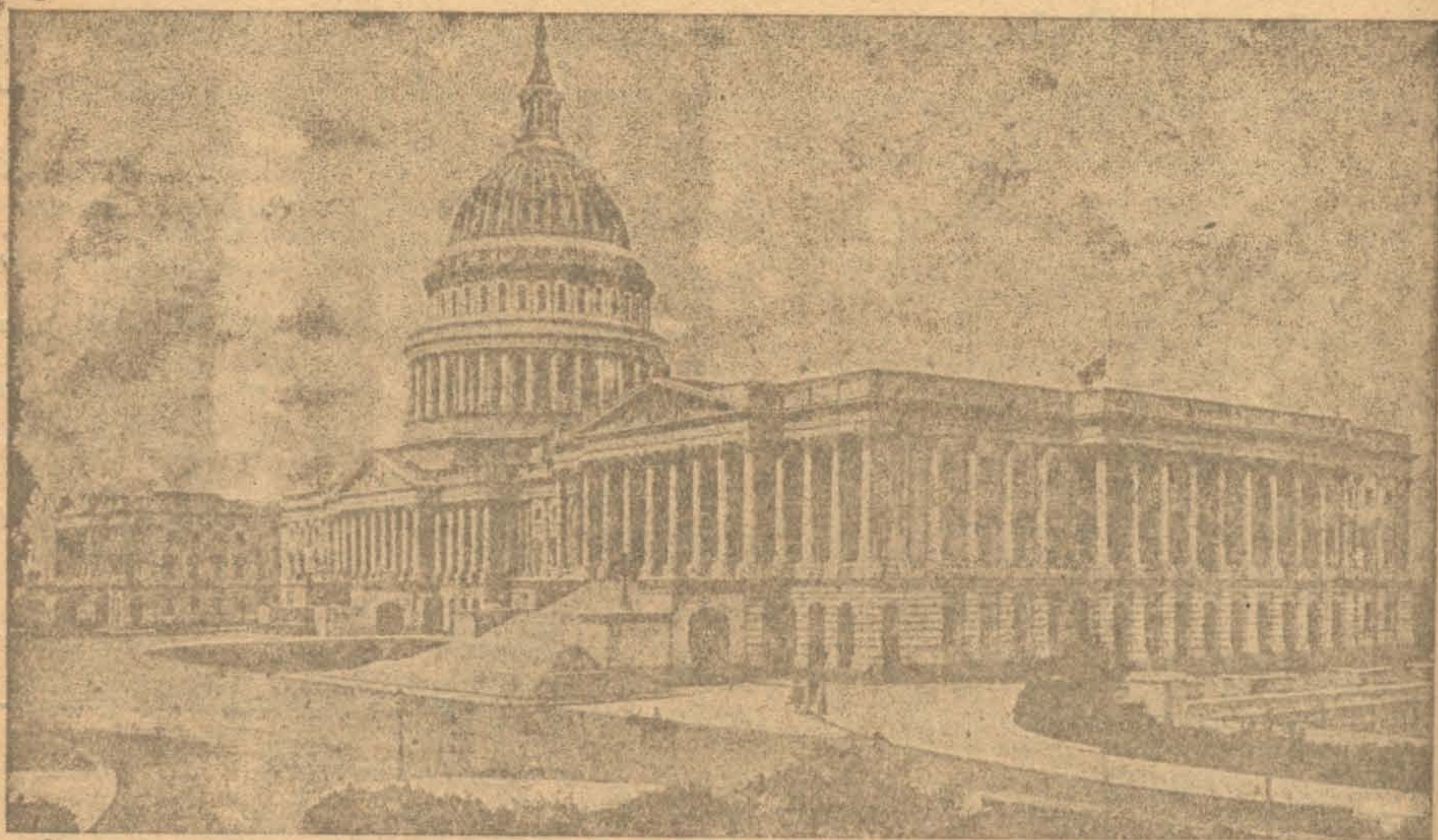
Սմեն մի նահանգ կամ պետութիւն (շտատ) ունի իր յատուկ կառավարութիւնը: Ամեն մի նահանգի գլխաւոր էլ ընտրովի նահանգապետն է, որ կառավարում է իր նահանգը՝ ժողովրդական ներկայացուցիչների կողմից հրատարակող օրէնքներով: Այդ բոլոր շտատներն ահա դաշնակցելով միացել և կազմել են Մ.—Նահանգների դաշնակցական (Ֆեդերատիւ) հասարակապետութիւնը:

Միացեալ նահանգների բոլոր քաղաքացիներն ունեն միևնոյն

*) «Տերրիտորիա» կոչւում են այն շրջանները, որոնք շատ սակաւ ազգաբնակչութիւն (100 հազ. պակաս) ունեն և չեն հանդիսանում անկախ շտատներ կամ հասարակապետութիւններ: Նրանց գործերը վարում են նախագահի կողմից նշանակւած պաշտօնեաները:

իրաւունքները, և օրէնքի առաջ բոլորն էլ հաւասար են: Նոյն իսկ հասարակապետութեան նախագահը ծառայութիւնը թողնելուց յետոյ ոչնչով չէ զանազանուում մնացած քաղաքացիներէց:

Ժողովրդական կրթութեան համար Մ.-Նահանգներում հոգում են ամենքը — կոնգրէսը, նախագահը, նահանգապետները, զանազան ընկերութիւններ, մասնաւոր անձեր — որոնք ահագին գումարներ են նւիրում այդ նպատակով: Համալսարանների մեծ մասը պահւում է աներիկացի միլիոնատէրերի

Նկ. 79. Կոնգրէսի շէնքը Վաշինգտոնում:

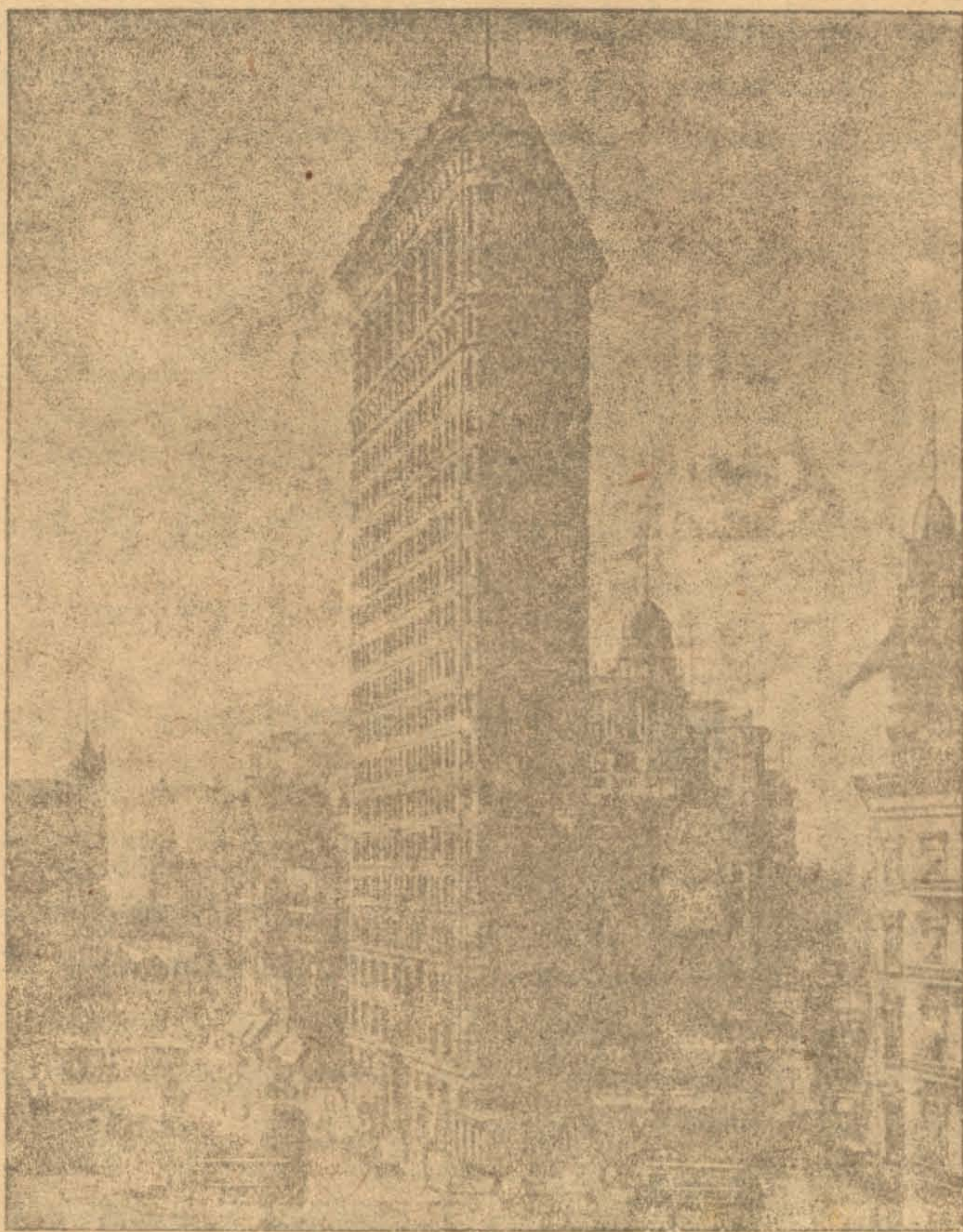
նւիրաբերութիւններով: Գրքեր և լրագիրներ Մ. նահանգներում հրատարակւում են անսահման քանակութեամբ:

Մ.-Նահանգների մայրաքաղաքն է Վաշինգտոն, որ գրասրահում է հոլլումբիա շրջանում*) և միջին մեծութիւն ունեցող մի քաղաք է: Այնտեղ է գտնւում կոնգրէսը, սւր և ապրում է նախագահը («սպիտակ տանը»):

Մ.-Նահանգների ամենամեծ քաղաքն է Նիու-Եօրկ, որ մօտ 4 միլիոն բնակիչ ունի: Իր բնակիչների թւով նա յետ է

*) Այս շրջանն առանձնացած է միւս շտատներից նրա համար, որ ոչ մի շտատ առիթ չունենայ գերադաս համարելու իրեն, թէ իր ոսկամաններում է գտնւում պետութեան մայրաքաղաքը:

մուսմ երկրագնդի միայն մէկ քաղաքից — Լոնդոնից (Անգլիայի մայրաքաղաքից)։ Նիու-Եօրկը գտնուում է Հուդզոնի գետաբերանում և շատ յարմար նաւահանգիստ է։ Նիու-Եօրկի վրայով է կատարւում Մ. Նահանգների ամբողջ արտաքին առևտրի կէտը։ Այնտեղ են ցամաք իջնում ամեն տարի Եւրոպայից եկող մի քանի հարիւր հազար գաղթականներ**):

Նկ. 80. Բազմաշարկ տուն Նիու-Եօրկում։

Նիու-Եօրկի շէնքերն աչքի են ընկնում իրենց հսկայական մեծութեամբ, այնտեղ շատ կան 20—30 յարկանի տներ։ Փողոցներում նրկատելի է եւուն երթևեկութիւն էլէքտրաքարշերով, կառքերով

**) 1910 թւականին Եւրոպայից Մ. Ն. են գաղթել 926,000 հոգի, սրոնք համարեա բոլորը Նիու-Եօրկում են ցամաք իջել։ Գաղթականներին դէպի այդ երկիրը գրաւողը այնտեղի բարձր աշխատավարձն է ու ազատ կառավարութիւնը։

և ոտքով: Փողոցների վերևը՝ սիւների վրայ՝ շինած է երկաթուղի որ
օրական մօտ 1 միլիոն մարդ է փոխադրում: Հուզումն գետի և նեղուց-
ների վրայ գցած են հսկայական կամուրջներ և անց են կացրած
սառըջրեայ տունելներ (ներքին ուղիներ):

Մ.-Նահանգների միւս նշանաւոր նաւահանգիստներն են.
Ատլանտեան ովկիանոսի ափին—Ֆիլադելֆիա, Բալտիմոր և
Բոստոն, Մեքսիկայի ծոցի վրայ, Միսսիսիպիի գետաբերանում՝
Նոր-Օրլէան, որ երկրագնդի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն
է բաժրակի արտահանութեամբ: Մեծ ովկիանոսի վրայ, արև-
մուտքում, նշանաւոր է Սան Ֆրանցիսկօ նաւահանգիստը:

Երկրի ներսում եղած քաղաքներից ամենանշանաւոր-
ներն են.—Չիկագօ (Միչիգան լճի ափին), Սէն-Լուի (Միս-
սիսիպիի և Միսսուրիի խառնարանից ոչ հեռու) և Պիտսբուրգ
նաւահանգիստը (Օհայօ գետի ափին, ամենահարուստ նաւթա-
հանքերի մօտ): Չիկագօ գտնւում է 35 երկաթուղային գծերի
հանգոյցում: Նա երկրագնդի առաջին քաղաքն է՝ ճացահա-
տիկների և մսի առևտրի կողմից: 100 տարի առաջ Չիկագօի
տեղում գտնւում էր հնդկացիների մի փոքրիկ դիւղ, իսկ այժմ
Չիկագօն ունի 2 միլիոն բնակիչ:

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ.

Ամերիկա մայր ցամաքի այն նեղ մասը, որ տարածւում է Միա-
ցեալ Նահանգներից հարաւ, նաև նրա արևելեան կողմն ընկած կղզիները
միասին՝ կոչւում են Կենտրոնական կամ Միջին Ամերիկա: Մեծ մասով
գտնւում է արևադարձային դօտում:

Կենտրոնական Ամերիկան աւելի շուտ գտնւեց, քան Ամերիկայի
միւս մասերը, գտնողներն էին իսպանացիները. սրանք չկարողացան
ընթկներին՝ ամերիկական հնդկացիներին բնաջինջ անել կամ երկրի
խորքերը քշել: Հնդկացիների մեծ մասն այժմ նստակեաց է, կազմում
է տեղական ազգաբնակութեան գլխաւոր տարրը. շատերը խառնել
են սպիտակների հետ: 19-րդ դարի սկզբում իսպանական գաղութները
մեծ մասով բաժանւեցին մայր երկրից—Իսպանիայից և կազմեցին ան-
կախ հասարակապետութիւններ:

ՄԵՔՍԻԿԱ ԵՒ ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱ:—Կենտրոնական Ամերիկայի մեծ մասը բռնուժ է Մեքսիկան: Մեքսիկան հինգ անգամ փոքր է Միացեալ-Նահանգներին, բայց իր մեծութեամբ զերազանցում է բոլոր եւրոպական պետութիւններին, բացի Ռուսաստանից:

Մեքսիկայի բնութիւնն այնպէս յարմար չէ մարդկային բնակութեան համար, ինչպէս Միացեալ-Նահանգները բնութիւնը: Մեքսիկայի մեծ մասը բարձրաւանդակ է. թէ արևելքից և թէ արևմուտքից շրջապատւած է Կորդիլիերի լեռնաշղթաներով: Կլիման չոր է (ինչո՞ւ), բուսականութիւնն էլ բաւական աղքատ: Այդ բարձրաւանդակը ներկայացնում է անապատ հարթութիւններ—քարքարոտ կամ աւազոտ: Կալիֆորնիա թեղակղզին ևս բաւական չոր և անապատային է, որով-

հետև նրա մօտով ցուրտ հոսանք է անցնում: Միայն Մեքսիկայի ծոցի ափերին և Ի. կատան թերակղզու վրայ շատ անձրև է գալիս. այնտեղ աճում են արևադարձային անտառներ, որոնք սակայն առողջարար չեն և անյարմար են մարդկային կեանքի համար:

Կորդիլիերները Մեքսիկայում հարուստ են ոսկով և մանաւանդ արծաթով: Այս թանգագին մետաղներն էին զլխաւորապէս եւրոպացիներին դէպի Մեքսիկա գրաւող ները: Ամենից շատ Մեքսիկա գաղթեցին իսպանացիներ: Սրբանց յետնորդները, որ Ամե, ըիկայում կրէօլ են կոչւում հազմում են ներկայումս Մեք-

սիկայի ազգաբնակչութեան $\frac{1}{5}$ մասը: Նրանց են պատկանում

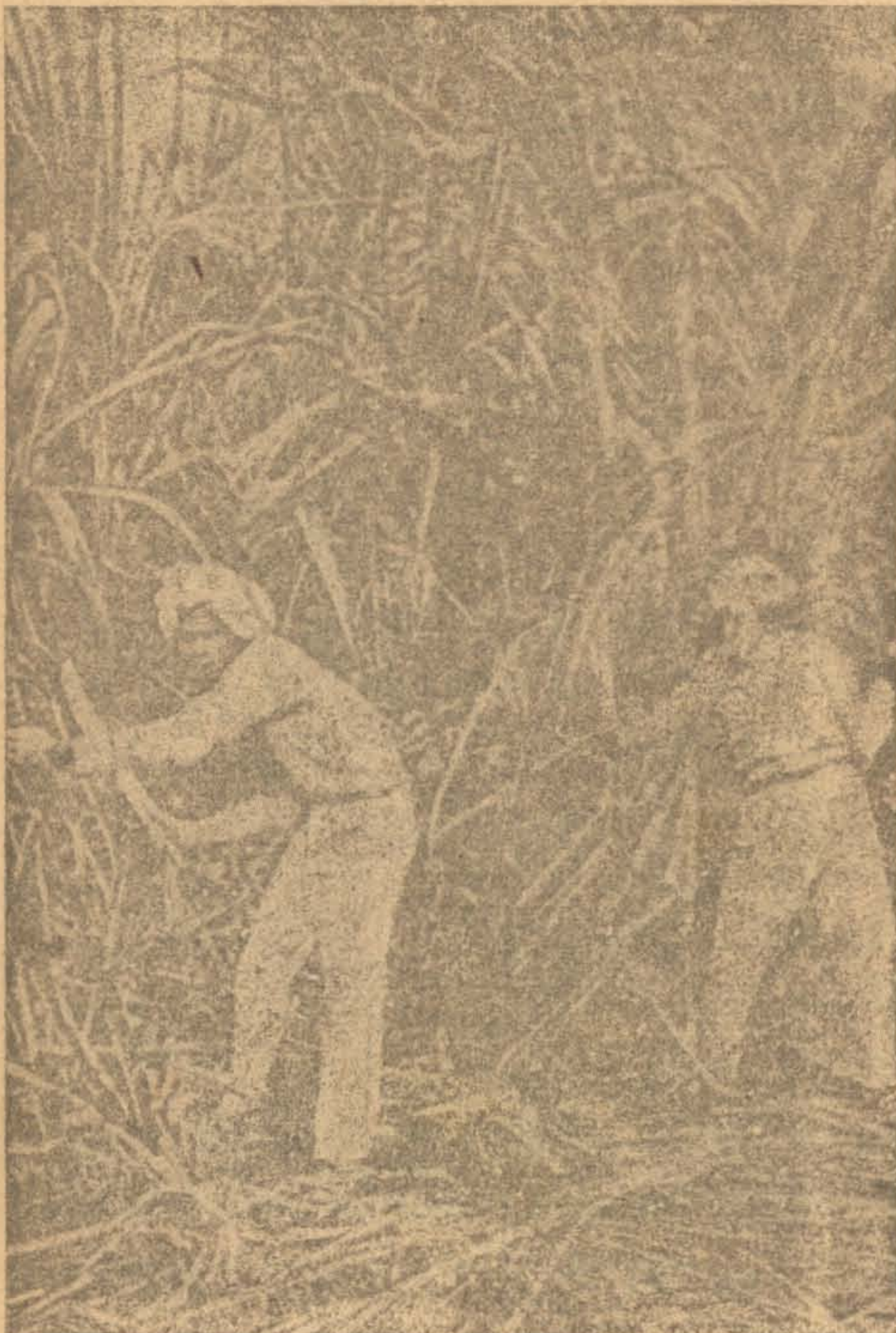
Նկ. 81. Արքայական արմաւենիներ:

հանքերի մեծ մասը և հողի ամենալավ բաժինները: Սակայն Մեքսիկայի բնակիչները գլխաւորապէս հնդկացիները և մետիսներն են: Նրանք զբաղոււմ են երկրագործութեամբ: Մեքսիկայի ծոցի ափերին մշակոււմ են սուրճի և կակաօի ծառեր:

Մեքսիկայի մետիսները և հնդկացիներն իրենց կենցաղավարութեամբ քիչ են տարբերոււմ կրէօլներից: Համարեա բոլորն էլ քրիստոնեայ են և խօսոււմ են իսպաներէն: Բնակիչների ընդհանուր թիւն է $13\frac{1}{2}$ միլիոն:

Պառավարութեան ձևին նայելով՝ Մեքսիկան Միացեալ Նահանգների նման հասարակապետութիւն է: Մայրաքաղաքն է Մեքսիկո:

Կենտրոնական Ամերիկայի Հարաւային մասոււմ, մայրցամաքի վրայ, գտնոււմ էս ինքնուրոյն վեց հասարակապետութիւններ: Նրանց մէջ ամենանշանաւորն է ՊԱՆԱՄԱՆ՝ հա-

մանուէն պարանոցի վրայ: Այդ պարանոցի վրայ այժմ փորած է մի ջրանցք, որ միացնոււմ է իրար հետ Ատլանտեան և Խաղաղ ովկիանոսները: ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱՆ (Արևմտեան Հնդկաստանը) բաղկացած է՝ Մեծ Անտիլեան (Կուբա, Եամայկա, Հայիտի և Պորտօ-Ռիկօ), Փոքր Անտիլեան և Բահամեան կղզիներից:

Մեծ-Անտիլեան կղզիները ցամաքային ծագոււմ ունեն. Փոքր Անտիլեան կղզիները մեծ մասով հրաբխային են. Բահամեան կղզիները՝ կորալաւան: ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱՅԻ բնու-

թիւնը փարթամ է: Շնորհիւ մշտական տաքութեան և
խոնավութեան՝ այնտեղ աճում են արևադարձային անտառներ:
 Բայց կլիման առողջարար չէ, ամեն տեղ տարածւած են մա-
 լիարիա և դեղին տենդ հիւանդութիւնները Վեստ-Ինդիայի
 բնակիչներն են (Մօտ 5 միլ.) նեզրերը եւ մուլատները. որոնք
 բոլորն էլ կաթոլիկ քրիստոնեաներ են: Բնակիչների գլխաւոր
 զբաղմունքն է երկրագործութիւնը: Ցածրադիր տեղերում մը-
 շակում են շաքարեղեգ, բանան, ծխախոտ, խկ սարերի և
բլուրների լանջերին՝ սուրճ և կակաօ: Այս բոլորից ևս մեծ
 քանակութեամբ արտահանւում է Միացեալ-Նահանգներ ու
 Եւրոպա:

Յիշած կղզիներից Պորտօ-Ռիկօն պատկանում է Միացեալ-
 Նահանգներին, Եամայկան՝ Անգլիայի, խկ Հայիտիի վրայ
 գտնւում են նեզրերի երկու անկախ հասարակապետութիւն-
 ներ: Ամենաշատ բնակիչներ ունի Եուբան (մօտ 2 միլ.), որ
 հասարակապետութիւն է: Նրա գլխաւոր քաղաքն է՝ Հաւան-
 նա. նշանաւոր է ծխախոտի և շաքարի արտահանութեամբ:
 Փոքր Անտիլեան կղզիները պատկանում են եւրոպական գտ-
 նազան պետութիւնների:

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ.

ՎԵՆԵՑՈՒԷԼԱ ԵՒ ԳՈՒԻԱՆԱ: — Վենեցուէլան և Գուիանան
բնութեամբ հարուստ, բայց սակաւ բնակչութիւն ունեցող եր-
կիրներ են: Բոլոր ծովափերը և լեռնալանջերն ու հովիտները
ծածկւած են արեւադարձային խիտ անտառներով: Օրինակօի
 դաշտավայրը ծածկւած է սաւանններով, որոնք այդտեղ լիա-
 նոս են կոչւում: Լիանոսները շատ յարմար են անասնապա-
հութեան համար:

Եւրոպացիներ Վենեցուէլայում և Գուիանայում աւելի
 քիչ կան, քան Վեստ-Ինդիայում: Բնակիչներն են գլխաւորա-
 պէս՝ մուլատներ եւ մետիսներ: Լիանոսներում նրանք պահում
 են եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիների ահագին նախիրներ, ձի,

խող և ուրիշ ընտանի կենդանիներ: Պարապում են նաև երկ-
բազոր ծուխեամբ: Նրանց գիւղերը շրջապատւած են լինում
բանանի և եգիպտացորենի տնկարաններով: Ծովափերին մու-
լատները և մետիսները մշակում են սուրճ, կակաօ և շաքա-
րեղեգ: Իսկ ծովից աւելի հեռու ընկնող տեղերը համարեա
բոլորովին անբնակ են: Գուլիանայի սարերը հարուստ են ոսկով,
միայն թէ շատ դժւարին է ճանապարհը դէպի ոսկու հանքե-
րը. պիտի անցնել արևադարձային խիտ անտառներով:

Պետական կազմին նայելով՝ ՎԵՆԵՑՈՒԷԼԱՆ հասարակա-
պետութիւն է. նրա մայրաքաղաքն է՝ Կարաիաս: ԳՈՒԻԱՆԱՆ
բաժանւում է երեք գաղութների, որոնք պատկանում են եւ-
րոպացիներին (անգլիացիներին, ֆրանսիացիներին և հոլլան-
դացիներին):

ԻՐԱԶԻԼԻԱ. — Բրազիլիան բռնում է Հար. Ամերիկայի հա-
մարեա կէսը. իր մեծութեամբ նա մի քիչ փոքր է Միացեալ
Նահանգներից, բայց ունի 23 միլիոնից էլ պակաս ազգաբնա-
կութիւն: Բրազիլիայի մեծ մասը՝ Ամազոն գետի ամբողջ աւա-
զանը ծածկւած է արևադարձային վատառողջ անտառներով —
սելասներով:

Սելլասների մէջ ապրում են ընդամենը հազիւ 600 հա-
զար հոգի. նրանք բոլորն էլ վայրենի հնդկացիներ են, որոնք
զբաղւում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ:

Մարդկային բնակութեան համար աւելի յարմար է Բրա-
զիլիայի հարաւ-արևելեան լեռնոտ մասը: Այդտեղ այնչափ
խոնավ և այնչափ շոգ չէ, որչափ սելլասներում: Այդտեղ է
կենտրոնացած Բրազիլիայի ազգաբնակութեան մեծ մասը, ոչ
միայն հնդկացիները և մետիսները, այլ և եւրոպացի գաղ-
թականները, — գլխաւորապէս պորտուգալացիներ և իտալացի-
ներ:

Սկզբում սպիտակներին այդտեղ զրաւողը այն գոյնզգոյն
ալմաստներն էին, որոնցով հարուստ են Բրազիլիայի սարերը,
ուր կայ նաև ոսկի: Ներկայումս հար. արևելեան Բրազիլիայի

Թէ ոպիտակ և թէ գունամորթ բնակիչներ զլիսաւոր զբաղմունքն է՝ սուրճի, մասամբ նաև շաքարեղեգի, բրնձի ու կարտոֆիլի արդիւնաբերութիւնը:

Երկրագնդի վրայ արդիւնաբերւող սուրճի կէսից աւելին ստացւում է Բրազիլիայից: Ամազոնի ամերին տեղ-տեղ կան մուլատներ և միտիսներ բնակավայրեր: Նրանք զբաղւում են զլիսաւորապէս կաուչուկի (այսինքն ռեզինի) արտադրութեամբ: Երկրագնդի վրայ արտադրւող ռեզինի մեծ մասը ձեռք է բերւում Ամազոնի սելւաններից:

Պետական կազմին նայելով՝ Բրազիլիան, ինչպէս նաև Ամերիկայի մնացած բոլոր երկիրները, հասարակապետութիւն է: Նրա մայրաքաղաքն է Ռիօ-դէ-Ճանէյրօ, որ միևնոյն ժամանակ նշանաւոր նաւահանգիստ է: Բրազիլիայի ամենանշանաւոր նաւահանգիստը, որտեղից շատ սուրճ է արտահանւում, կոչւում է Սանտոս:

ԼԱՊԼԱՏԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐ — ԱՐԳԵՆՏԻՆԱ, ՈՒՐՈՒԳՈՒԱՅ ԵՒ ՊԱՐԱԳՈՒԱՅ. — Լատլատեան երկիրներն աւելի չափաւոր կլիմայ ունեն, քան Բրազիլիան: Արևադարձային անտառներին փոխարինում են սկզբում սաւաններ, իսկ հարաւային մասում սաւաններն աստիճանաբար փոխւում են բարեխառն գօտուտափաստանների — պամպասների: Այդ տափաստանները ծածկւած են ցածր խոտով. նրանք շատ արգաւանդ են և յարմար երկրագործութեան և անասնապահութեան համար:

Աւելի հարաւում պամպասները փոխւում են Պատագոնիայի չոր և անպտուղ դաշտերի, որոնք խոտաւէտ չեն, ծածկւած են թփերով. Այդ դաշտերը յարմար չեն նոյն իսկ անասնապահութեան համար:

Լատլատեան երկիրների, յատկապէս պամպասների առողջարար կլիման և պտղաբեր հողը գրաւել են շատ գաղթականներ Ներոպայից — զլիսաւորապէս իսպանացիներ և իտալացիներ: Ներկայումս այդ երկիրների ազգաբնակչութեան զլիսաւոր տարրը կազմում են գաղթականները եւ մետիսները: Զտարիւն, կիսավայրենի հնդկացիները, որոնք որսորդութեամբ և անասնապահութեամբ են պարապում, ապրում են միայն

հիւսիսում ընկնող սաւաններում, իսկ հարաւում Պատագոնի ա յում:

Գաղթականների և մետիստների գլխաւոր զբաղմունքն է անասնապահութիւնը և երկրագործութիւնը, որ ամենից լաւ ծաղկած են պամպաներում: Այնտեղ, ուր դեռ ոչ շատ առաջ թափառում էին վայրենի որսորդ-հնդկացիներ, այժմ արածացնում են ահագին հօտերով ոչխարներ, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձիեր: Այնտեղ կան մշակւած ընդարձակ տարածութիւններ, որոնք տալիս են ցորենի ու եգիպտացորենի առատ հունձ:

Նկ. 85 Պատագոնիայի հնդկացիներ՝ որսի գնալիս

Ամեն տեղ երկաթուղային գծեր են անցկացրած և գիւղեր զցած, որոնք թաղւած են այգիների կանաչի մէջ:

Կորդիլիերների ստորոտներում, սրանից վար հոսող գետերի հովիտներում, մշակում են խաղողի ընդարձակ այգիներ և շաքարեղեգի տնկարաններ:

Պետական կազմին նայելով Լապլատեան երկիրնե-

ըր բաժանուում են երեք հասարակապետութիւնների—ԱՐԳԵՆ-ՏԻՆԱ, ՈՒՐՈՒԳՈՒԱՅ և ՊԱՐԱԳԻԱՅ:

Արգենտինայի մայրաքաղաքն է Բուենոս-Այրէս (մէկ միլ. բնակիչ): Ուրուգուայի մայրաքաղաքն է Մոնտեւիդէօ: Այս երկու քաղաքներն էլ գտնուում են Լապլատի գետաբերանում և մեծ նաւահանգիստներ են: Այդ քաղաքներից Եւրոպա են արտահանում շատ մեծ քանակութեամբ ցորեն, բուրդ, միս (սառցրած և աղած), ճարպ, մորթի և այլն:

ԿՈՐՂԻԼԻԵՐԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐ:—Կորդիլիերեան երկիրները տարածուում են Պանամայի պարանոցից մինչև Հորն հրաւանդանը և բռնում են Հար. Ամերիկայի արեւմտեան մասը, համարեա ամբողջ Կորդիլիերները կամ Անդերը: Մարդկային բնակութեան համար ամենայարմար տեղերն են բարձր հովիտները և բարձրաւանդակները, ուր կլիման առողջարար է, հողն էլ յարմար է երկրագործութեան համար. կան նաև բաւական լաւ արօտատեղեր անասնապահութեան համար:

Այդ հովիտներից և բարձրաւանդակներից վեր բարձրացող լեռնաշղթաների կատարները ծածկւած են ձիւնով, որոնց մէջ կան հանգած և գործող հրաբուխներ: Այդ լեռնագագաթներն ի հարկէ անյարմար են մարդկային բնակութեան համար.

Բնակութեան համար անյարմար են նմանապէս ծովափերը: Կորդիլիերները դէպի ովկիանոս են ձգւում այնպէս ուղղաձիգ կերպով, որ ծովափին թողնում են միայն նեղ շերտ, այն ևս ոչ ամեն տեղ: Ովկիանոսի ափին գտնուում է նոյնիսկ մի անապատ—Ատակամա, որտեղ ամբողջ տասնեակ վերստերի վրայ չէ կարելի տեսնել ո՛չ խոտ և ո՛չ էլ թուփ:

Այս բոլորի գլխաւոր պատճառն օդի շափագանց չոր լինելն է. այդ էլ առաջ է գալիս նրանից, որ այդ կողմերում ծովափի մօտով անցնում է ցուրտ հոսանք:

Չնայած այս բոլոր անյարմարութիւններին՝ Կորդիլիերեան երկիրներն են գաղթել բաւական թւով եւրոպացիներ (գլխաւորապէս իսպանացիներ). նրանց այնտեղ գրաւողը եղել են թանգագին մետաղները, որոնցով շատ հարուստ են Կորդիլիերները: Եւրոպացիները հպատակեցրին այնտեղ ապրող հրնդ-

կացիներին, խառնուեցին սրանց հետ, և այժմ ազգաբնակու-
թիւնը բաղկացած է գլխաւորապէս մետիսներից և մասամբ
միայն սպիտակներից, հնդկացիներից (հեռաւոր լեռնոտ մա-
սերում և Հրոյ երկրում), նեգրերից և մուլատներից (խոնաւ
ծովափերին, հասարակածից հիւսիս):

Նկ. 86. Փշատերև ծառերի անտառ Չիլիում:

Կորդիլիերեան երկիրներում ապրող մետիսների և սպի-
տակների գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և
հանքադործութիւնը: Ամենաբարձր վայրերում նրանք ցանում
են գարի, ցածր տեղերում՝ կարտոֆիլ (որի հայրենիքն այն-
տեղ է) և ցորեն. աւելի ցածրերում՝ եգիպտացորեն: Ամենա-
ցածր և տաք տեղերում, լեռնային գետակների ափերին, մը-
շակում են շաքարեղեգ, բրինձ և բազմազան պտղատու ծա-
ռեր: Հասարակածից հիւսիս ընկնող ծովափերին, բացի դրա-
նից, պատահում են յաճախ նաև կակաօի ընդարձակ տնկա-
րաններ:

Կակաօի ծառն այնտեղի անտառներում աճում է նոյնիսկ

վայրի դրութեան մէջ, այն էլ այնչափ առատութեամբ, որ եթէ անտառի մնացած բոլոր ծառերը կտրատեն, մի քանի տարւայ ընթացքում այնտեղ կգոյանայ կակաօի տնկարան:

Առաջներն այդ անտառներում պատահում էր մեծ քանակութեամբ նաև քինայի ծառ, բայց այժմ շատ փոքր քանակութեամբ է մշակւում *):

Մեծ նշանակութիւն ունի Կորդիլիերեան երկիրներում նաև հանքագործութիւնը—արծաթի, ոսկու և մանանակի սելիտայի **) արդիւնագործութիւնը, որի ամենահարուստ հանքերը գտնւում են Կորդիլիերների ամենաչոր տեղերում,— ամենից շատ՝ Ատակամայում. Սելիտրան այդտեղից արտահանւում է դէպի երկրագնդի բոլոր կողմերը:

Կառավարութեան նայելով՝ Կորդիլիերեան երկիրները բաժանւում են հինգ հասարակասպետութիւնների—ԿՈԼՈՒՄԲԻՍ, ԷԿՈՒՅԴՈՐ, ՊԵՐՈՒ, ԲՈԼԻՒՍ և ՉԻԼԻ: Կորդիլիերեան երկիրների ամենանշանաւոր կենդրոնն է Չիլիի մայրաքաղաք Սանտ-Եագոն: Նա երկաթուղով միացած է իր նաւահանգիստ Վալպարայսո՝-ի և Արգենտինայի մայրաքաղաք Բուէնոս-Այրէսի հետ:

Մնացած քաղաքներից նշանաւոր են—Բոզոտա՝ Կոլումբիայի մայրաքաղաքը: Բուիտո՝ Էկուադորի մայրաքաղաքը (Գուանակիլ նաւահանգստով), Լիմա՝ Պերուի մայրաքաղաքը (Կալեաօ նաւահանգստով): Այժմ բոլոր քաղաքները գտնւում են Կորդիլիերների բարձրադիր վայրերում, որտեղ օդն աւելի առողջարար է, քան ծովափերին:

*) Երկրագնդի վրայ ստացւող քինան համարեա ամբողջապէս ձեռք է բերւում Նաւա կղզուց:

**) Սելիտրան մի անգոյն աղ է, որ գործ է ածւում դ՛ղեր և պայթուցիկ նիւթեր (օրինակ՝ վառօդ) պատրաստելու համար:

Ա Ի Ս Տ Ր Ա Լ Ի Ա

ԱԻՍՏՐԱԼԻԱ ՄԱՅՐ ՑԱՄԱՔԸ

ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:— Աւստրալիան հինգ աշխարհամասերում ամենափոքրն է. նա 6 անգամ փոքր է Ասիայից: Բոլոր աշխարհամասերի մէջ միայն Աւստրալիան է, որ ամբողջապէս հարաւային կիսագնդում է գտնուում: Արեւմուտքից արեւելք Աւստրալիան տարածւում է 4,000 վեյստ. իսկ հիւսիսից հարաւ. ամենալայն մասում՝ 3,000 վեյստից մի փոքր ւելի:

Աւստրալիայի ամենահեռաւոր ծայրերն են, հիւսիսում՝ ԵՕՐԿ հր. անդանը. հարաւում՝ ՈՒԻԼՍՈՆ, արեւմուտքում՝ ՍՏԻՊ, իսկ արեւելքում՝ ԲԱՅՐՈՆ հրլանդանը:

Աւստրալիան շրջապատւած է ովկիանոսներով.— արեւելքից՝ Մեծ կամ Խաղաղ. իսկ հարաւից և արեւմուտքից՝ ՀՆԴԿԱԿԱՆ ովկիանոսով: Աւստրալիայի հիւսիս-արեւմտեան կողմում ընկած է Մալայեան արշիպելագը, որ կարծես մի կամուրջ լինի՝ ձգւած Աւստրալիայի և Ասիայի միջև: Մնացած աշխարհամասից Աւստրալիան շատ հեռու է գտնուում:

Աւստրալիայի ափերը շատ քիչ են կտրուած, ուստի և շատ քիչ ծոցեր ու թերակղզիներ կան այնտեղ: միակ նշանաւոր թերակղզին է Եօրկ, որ գտնուում է հիւսիսում: Հիւսիսում է գտնուում նաև Աւստրալիայի նշանաւոր երկու ծոցերից մէկը—ԿԱՐՊԵՆՏԱՐԻԱ. միւսը՝ ԱԻՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ԾՈՑԸ գտնուում է հարաւում:

Աւստրալիայի շուրջը գտնուում են բազմաթիւ կղզիներ, որոնք ցրւած են գլխաւորապէս Մեծ ովկիանոսի մէջ--մայր ցամաքից հեռու Միայն երկու մեծ կղզիներ գտնուում են մայր ցամաքին մօտ. հիւսիսային կողմում՝ ՆՈՐ. ԳՈՒԻՆԷԱՆ, որ մայր ցամաքից բաժանուում է ՏՈՐ. ԲԷՍԻ նեղուցով, և ՏԱՍՄԱՆԻԱ. կղզին, բաժանուում է մայր ցամաքից ԲԱՍՍԻ նեղուցով:

ԱԻՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ:—Աւստրալիան գտնւել է եւրոպացիների ձեռքով մնացած բոլոր աշխարհամասերից յետոյ: Առաջին անգամ Մազելլանը (1521 թ.), աշխարհի շուրջը կատարած ճանապարհորդութեան միջոցին, հանդիպեց Աւստրալիայի պատկանող Մա-

րիանեան կղզիներին: Ապա եւրոպացի ծովագնացները գտան Նոր-Գոփինէան: Բայց երկար ժամանակ նրանք չէին իմանում՝ արդեօք նա մայր ցամաք է, թէ՛ կղզի: Այս հարցը լուծեց 17-րդ դարի սկզբում իսպանացի Տորրէսը, որ առաջին անգամ անցաւ այժմ իր անունով կոչուող նեղուցը:

Բուն աւստրալիական մայր ցամաքն էլ գտնւեց 17-րդ դարի սկզբում (Տորրէսից 1 տարի առաջ) հոլլանդացիների ձեռքով, որոնք և նոր մայր ցամաքը «Նոր Հոլլանդիա» կոչեցին: Հոլլանդացի Տասմանն անցաւ Աւստրալիայի շուրջը հարաւից և հանդիպեց ճանապարհին մի կղզու, որ նրա անունով Տասմանիա կոչւեց: Ընդունելով այդ կղզին իբրև հարաւային ծայրը մայր ցամաքի, Տասմանն աւելի առաջ անցաւ ծովով դէպի արևելք ու գտաւ Նոր-Զելանդիան և ուրիշ շատ կղզիներ Մեծ ովկիանոսում:

Սակայն այս բոլոր գիւտերը երկար ժամանակ եւրոպայում մնում էին անյայտ: 18-րդ դարի վերջում անգլիացի ծովագնաց Կուկը երկրորդ անգամ գտաւ մայր ցամաքի արևելեան ափը: Վերջում նա երկու անգամ ևս ճանապարհորդեց Մեծ ովկիանոսով ու գտաւ Նոր-Կալեդոնիա և ուրիշ շատ կղզիներ: Այնուհետև անգլիացիները գաղթել սկսեցին դէպի Աւստրալիա և ուսումնասիրեցին բոլոր ափերը: Միայն ներքին, անապատ տեղերը երկար ժամանակ մնում էին անյայտ. նրանք ուսումնասիրուեցին 19-րդ դարում:

Աւստրալիայի կղզիներից Նոր-Գոփինէան ամենից դժւար հետազօտւեց, այդ ասպարեզում շատ է աշխատել ուսու ճանապարհորդ Միկլուխա Մակլայը, երկար ժամանակ ապրելով վայրենի պապուասների մէջ:

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ ԿԼԻՄԱՆ, ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ:—

Մեծ ովկիանոսի ափերի երկայնութեամբ Աւստրալիայում ընկած են լեռնաշղթաներ: Իրանք բարձր չեն, լեռնագագաթներից ոչ մէկը ծածկւած չէ մշտական ձիւնով: Համեմատաբար բարձր են մայր ցամաքի հարաւային կողմում ընկնող լեռները, որանք են՝ Կապոյտ լեռները և Աւստրալիական Ալպերը*): Վերջիններիս գագաթը՝ Տօունսէնդ՝ ընդամենը մօտ 2 վերստ բարձրութիւն ունի:

Աւստրալիայի արևմտեան մասը ներկայացնում է ըարձրաւանդակ այդտեղ քիչ վայրերում միայն բարձրանում են ցածրիկ լեռներ: Այդ բարձրաւանդակի և Աւստրալիական Ալպերի միջի տարածութիւնը կաթսայանման զոգաւորութիւն է, որի ամենացածր մասում գտնւում է ԷՅՐ լիճը որա մակերևոյթը 5 սաժէն ցածր է ովկիանոսի մակերևոյթից

Աւստրալիայի կլիման շոգ է Մայր ցամաքի համարեա կէսը գրտնւում է արևադարձային գօտում, իսկ մնացած մասը—բարեխառն գօտում: Եւ որովհետև Աւստրալիան գտնւում է հարաւային կիսագնդում

(խոկ մեր երկիրը՝ հիւսիսային կիսագնդում), ուստի տարւայ եղանակներն այնտեղ մերինն հակառակ ժամանակ են ընկնում: Ամենատաք ամիսներն են Աւստրալում՝ դեկտեմբեր, յունւար և փետրւար. ամենացուրտ ամիսները՝ յունիս, յուլիս և օգոստոս: Ամառ ժամանակ Աւստրալիայում շատ շոգ է լինում, մանաւանդ մայր ցամաքի միջին մասում. այդտեղ համարեա այնպիսի շոգեր են լինում, ինչպէս Սահարայում: Չմեռն Աւստրալիայում մեղմ է անցնում: Սառնամանիքն այնտեղ շատ հազւադէպ բան է: Չիւն գալիս է միայն Կապրյա լեռների և Աւստրալիական Ալպերի գագաթների վրայ:

Տասմանիա կղզու կլիման մի փոքր աւելի ցուրտ է մայր ցամաքի կլիմայից. բայց այնտեղ էլ ամենացուրտ ամիսն՝ (յուլիս) եղանակի տաքութեան միջին աստիճանն է 8:

Մթնոլորտային տեղումներ Աւստրալիայում ընդհանրապէս քիչ են թափւում: Լաւ ուռգւում են նրա ափերը միայն, այն էլ ոչ բոլորը, այլ միայն այն ափերը, որոնք ողողւում են տաք հոսանքներով: Անձրևներ բերում են այն քամիները, որոնք ամառ ժամանակ փչում են ծովից, երբ մայր ցամաքն աւելի է տաքացած լինում, քան նրան շրջապատող ծովը:

Ամենից շատ անձրև բերում են արևելեան քամիները: Այդ պատճառով էլ Աւստրալիայի արևելեան ծովափում ամառն այնպիսի անատ անձրևներ են գալիս, որ յաճախ հեղեղներ են գոյանում. Բայց սարերից այն կողմը կլիման չորային է, անձրևներ էլ քիչ են գալիս. և որչափ արևմուտք ենք գնում, այնչափ էլ աւելի պաշտ անձրևներ են գալիս:

Կենտրոնական և արևմտեան Աւստրալիայում ամբողջ տարին սարսափելի երաշտներ լինում. թէպէտ երկնքի վրայ յաճախ ամպեր են բարձրանում, փոթորիկներ են լինում, բայց և այնպէս այնտեղ էլ անձրև շատ սակաւ է գալիս՝ ինչպէս Սահարայում կամ Արաբիայի անապատներում:

Աւստրալիայում գետեր քիչ կան. եղածներն էլ սակաւաշուր են: Պատճառն ի հարկէ այն է, որ Աւստրալիայի կլիման չոր է: Ամենանշանաւոր

Նկ. 87. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումն Աւստրալիայում, — Սլաքները ցոյց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենից շատ մտնուրտ տեղումներ են բերում:

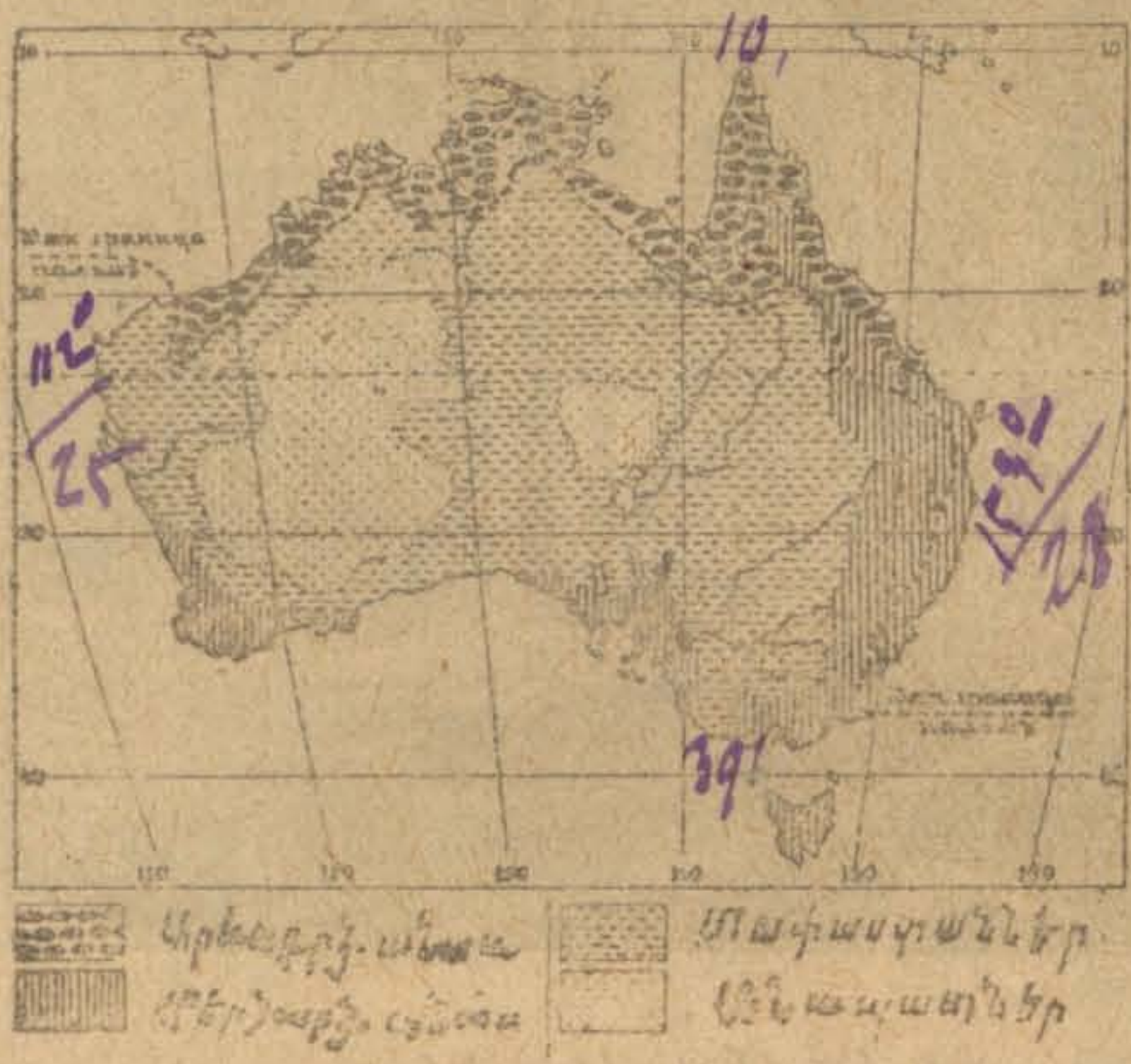
գետն է՝ ՄՈՒՐՐԷՅ: Չոր ժամանակ նա ովկիանոս հազիւ է հասնում, այն էլ իբրև փոքրիկ, նեղ գետակ: Մուրրէյը շատ վտակներ ունի, որոնցից մէկը՝ ԴԱՐԼԻՆԳ՝ համարեա երկու անգամ աւելի երկայն է, քան

ինքը Մուրրէյը, բայց չոր ժամանակ փոխուում է, բազմաթիւ չհասող լճերի:

Աւելի սակաւաջուր են Աւստրալիայի կենտրոնի գետերը, որոնք «կրիկ» են կոչուում: Նրանց աաշտը տարւայ մեծ մասը մնում է ցամաք. միայն կարճ ժամանակով, անձրևների միջոցին, նրանցով ջուր է հոսում. այդ ջուրն էլ կորչում է կամ աւազոււտներում ե կամ աղի լճերում: Ամենաերկայն «կրիկն» է Կոււպեր, որ թափւում է Էյր լիճը:

Լճեր եւ քիչ կան Աւստրալիայում: Եղած լճերը համարեա բոլորն էլ աղի են. դրանց մէջ ջուր է լինում որոշ ժամանակ, — երբ կրիկները հոսում են: Սովորաբար այդ լճերի յատակը ծածկւած է լինում կամ ախղմով ե կամ շոր աղի շերտով:

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԼԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ: — Աւստրալիայի այն մասերում, ուր շատ անձրև է գալիս, աճում են անտառներ, իսկ որտեղ սակաւ անձրև է գալիս՝ այնտեղ տարածւում են տափաստաններ ե անապատներ:

Հիւսիսային, մասամբ նաև արևելեան ծովափին (մինչև արեւադարձ) աճում են արեւադարձային անտառներ: Այդ անտառները բաղկացած են գլխաւորապէս արմաւենիներից, որոնք խճճւած են լիանոսներով: Արեւադարձից հարաւ Մեծ ովկիանոսի փերին, աճում են մերձարեւադարձային մշտադալար անտառներ: Այդ անտառները խիտ չեն, ոչ էլ խճճւած են լիանոսներով:

Նկ. 38. Բուսակ. տարած. Աւստրալիայում:

բաղկացած են գլխաւորապէս էլկալիպտներից: Այդ ծառերի տեսակներից մի քանիսն ահագին բարձրութեան են հասնում (մինչև 70 սաժ.): Բայց ընդհանրապէս՝ էլկալիպտների անտառներն աւելի բարձր չեն, քան մայրի ե կաղնի ծառերի անտառները մեզնում:

Այդ անտառներում քիչ ստուեր է լինում, որովհետև էլկալիպտները նօսր են, նրանց տերևներն էլ խիտ չեն: տերևներ լինում են ծառի միայն վերին ճիւղերի վրայ, այն Լս յարձախ դէպի վերև ուղղւած: Արեգակի ճառագայթները թափանցում են մինչև գետին, որ խոտով է ծածկւած լինում: Այդ անտառները նման են պուրակների կամ ծառաշատ մարգագետինների, որոնց միջով մինչև իսկ կառքեր կարող են շարժւել:

Գետակների օփերին, էլկալիպտների անտառներ, ի մէջ, պատահում են ծառանման ձարխոտերի թփուտներ:

Մեծ ուկիանոսից՝ աւելի ու աւելի հեռանալով՝ էլկալիպտների անտառները սակաւանում են և վերջապէս փոխւում են խոտով ծածկւած տափաստանների: Աւելի հեռու արեւմուտքում, ԿՈՒՊԵՐ կրիկից այն կողմը, Աւստրալիայի ընդարձակ տարածութիւններ ծածկւած են խոտով և թփերով:

Աւստրալիայի ամենաչոր տեղերում գտնւում են քարքարոտ կամ աւազոտ անապատներ:

Մշակովի բոյսեր Աւստրալիայում շատ քիչ կան, իսկ մինչև եւրոպացիների այնտեղ գաղթելն ամենեին չկային:

Կենդանական աշխարհն Աւստրալիայում քոչորովին այլ է, քան միւս աշխարհամասերում: Սմբակաւոր կենդանիներ, մինչև եւրոպացիների գաղթելը, այնտեղ ամենեին չկային:

Ամենեին չկային նաև կապիկներ: Գիշակերներից կար միայն դինգօ շուներ: Ընդհանրապէս՝ Աւստրալիայում չկային այն կենդանիներից շատերը, որոնք կան ամենտեղ՝ միւս աշխարհամասերում: Բայց դրա փոխարէն Աւստրալիայում շատ են տարածւած պարկաւոր կենդանիները: Այսպէս են կոչւում նրանք, որովհետև փորթ տակ պարկ ունեն, որի մէջ իրենց ձագերին են պահում: Ամենատարածւած պարկաւոր կենդանին է կենդուրուն, որի մի քանի տասնեակ տեսակները կան: Մնացած կենդանիներից նշանաւոր են՝ եխիդնա և բադակտուց. թռչունների նման՝ նրանք ձու են ածում, սակայն ձուից դուրս եկած ձագուկներին կաթով են կերակրում:

Աւստրալիայի անտառները և տափաստանները լի են բազմազան թրոչուններով. շատ կան մանաւանդ թութակներ, որոնք մի քանի հազա-

Նկ. 89. Էլկալիպտներ:

ըից բաղկացած երամներով են թռչում: Արևադարձային անտառներում յա

ճախ պատահում է գեղեցիկ քնարահաւր, տափաստաններում էմու ջայլամը: Ընտանի կենդանիներ մինչև եւրոպացիների գաղթելը չկային Աւստրալիայում: Եւրոպացիներն այնտեղ բերին իրենց բոլոր ընտանի կենդանիներից, որոնցից ներկայումս Աւստրալիայում շատ կան, — մանաւանդ ոչխար, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձի:

Նկ. 90. Կենդուրու:

ՍԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ: — Աւստրալիան ունի ընդամենը 5 միլիոն բրնձակիչ:

Համեմատաբար խիտ բնակու թիւն ունի միայն արեւելեան մասը, որ յարմար է երկրագործութեան և անասնաբուծութեան համար: Այդտեղ է ապրում Աւստրալիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{1}{5}$ մասը: Չոր տափաստաններն անմարդաբնակ են համարեա այնպէս, ինչպէս անապատները.

Ազգաբնակչութեան ամենամեծ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին և աղկացած է եւրոպացի գաղթականներից՝ գլխաւորապէս անգլիացիներից:

Նկ. 91. Բնարահաւ:

Իրանը տիրել են ամբողջ Աւստրալիային և ապրում են գլխաւորապէս նրա

ամենաքերի մասերում:

Իսկ Աւստրալիայի բնիկները կամ աւստրալիացիները—սեւ ցեղին պատկանող վայրենիներ—կամ բնաջինջ են արեւել և կամ քչել են ամենաամայի վայրերը: Ներկայումս սեւ աւստրալիացիների թիւը հաշուում են 200 հազար:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ:—Աւստրալիա մայր ցամաքի վերայ գտնւում են անգլիական 5 գաղութներ. դրանք են՝ ՎԻԿՏՈՐԻԱ, ՆՈՐ ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ՈՒԷԼՍ, ՔԻԻՆՍԼԷՆԴ, ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ (Հիւս. և Ալեքսանդրա երկր. հետը) և ԱՐԵԻՄՏԵԱՆ ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ: ՏԱՍՄԱՆԻԱՅԻ հետ միասին՝ այդ գաղութները կազմում են «Աւստրալիական գաշնակցութիւնը»: Թէպէտ երկրի կառավարութեան գլուխն է անգլիական ընդհանուր նահանգապետը, բայց իրօք գաշնակցութիւնը համարեա անկախ է և կառավարւում է իր երկրի ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովի (ընդհանուր պարլամենտի) կողմից հրատարակող օրէնքներով:

Իրա հետ միաժամանակ՝ ամեն մի գաղութ ունի—ինչպէս Հիւս. Ամեր. Մ. Նահանգներում—իր առանձին կառավարութիւնը, իր օրէնքները և նահանգապետը, որ նշակւում է Անգլիայի Թագաւորի կողմից:

Ամենից շատ բնակիչներ ունի ամենափոքր գաղութը—Վիկտորիան, ապա՝ Նոր Հար. Ուէլսը և Քլինսլէնդը: Այդ գաղութներում ամենից շատ զարգացած են՝

երկրագործութիւնը, անասնասնարուծութիւնը և հանքագործութիւնը: Այնտեղ շատ լաւ ուժում են ցո. են և եգիպտացորեն, արածում են ահագին հօտով՝ ոչխարներ, եղջիւրաւոր կենդանիներ և ձիեր:

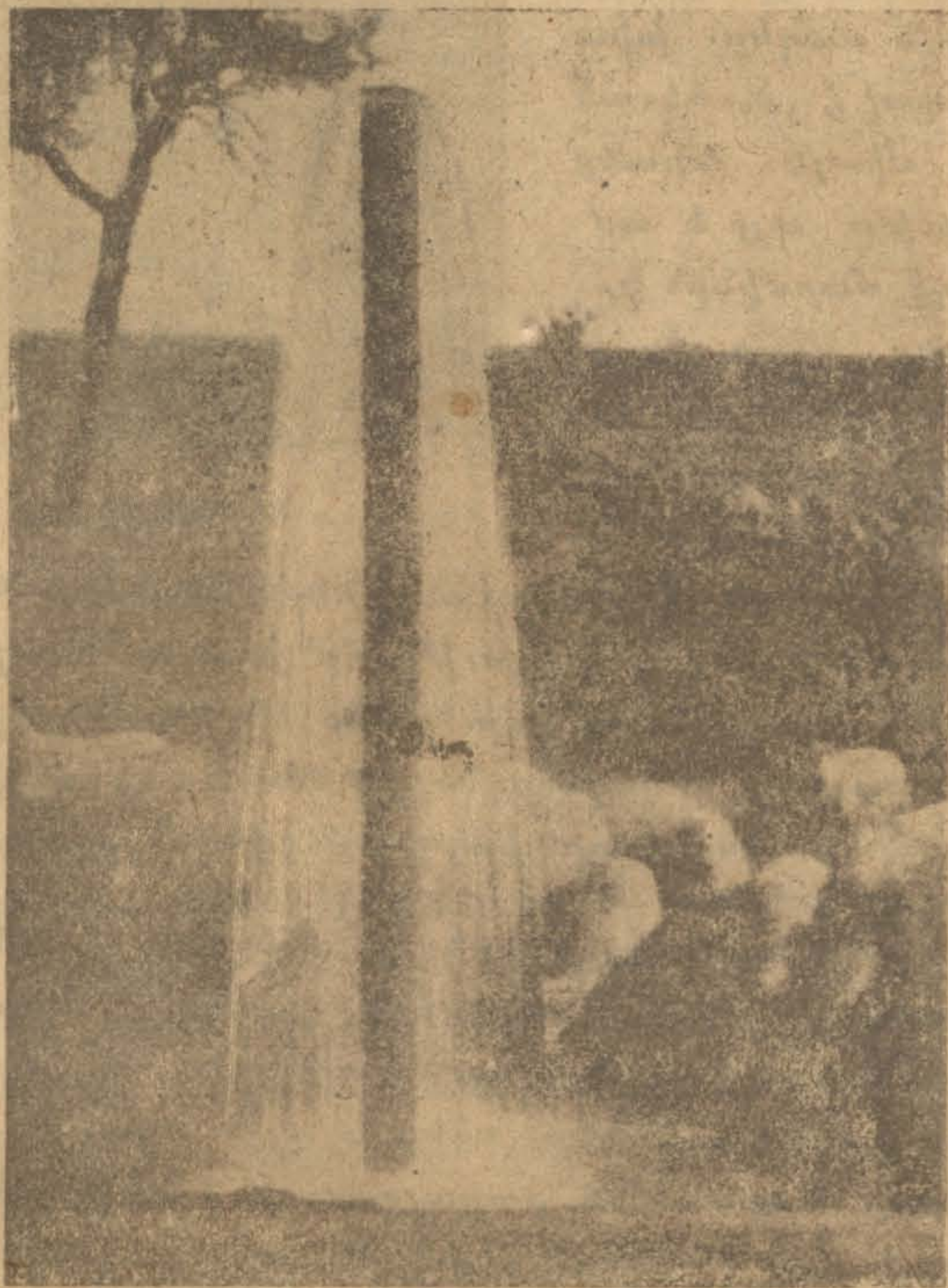

Աւստրալիական շատ անասնաբոյծներ (սկւատներն են) ունեն տասնեակ և նոյն իսկ հարիւր հազարներով անասուններ: Այդպիսի անասնաբոյծների ագարակները կարծէք ամբողջ գիւ. Նկ. 92. Աւուս. և համեմատ. մեծութիւնը:

դեր լինեն: Բացի բնակութեան համար յատկացրած տներից այդտեղ կան նաև մեծ շէնքեր՝ բուրդ, կաշի և նման բաներ պահելու համար: Շատ ագարակների մօտ փորւած են արտեզեան ջրհորներ: Իբրև հովիւ

ծառայում են սովորաբար կիսավայրենի աւստրալիացիներ: Անասնա-
պահութեանը և երկրագործութեանը մեծ վնասներ է հացնում նազարը,
որ այդտեղ բերել են իրենք եւրոպացիները: Այժմ այնչափ շատ են
բազմացել այդ կենդանի-
ները, որ ոչնչացնում են
արտերը և արօտատեղե-
րը շատ են վնասում
նաև երաւեսները:

Աւստրալիայի սարերը
հարուստ են ոսկով, որի
արտադրութեամբ աւստ-
րալիական գաղութները
մրցում են նոյն իսկ
Միացեալ - Նահանգների
հետ: Բացի ոսկուց՝ Աւս-
տրալիան հարուստ է նաև
արծաթով և քարածու-
խով:

Գործարաններ Աւստ-
րալիայում քիչ կան. գոր-
ծարանային արտադրու-
թիւնների մեծ մասը եւ-
րոպայից ու Ամերիկայից
է բերում այդտեղ: Բայց
դրա փոխարէն՝ Աւստրա-
լիայի անեւտուրը մեծ է:

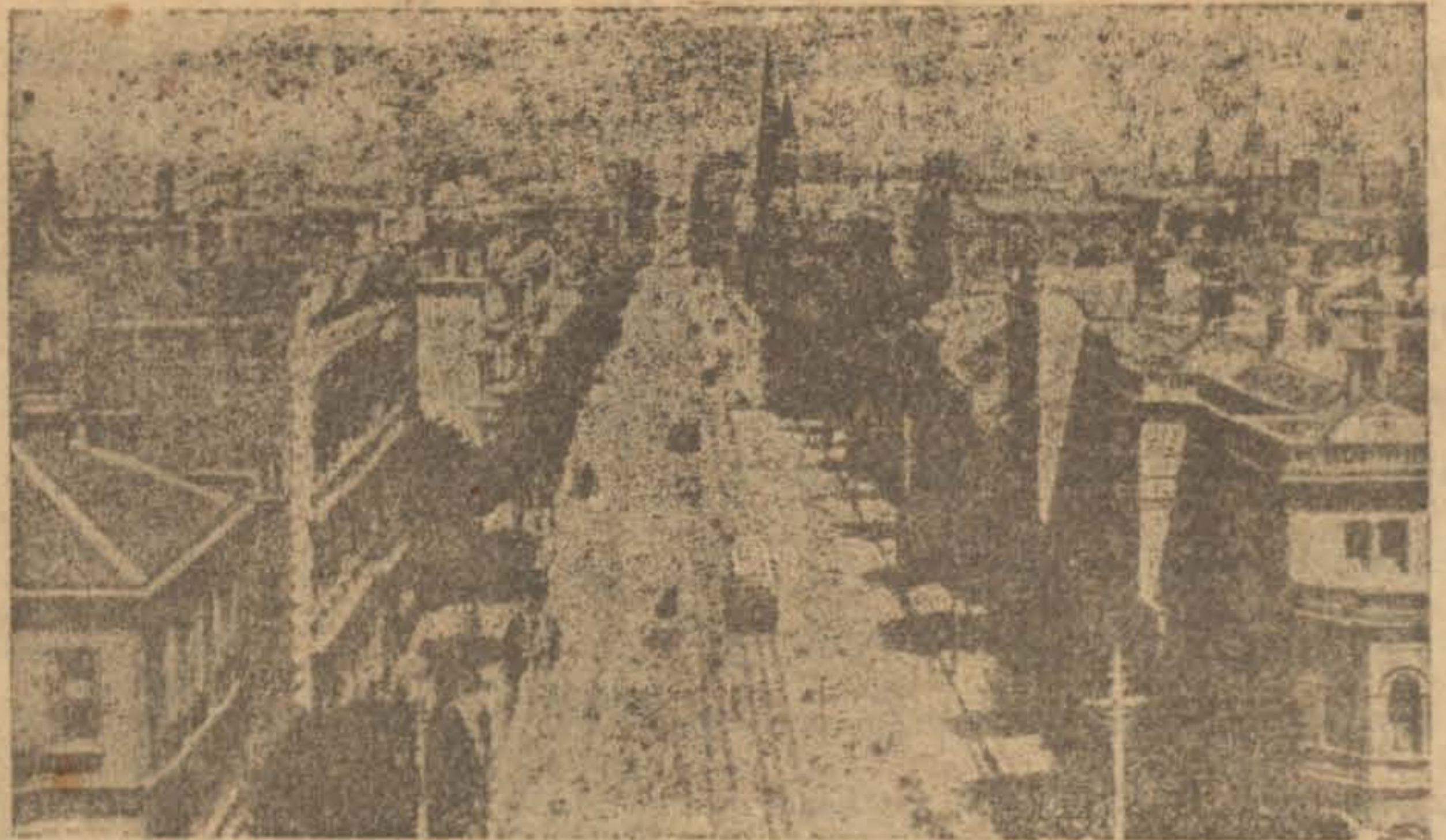
Նկ. 93. Արտէզեան ջրհոր:

Արտահանում են՝ ոսկի, բուրդ, մորթի, ցորեն, միս, իւղ, նաև ձի և այլ
անասուններ:

Աւստրալիայի գաղթարնակները ձեռնարկող ոգի ունեն, կըրթւած
ժողովուրդ են: Նրանք անց են կացրել Աւստրալիայի արեւելեան մա-
սում բազմաթիւ երկաթուղային գծեր, չոր վայրերում շինել են ջրամ-
բարներ, արտէզեան ջրհորներ և արեւոտական հանապարհով ուղղել են
երկիրը: Իրենց կըթութեամբ նրանք մի փոքր միայն յետ են մնում
ամերիկայից, — ունեն բազմաթիւ և բազմատեսակ դպրոցներ, հրատա-
րակում են բազմաթիւ գրքեր, լրագիրներ և հանդէսներ:

Աւստրալիայի ամե՛ ամեծ քաղաքները և նշանաւոր նաւահանգիստ-
ներն են — Մելբուրն Վիկտորիայում (500,000 բնակիչ), Սիդնէյ
Նոր Հար. Ուէլսում (500,000 բնակիչ) և Պորտ-Սիդնէյ Վար.
Աւստրալիայում (160,000 բնակիչ): Այդ երեք քաղաքներում, նաև Տաս-
մանիայի Հորարտ քաղաքում, կան համալսարաններ:

Աւստրալիայի բնիկները կամ սեւ աւստրալիացիներն ունեն սեւ, ալիքանման մազեր. խիտ մազով է ծածկւած ոչ միայն նրանց գլուխը այլ և ամբողջ մարմինը: Նրանց միրուքն էլ շատ խիտ է լինում. կաշու գոյնը մոյգ շագանակադոյն է,

Նկ. 94. Փոզոց Մելբուրն քաղաքում:

համարեա սեւ: Աւստրալիացիների ձեռները և ոտները թոյլ են, նրանց տեսողութիւնը և լսողութիւնը՝ շատ սուր: Իրենց մտաւոր զարգացմամբ աւստրալիացիները շատ ցածր են նեգրներից: Նրանք երկրագնդի ամենալայրենի ժողովուրդներից են: Կրակ ձեռք բերելու համար վերցնում են երկու կտոր շոր փայտ ու շփում իրար այնչափ, մինչև որ կրակ դուրս գայ:

Սեւ աւստրալիացիները մեծ մասով մինչև օրս էլ անց են կացնում թափառաշրջիկ որսորդների կեանք՝ արևադարձային անտառներում կենդուրու և ուրիշ որս փնտրելով: Յաճախ որս չգտնելով՝ նրանք ուտում են սողուններ, օձեր և այլն. երբեմն ուտում են նոյնիսկ մարդու դիակ: Ապրում են քարայրերում կամ ծառի ճիւղերից շինած վրաններում: Վայրենիների թիւն Աւստրալիայում հետզհետէ պակասում է, — մասամբ այն պատճառով, որ նրանց աւելի ու աւելի են ճնշում սպիտակները. մասամբ էլ նրա համար, որ նրանց մէջ գոյութիւն ունի մանկասպանութեան սովորութիւնը. — թափառակաշրջիկ կեանք վարելով՝ նրանց համար դժւար է երեխաներին հետները տանել տեղից տեղ ուստի և յաճախ սպանում են նրանց:

Համարեա բոլոր սեւ աւստրալիացիները կռապաշտ են.

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԿՂՋԻՆԵՐԸ

ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ. — Աւստրալիային են պատկանում բազմաթիւ կղզիներ. նրանք բոլորը միասին առած՝ կոչւում են ՈՎԿԻԱՆԻԱ:

Այդ կղզիներից քչերը միայն գտնւում են մայր ցամաքին մօտ. մեծամասնութիւնը գրւած է մայր ցամաքից շատ հեռու՝ Մեծ ովկիանոսի մէջ. ուստի և այդ կղզիների բնութիւնը շատ է տարբերւում մայր ցամաքի բնութիւնից: Կղզիներն ընկած են խումբ-խումբ: Նրանց մեծ

մասը ձգւած է հիւսիս-արեւմուտքից հարաւ արեւելք: Շատերի վրայ զը-
տնւում են հանգած և գործող հրաբուխներ: Աւստրալիայի բոլոր կղզ-
գիւները բաժանւում են երեք խմբի. 1) ՄելԱնեՉիԱ. որ բաղկացած է
ցամաքային կղզիներից և բնկնում է Աւստրալիայի հիւսիս-արեւելեան
կողմում. այդ կղզիներն են—Նոր-Գուինէա, Բիսմարկի արշիպելագ,
Սողոմոնի կղզիներ, Նոր-Հերրիդեան, Նոր-Կալեդոնիա և Ֆիլի. 2) ՆՈՐ-
ՉԵԼԱՆԴԻԱ. որ բաղկացած է երկու մեծ կղզիներից 3) ՊՈԼԻՆԵՉԻԱ
այսպէս կոչւում են մնացած բազմաթիւ կղզիները:

Ամենամեծ կղզիներն են այդ բոլորի թւում ՆՈՐ-ԳՈՒԻՆԷԱՆ (իբ-
ր մեծութեամբ երկրորդ կղզին երկրագնդի վրայ). ՆՈՐ-ՉԵԼԱՆԴԱՆ և
ՆՈՐ-ԿԱԼԵԴՈՆԻԱՆ: Մնացած կղզիները շատ փոքր են և տասնեակնե-
րով կամ հարիւրներով միասին կղզիների մի խումբ են կազմում:

Աւստրալիայի կղզիների մեծամասնութիւնը կորայլուկանի ծագում
ունի. օրինակ՝ Կարոլինեան, Մարշալեան և այլ կղզիներ:

Հրաբխային ծագում ունեն օր. Պոլինեզիայի հետեւալ կղզիները.
—Սանդւիչեան կամ Հաւայլ, Էնկերութեան Սամօա. նաև Նոր-Չելան-
դիայի հիւս. մեծ կղզին:

Նոր Չելանդիայի հարաւային կղզին, նաև Նոր-Կալեդոնիան, Նոր
Գուինէան և Մելանեզիայի շատ կղզիներ ցամաքային ծագում ունեն:
Հնում նրանք հաւանօրէն Աւստրալիայի հետ միացած են եղել: Այդ
կղզիների վրայ գտնւում են բարձր լեռնաշղթաներ: Նոր-Չելանդիա-
յում այդ սարերը ծածկւած են մշտական ձիւնով և սառցադաշտերով
ու կոչւում են Հարաւային Ալպեր (նրանց գագաթը՝ Կուկ սարը մօտ
3¹/₂ վերստ բարձրութիւն ունի):

Ովկիանիայի կլիման համարեա ամեն տեղ արեւադարձային է,
բայց ոչ շոգ, որովհետև հսկայական ովկիանոսը զովացնում է օդը:
Ովկիանիայի գլխաւոր քամիներն են պասսատները, որոնք ամբողջ
տարին անընդհատ փչում են: Նրանք շատ մեծ քանակութեամբ մըթ-
նոլորտային անդամներ շեն բերում. բայց բերածն էլ բաւականաչափ է.

Բուսական և կենդանական աշխարհներն Ովկիանիայի
արեւմուտքում բաւական հարուստ են, բայց քանի արեւելք են գնում՞
այնքան էլ նրանք աղքատանում են: Նոր Գուինէայի վրայ աճում են
արեւադարձային անտառներ. այդտեղ ապրում են շատ կենդանիներ,
մանաւանդ պարկաւորներ և բազմադան թռչուններ: Նոր-Չելանդիան
ծածկւած է մերձարեւադարձային մշտադալար անտառներով, բայց կեն-
դանիներ քիչ կան այնտեղ: Ովկիանոսի մէջ ցրիւ ընկած կղզիների
վրայ վայրի աճող բոյսեր համարեա չկան, կենդանական աշխարհն էլ
չափազանց աղքատ է:

Մշակովի բոյսերով բաւական հարուստ է Ովկիանիան. այդտեղ է

կոկոսեան արմաւենու հայրենիքը, որ մինչև այժմ էլ տեղ-տեղ աճում է վայրի դրութեան մէջ:

Ընտանի կենդանիներից, մինչև եւրոպացիների գաղթելը, Ովկիանիայի բնակիչներին ծառայում էին միմիայն հաւը, շունը և խոզը, այն էլ ոչ բոլոր կղզիների վրայ: Եւրոպացիներն Ովկիանիա փոխադրեցին իրենց ընտանի բոլոր կենդանիներից. առանձնապէս շատ կան ընտանի կենդանիներ Նոր-Զելանդիայի արօտատեղերում.

ԱԶԳԱԲՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ.— Ովկիանիայի ազգաբնակչութիւնը բազկացած է երեք՝ սեւ, դեղին և սպիտակ ցեղերից: Սև ցեղին են պատկանում աւստրալիացիներին ցեղակից պապուանները կամ մելանեզիացիները: Նրանք ապրում են ՄԵԼԱՆԵԶԻԱ և ուրիշ կղզիներում: Դեղին ցեղին պատկանում են մալայցիներին ցեղակից պոլինեզիացիները, որոնք ապրում են Ընկերութեան և Ովկիանոսում ցրած ուրիշ մանր կղզիներում: Սպիտակ ցեղին պատկանում են Եւրոպայից գաղթածները: Սրանք իրենց ձեռքն են գցել ամբողջ Ովկիանիան, բայց ազգաբնակչութեան խոշոր տարր կազմում են նրանք որայն ՆՈՐ-ԶԵԼԱՆԴԻԱՅՈՒՄ: Իրենց կենցաղավարութեամբ պապուանները և պոլինեզիացիները համարեա ոչնչով չեն տարբերում իրարից: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է երկրագործութիւնը. մշակում են կոկոսի արմաւենի, հացի ծառ և զանազան արմտիք: Մեծ նշանակութիւն ունի նրանց համար ջրեռ ևս ձկնորսութիւնը: Մեծ Ովկիանոսը հարուստ է ձկնով, ծովային խեցզեափններով, կրիայով և այլն. այս բոլորից կղզիների բնակիչները շատ են որսում: Նրանք շնորհալի ծովագնացներ են և իրենց նաւակներով յաճախ հեռաւոր տեղեր են գնում:

Հաւայի կղզիների վրա, ուր շատ չինացիներ և հապոնացիներ կան գաղթած, դաշտերը ծածկւած են բրինձի և շաքարեղեղի տնկարաններով:

ՆՈՐ-ԶԵԼԱՆԴԻԱՅՈՒՄ եւրոպացի գաղթականների գլխաւոր զբաղմունքները նայնն են, ինչ որ մայր ցամաքի վրայ—անասնաբուծութիւն, երկրագործութիւն և հանքագործութիւն: Նոր-Զելանդիայի արօտատեղերում արածում են շատ միլիոններով ոչխար և հղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ: Դաշտերում շատ լաւ աճում են ցորեն և եգիպտացորեն: Սարերը հարուստ են ոսկով և քարածուխով:

Ովկիանիայի բոլոր գաղութների մէջ ամենանշանաւորը Նոր-Զելանդիան է: 100 տարի առաջ այնտեղ ապրում էին մարդակերներ, իսկ այժմ նրանց տեղում ապրում են կրթւած և աշխատասէր մարդիկ (թւով մօտ 800 հազար), որոնք շատ բանում ամերիկացիներին են նման (ծագումով նրանք ևս, գլխաւորապէս, անգլիացիներ են): Ամբողջ Նոր-Զելանդիան ծածկւած է այժմ երկաթուղային ճանապարհների միջանցով. նրա ամերիկ երկայնութեամբ երթևեկում են բազմաթիւ

շողենաւեր: Կղզու ափերին շինուել են քաղաքներ, որոնց մէջ նշանաւոր է՝ ՈՒԵԼԼԻՆՔՏՈՆ, որ գտնուում է Նոր-Չելանդիաի հիւսիսային կղզու վրայ: Թէպէտ Նոր Չելանդիան անգլիացիներին է պատկանում, բայց նա համարեա անկախ է, կառավարւում է իր սեփական պարլամենտով, որտեղ ժողովրդից ընտրւած ներկայացուցիչներն օրէնքներ են մշակում և հրատարակում իրենց երկրի համար:

Տեղացի բնակիչները, որ միտորի են կոչւում, այժմ քիչ են թրւով (մօտ 40 հազար): Նրանք մալայեան ցեղին են պատկանում և ընդունակ ժողովորդ են: Բոլորն էլ բողոքական-քրիստոնեաներ են և ունեն նոյն իրաւունքները, ինչ եւրոպացի գաղթականները: Նրանց կենցաղավարութիւնը համարեա նոյն է, ինչ սպիտակներինը:

ՆՈՐ-ԳՈՒԻՆԵԱ, ընդարձակ կղզին համարեա ոչ մի նշանակութիւն չունի եւրոպացիների համար: Գաղութներ հաստատելու համար նա անպէտք է, որովհետև վատաոողջ կլիմայ ունի. առևտրի համար էլ այդ կղզին կարևոր մշանակութիւն չունի, որովհետև այդտեղ բնակւող պապուասները շատ աղքատ են:

Չնայելով այս բանին՝ կղզին բաժանւած է եւրոպական երեք տէրութիւնների մէջ. — արևմտեան մասը պատկանում է Հոլլանդիային, հարաւ-արեւելեան մասը՝ Անգլիային: Վիչեւիմ կայսեր երկիրը (հարեան Բիսմարկի-աւշիպելագի հետ) պատկանում է Գերմանիային — (իսկ այժմ):

ՆՈՐ-ԿԱԼԵԴՈՆԻԱՆ ունի աւելի զով և միանգամայն առողջարար կլիմայ. բացի գրանից՝ նա հարուստ է մետաղահանքերով, մանաւանդ նիկելով: Այդ կղզին պատկանում է Ֆրանսիացիներին և նրանց համար ծառայում է իբր արտորակայր:

Մնացած կղզիներից աւելի նշանաւոր են՝ Հաւայի կղզիները, որոնք պատկանում են Հիւս. Ամ. Միացեալ Նահանգներին: Այդ կղզիների վրայ արդիւնաբերում է շատ շաքար: Հոնոլուլու գլխաւոր նաւահանգիստը ծառայում է իբր կայան՝ Հիւս. Ամերիկայից Սոխա և Աւստրալիա կամ հակառակ ուղղութեամբ երթեկող նաւերի համար:

Ատլանտեան և Հնդկական օվկիանոսների հարաւային մասերում ևս ցրւած են առանձնացած փոքրիկ կղզիներ: Այդ կղզիները համարեա բոլորն էլ հրաբխային ծագում ունեն, անբնակ են. միայն ձկնորսներ են գնում այդ կղզիները՝ կետ ձուկ որսալու համար: Աւելի ևս հեռու, հարաւային բևեռային շրջանակից այն կողմ, տարածւում է մի ընդարձակ ցամաք. դա Հ'ՐԱԻԱՅԻՆ ԲԵԻԵՏԱՅԻՆ ՄԱՅՐ ՏԱՄԱՔՆ է: Այդ մայր ցամաքն ուսումնասիրելը շատ դժւար է, որովհետև նրա ափերն ուղղաձիգ են, յաճախ նման են բարձր, սառցէ սղղահայեաց պատնէշների: Այդ սառցէ պատնէշները կաղմսւմ են վերջաւորութիւնն այն հսկայական սառցակոշտերի, որոնցով ծածկւած է այդ ամբողջ երկիրը՝ այնպէս, ինչպէս Գրենլանդիան:

